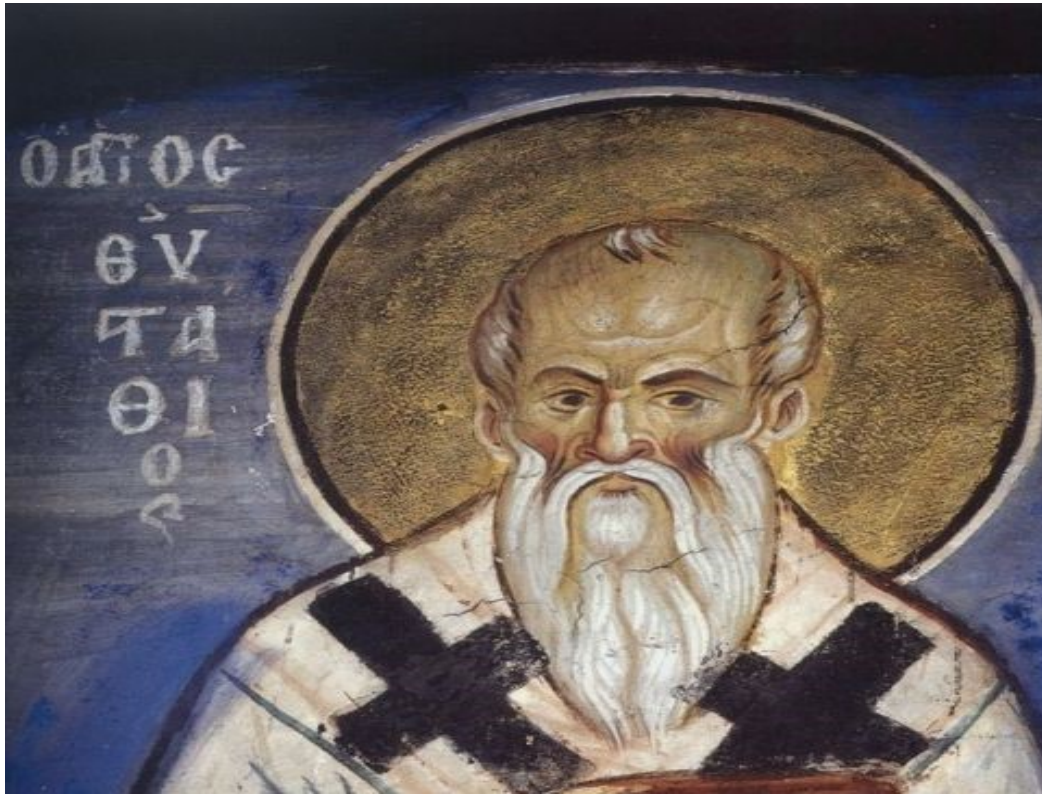

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ & ΝΕΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ»

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Φώτιου Επ.Ζυγούρη

Θέμα : “ Μαρτυρίες λαϊκού πολιτισμού στον Άγιο Ευστάθιο Θεσσαλονίκης ”.

Επιτροπή Αξιολόγησης :

π.Ειρηναίος Χατζηευφραιμίδης, (Επιβλέπων)

κος Καμαρούδης Σταύρος, Αναπληρωτής Καθηγητής

κος Κασβίκης Κωνσταντίνος, Επίκουρος Καθηγητής

ΦΛΩΡΙΝΑ,

Νοέμβριος 2019

Η παράσταση του αγίου Ευσταθίου Θεσσαλονίκης –στο εξώφυλλο της διπλωματικής εργασίας- αποτελεί τοιχογραφία του καθολικού της Ιεράς Μονής Βατοπαιδίου, Αγίου Όρους. Η παράσταση ανήκει στη διακόσμηση του 1312 μ.Χ. και έχει φιλοτεχνηθεί από συντηρητικό ζωγράφο.

Ανακτήθηκε στις 01/11/2019 από,

<https://www.vatopedi.gr>

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ & ΝΕΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ»
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΚΑΙ ΝΕΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Φώτιου Επ.Ζυγούρη

Θέμα : “Μαρτυρίες λαϊκού πολιτισμού στον Άγιο Ευστάθιο Θεσσαλονίκης”

ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΟΚΤΗΣΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΤΙΤΛΟΥ

Στις «Επιστήμες της Αγωγής & Νέες Τεχνολογίες» με ειδίκευση
Ανθρωπιστικές σπουδές και Νέες Τεχνολογίες

Επιτροπή Αξιολόγησης

π.Ειρηναίος Χατζηευφραιμίδης (Επιβλέπων)

κος Καμαρούδης Σταύρος Αναπληρωτής Καθηγητής

κος Κασβίκης Κωνσταντίνος Επίκουρος Καθηγητής

ΦΛΩΡΙΝΑ,

Νοέμβριος 2019

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να εκφράσω την βαθιά μου ευγνωμοσύνη και τις ευχαριστίες μου στον πατέρα Ειρηναίο Χατζηευφραιμίδη για την υπομονή και καθοδήγησή του στην ολοκλήρωση της διπλωματικής εργασίας. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους συνεπιβλέποντες καθηγητές τον κο Καμαρούδη Σταύρο και τον κο Κασβίκη Κωνσταντίνο, για την βοήθειά τους, στην ολοκλήρωση και παρουσίαση της μεταπτυχιακής εργασίας. Οι επισημάνσεις και οι υποδείξεις τους ήταν καθοριστικές, στην τελική μορφή της εργασίας. Η αγάπη και των τριών παραπάνω προσώπων για τον άνθρωπο και την επιστήμη, είναι πηγαία και ξεχωριστή.

Στην σύζυγό μου Βίκυ και στην μητέρα μου Εριέτα

Περίληψη

Ο άγιος Ευστάθιος Θεσσαλονίκης είναι μία μεγάλη μορφή και ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της αποτύπωσης των λαογραφικών στοιχείων της εποχής του. Ήταν ένα εξαιρετικό δείγμα της συνειδητής πνευματικής ελίτ του 12ου αιώνα στο Βυζάντιο. Η συνεισφορά του στην καταγραφή και ανάδειξη της λαογραφίας σε όλα τα επίπεδα της οικονομικής, πολιτιστικής και κοινωνικής ζωής της εποχής του είναι καθοριστική. Στην παρούσα εργασία αναδεικνύεται η σημασία της επιστήμης της λαογραφίας, αλλά και η καταλυτική συνεισφορά του αγίου Ευσταθίου Θεσσαλονίκης στην αποτύπωση των μαρτυριών του λαϊκού πολιτισμού της εποχής του. Η μελέτη αναπτύσσεται με την βιβλιογραφική επισκόπηση στο υπό εξέταση θέμα. Η αξία του έργου του αγίου Ευσταθίου Θεσσαλονίκης είναι πολύ μεγάλη. Ο άγιος γνώριζε τη σημασία που είχε η περισυλλογή του σύγχρονου λαογραφικού υλικού. Αυτό το λαογραφικό επιχειρούσε να το συνδέσει με τα ήθη και τα έθιμα της ομηρικής εποχής, αλλά και άλλων παλαιότερων εποχών. Επίσης, επιχειρούσε να αναδείξει και να συνδέσει την συνέχεια του Ελληνικού βίου από την εποχή του Ομήρου έως την εποχή του. Από την μελέτη του λαογραφικού υλικού του αγίου Ευσταθίου Θεσσαλονίκης, προκύπτει ότι υπάρχει μεγάλη συσχέτιση με τα νεοελληνικά έθιμα. Πάρα πολλά ήθη και έθιμα, που υπήρχαν στην εποχή την οποία έζησε ο άγιος υφίστανται και στην σημερινή εποχή.

Λέξεις – Κλειδιά: Λαογραφία, Πολιτισμός, άγιος Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, 12ος αιώνας

Abstract

Saint Efstathios of Thessaloniki is a great figure and one of the most important representatives of the imprinting of the folklore elements of his time. It was an excellent example of the 12th century conscious intellectual elite in Byzantium. His contribution to the recording and promotion of folklore at all levels of the economic, cultural and social life of his time is crucial. The present work give prominence the importance of the science of folklore, as well as the catalytic contribution of *St. Eustathios* of Thessaloniki to the imprinting of the evidence of popular culture of his day. The study is developed with the bibliographic overview on the subject under consideration. The value of the work of *Saint Efstathios* of Thessaloniki is very great. The *Saint* knew the importance of collecting modern folklore. This folklore attempted to link it with the morals and customs of the Homeric era, but also of other older eras. He also sought to give prominence and conected the continuity of Greek life from Homer's era to his own. The study of the folklore of *Saint Efstathios* of Thessaloniki shows that there is a great deal to do with modern Greek folkway. In the present day, there are too many morals and customs that existed in the time of the saint lived.

Keywords: Folklore, Culture, Saint Efstathios of Thessaloniki, 12th century

Περιεχόμενα

Περίληψη	6
Abstract	7
Συνοτομογραφίες & Ακρωνύμια	12
Πρόλογος	13
Εισαγωγή	14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι : ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ-ΒΙΟΣ ΑΓΙΟΥ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ	17
Η Επιστήμη της Λαογραφίας.....	17
Ελληνική Λαογραφία ως επιστήμη-Το ιστορικό/πνευματικό πλαίσιο	19
Ο βίος του Αγίου Ευσταθίου Θεσσαλονίκης.....	22
Άγιος Ευστάθιος Θεσσαλονίκης και Λαογραφία	26
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ: ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΖΩΗΣ ΚΑΙ Ο ΧΩΡΟΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥ	28
Η γέννηση	28
Η ανατροφή των παιδιών.....	28
Τα παιδικά παιχνίδια και τα τραγούδια.....	29
Στοιχεία του σχολικού βίου	29
Ο γάμος	31
Η οικία	32
Η κατασκευή της οικίας.....	32
Η ονομασία της οικίας.....	33
Η θύρα και τα εξαρτήματα της.....	33
Τα μέρη της οικίας.....	34
Η θέρμανση και ο φωτισμός της οικίας	35
Τα οικιακά έπιπλα	35
Τα φορέματα	37
Τα καλύμματα της κεφαλής.....	38
Τα καλύμματα των ποδιών και τα υποδήματα.....	39
Η Κόμμωση	39
Τα λουτρά.....	40
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ: ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΔΙΑΤΡΟΦΗΣ.....	43
Οι τροφές και τα ποτά.....	43
Τα διάφορα είδη του άρτου.....	43
Τα προσφάγια	43

Το μαγειρεμένο φαγητό και τα καρυκεύματα.....	43
Οι ζυμοί και οι διαφορετικοί τρόποι παρασκευής φαγητών	44
Εξεζητημένοι τρόποι παρασκευής των φαγητών	44
Τα ταριχευτά κρέατα και τα ψάρια.....	45
Τα μαλάκια και τα οστρακόδερμα	45
Οι βολβοί και τα βολβοειδή	45
Τα χόρτα και τα λάχανα	45
Τα καρυκεύματα.....	46
Τα επιδόρπια	46
Τα γλυκύσματα.....	46
Οι καρποί.....	47
Το κρασί και τα διάφορα ποτά.....	47
Τα γεύματα, τα δείπνα και τα συμπόσια	48
Τα επιτραπέζια σκεύη και όργανα	48
Οι ενέργειες μετά το γεύμα και το δείπνο	49
Συχνότητα φαγητού	49
Πώς έτρωγαν	49
Τα συμπόσια.....	49
ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV : ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΒΙΟ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ	50
Στοιχεία του γεωργικού βίου	50
Τα σύνορα των αγρών και ο καθορισμός τους	50
Τα διάφορα είδη των χωραφιών	50
Η σκάφη, η περίφραξη και το πότισμα των αγρών.....	51
Ο εγκεντρισμός.....	51
Ο τρόπος της φύτευσης.....	51
Η καλλιέργεια των αγρών	51
Το άροτρο και τα γεωργικά εργαλεία	52
Η μέτρηση της έκτασης των αγρών.....	52
Η σπορά.....	52
Ο θερισμός	53
Ο αλοητός.....	53
Η μεταφορά και η αποθήκευση των σιταριών	53
Τα δοχεία με τα οποία μετρούν τα σιτάρια	54
Η αμπελουργία.....	54

Η μελισσοκομία.....	54
Στοιχεία του ποιμενικού βίου	55
Στοιχεία του ναυτικού βίου.....	56
Στοιχεία του αλιευτικού βίου.....	58
Στοιχεία του μοναχικού βίου	58
Στοιχεία του στρατιωτικού βίου.....	61
Ο βίος και τα έργα των γυναικών.....	62
Η συμπεριφορά των γυναικών.....	62
Ο χωρισμός των φύλων.....	62
Η γυναικεία φιλαρέσκεια.....	63
Τα γυναικεία έργα.....	63
Το πλέξιμο και η ύφανση	63
Η ραπτική και το κέντημα	63
Άλλα έργα των γυναικών.....	64
Ο θρησκευτικός βίος και οι γιορτές	64
Τα επαγγέλματα των ανδρών.....	65
ΚΕΦΑΛΑΙΟ V: ΗΘΗ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ.....	68
Τα λαϊκά θεάματα	68
Τα αινίγματα.....	68
Οι παροιμίες και παροιμοιώδεις φράσεις	69
Οι παραδόσεις.....	71
Τα μουσικά όργανα, τα άσματα και οι χοροί.....	72
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI: ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΖΩΗΣ	73
Οι κοινωνικές τάξεις και οι κοινωνικές σχέσεις.....	73
Τα σχήματα.....	74
Οι ύβρεις και οι έριδες.....	78
Οι προσφωνήσεις.....	80
Τα Όνειρα	81
Προλήψεις, δεισιδαιμονίες, σημεία και τέρατα.....	81
Η τελετή και η ταφή	82
Οι όρκοι, οι ευχές και οι κατάρες.....	83
Τα νοσήματα και οι λαϊκές θεραπευτικές μέθοδοι	84
Τα αγωνίσματα και οι αγώνες.....	86
Οι επαίτες, οι κλέφτες και οι ληστές.....	87
Το δίκαιο και οι νομικές σχέσεις.....	88

Οι τιμωρίες οι ποινές	89
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII: ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ.....	90
Η θήρα.....	90
Τα πτηνά.....	90
Στοιχεία του φυτικού κόσμου	91
Φυσιογνωστικά	93
Μετεωρολογικά.....	94
ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII: ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	96
Οι οδοί.....	96
Οι επιστολές	97
Τα λαϊκά ονόματα των μερών του σώματος.....	97
Τα συγγενικά	99
Τα επίθετα	100
Τα τοπωνύμια.....	101
Οι πληροφορίες σχετικά με τους ξένους λαούς	102
Γεωγραφικά και εθνικά.....	104
Συμπεράσματα	108
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	110

Συντομογραφίες & Ακρωνύμια

ΘΗΕ : Θρησκευτική Ηθική Εγκυκλοπαίδεια

PG: Patrologia Graeca

Στις βιβλιογραφικές παραπομπές οι αναφορές στις παρενθέσεις ως Παρεκβολαί αναφέρονται στην πρωτογενή πηγή του έργου του Αγίου Ευσταθίου Θεσσαλονίκης με πλήρη αναφορά Ευσταθίου Θεσσαλονίκης, (1542-1550), Παρεκβολαί εις την Ομήρου Οδύσσεια και Ιλιάδα. Romae.

Επίσης, οι αναφορές Tafel στις παρενθέσεις αναφέρονται στην πρωτογενή πηγή του έργου Tafel Th (1839), *De Thessalonica eiusque agro dissertatio geographica*, G.A. Reimerum: Berolini και Tafel Th (1832), *Eustathii metropolitae Thessalonicensis opuscula* Frankfurt.

Πρόλογος

Ο άγιος Ευστάθιος Θεσσαλονίκης εστιάζει τις αναφορές του στην παρατήρηση και την καταγραφή των λαογραφικών στοιχείων της εποχής του. Ο άγιος Ευστάθιος αποτύπωσε με πολύ όμορφο τρόπο στοιχεία από την οικονομική, πολιτισμική και κοινωνική ζωή των ανθρώπων. Ήταν ένας από τους βασικότερους προδρόμους της ελληνικής λαογραφίας πολύ πριν από την εμφάνιση της επιστήμης της λαογραφίας.

Η ενασχόλησή μου με την λαογραφία ήταν μία βασική επιδίωξη κατά την διάρκεια των σπουδών μου. Ωστόσο, η παρότρυνση του επιβλέποντα καθηγητή στην μεταπτυχιακή εργασία, πατέρα Ειρηναίου, ήταν καθοριστική για την εντύπωση των μαρτυριών του λαϊκού πολιτισμού από τον άγιο Ευστάθιο Θεσσαλονίκης. Η εργασία αυτή κατέστη εφικτό να ολοκληρωθεί δια πρεσβειών του αγίου Ευσταθίου Θεσσαλονίκης και με την επιστημονική βοήθεια του πατέρα Ειρηναίου Χατζηγεφραιμίδη, καθώς και των κυρίων καθηγητών Καμαρούδη Σταύρου και Κασβίκη Κωνσταντίνου, τους οποίους και ευχαριστώ ιδιαίτερα από καρδιάς. Αν δεν ήταν οι επιστημονικές συμβουλές τους, η συνεχής επιστημονική καθοδήγησή τους και η διόρθωση των οποιωνδήποτε τυχόντων παροραμάτων μου, ίσως να μην κατόρθωνα να ολοκληρώσω επιτυχώς τη συγκεκριμένη εργασία.

Αρχαγγέλων Μιχαήλ και Γαβριήλ

8 Νοεμβρίου 2019

Φ.Ε.Ζ.

Εισαγωγή

Λαογραφία είναι μία σημαντική επιστήμη, η οποία έχει ως σκοπό να ερμηνεύει και παρακολουθεί τις εκδηλώσεις της ζωής του λαού. Η συμβολή του Βυζαντίου στην παγκόσμια καλλιτεχνική κληρονομιά είναι ιδιαίτερα σημαντική (Kazhdan & Epstein, 2004). Ο άγιος Ευστάθιος Θεσσαλονίκης αποτύπωσε με μεγάλη λεπτομέρεια και ακρίβεια τα λαογραφικά στοιχεία της εποχής του. Τα έργα του αγίου Ευσταθίου Θεσσαλονίκης αποτελούν μία άριστη λαογραφική πηγή και παρέχουν σημαντική συμβολή στην γνώση του Βυζαντινού ιδιωτικού βίου. Ο άγιος Ευστάθιος ήταν ένας από τους σημαντικότερους πρόδρομους στην λαογραφική έρευνα. Οι λαογραφικές πληροφορίες του αγίου ήταν ιδιαίτερα σημαντικές, καθώς αποτύπωναν τον ιδιωτικό βίο των ανθρώπων της εποχής του. Επίσης, αποτύπωνε διάφορα λαογραφικά προβλήματα. Το σημαντικότερο όμως, στοιχείο στο έργο του αγίου είναι η σύνδεση των λαογραφικών αποτυπώσεων με ήθη και έθιμα παλαιότερων εποχών και κυρίως της ομηρικής εποχής.

Τα παιδικά του χρόνια ο Ευστάθιος τα διήνυσε στην Κωνσταντινούπολη, όπου και διδάχθηκε τα πρώτα του γράμματα. Είχε μεγάλη αγάπη για αυτή την Πόλη και συχνά στα έργα την ανέφερε ως «η δική μας πόλη». Μεγάλωσε και ανατράφηκε στην Πόλη και γνώριζε πολύ καλά τα ήθη και τα έθιμα των κατοίκων της. Ο Ευστάθιος ερχόταν σε επαφή και επικοινωνία με απλοϊκούς ανθρώπους. Μέσα από συζητήσεις και ερωτήσεις συνέλεγε στοιχεία για τα λαϊκά έθιμα. Ήταν μεγάλος δάσκαλος της ρητορικής και είχε δίπλα του πολλούς μαθητές και θαυμαστές. Σε αυτούς ανέπτυξε τον Όμηρο και προσπαθούσε να παραλληλίσει τα έθιμα της εποχής του Ομήρου με τα αντίστοιχα έθιμα της εποχής του. Είχε ζωνρή λογοτεχνική φαντασία. Το έργο του περιλαμβάνει περιγραφές όχι μόνο ατόμων, αλλά και κοινωνικών ομάδων (Kazhdan & Epstein, 2004).

Στα έργα του αγίου Ευσταθίου Θεσσαλονίκης αναπτύσσονται πάρα πολλές και σημαντικές πληροφορίες για τον βίο και την δημόδη γλώσσα της εποχής του. Η συλλογή αυτού του υλικού από τον άγιο Ευστάθιο Θεσσαλονίκης συνδέει τα ήθη και τα έθιμα της εποχής του με την συνέχεια του Ελληνικού βίου, αλλά και παλαιότερων ετών ακόμα και από την εποχή του Ομήρου. Ο Κουκουλές (1950) αποτυπώνει

αναλυτικά στοιχεία και πληροφορίες, οι οποίες βοηθούν στην γνώση των Βυζαντινών προγόνων μας. Πιο συγκεκριμένα, αναπτύσσει υποδειγματικά, στοιχεία σχετικά με τον δημόσιο και ιδιωτικό βίο των βυζαντινών. Ωστόσο, αποτελεί σημαντικό στοιχείο η ανάγνωση και η συσχέτιση και σύγκριση αυτών των λαογραφικών στοιχείων και εθίμων με την Νεοελληνική εποχή.

Η μεθοδολογία της έρευνας στο έργο του Αγίου Ευσταθίου Θεσσαλονίκης-στην παρούσα εργασία- πραγματοποιήθηκε από βιβλιογραφική επισκόπηση, η οποία έγινε μέσα από τις πρωτογενείς πηγές της Ελληνικής Πατρολογίας, το έργο του Αγίου Ευσταθίου Θεσσαλονίκης με τίτλο *''Παρεκβολαί εις την Ομήρου Οδύσσεια και Ιλιάδα''*. Επίσης, στα έργα του Tafel με τίτλο *''De Thessalonica eiusque agro dissertatio geographica''* και *''Eustathii metropolitae Thessalonicensis opuscula''*. Επιπλέον, σε δευτερογενή πηγή χρησιμοποιήθηκε το έργο του Φαίδωνα Κουκουλέ με τίτλο *''Θεσσαλονίκης Ευσταθίου. Τα Λαογραφικά''*. Παράλληλα, αξιοποιήθηκαν στοιχεία στο έργο του Αγίου Ευσταθίου Θεσσαλονίκης από τα Πρακτικά του Θεολογικού Συνεδρίου με τίτλο *''Λαογραφικές καταγραφές στο έργο του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης''*, καθώς και από άλλες δευτερογενείς πηγές για το έργο του Αγίου Ευσταθίου Θεσσαλονίκης, αλλά και γενικότερα για την επιστήμη της λαογραφίας.

Ο σκοπός της εργασίας είναι να καταγράψει και να αποτυπώσει τα λαογραφικά στοιχεία της εποχής του Αγίου Ευσταθίου Θεσσαλονίκης - τον 12ο αιώνα - και να γίνει η σύγκριση με την σημερινή εποχή. Ωστόσο, η επιστήμη της λαογραφίας αποτελεί την γέφυρα μεταξύ του παρελθόντος και του παρόντος με το μέλλον. Πάρα πολλά στοιχεία από την εποχή την οποία έζησε ο Άγιος Ευστάθιος παραμένουν και εμφανίζονται και στην σημερινή εποχή αναδεικνύοντας την διαχρονική αξία και σημασία τους.

Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας αναπτύσσονται στοιχεία για την επιστήμη της λαογραφίας, για το ιστορικό-πνευματικό πλαίσιο της ελληνικής λαογραφίας και για τον βίο του αγίου Ευσταθίου Θεσσαλονίκης. Στο δεύτερο κεφάλαιο περιγράφονται λαογραφικά στοιχεία για την οικογενειακή ζωή, την γέννηση, την ανατροφή των παιδιών, τον γάμο, στοιχεία του σχολικού βίου, τον χώρο του οίκου και άλλα.

Στο τρίτο κεφάλαιο αποτυπώνονται τα λαογραφικά στοιχεία για την διατροφή και στο τέταρτο για τον στρατιωτικό και μοναχικό βίο, τον ποιμενικό, ναυτικό και αλιευτικό βίο. Επίσης στοιχεία για τον βίο και τα έργα των γυναικών, τα επαγγέλματα των ανδρών, τον μοναχικό, στρατιωτικό και θρησκευτικό βίο. Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζονται στοιχεία για τα λαϊκά θεάματα, τα αινίγματα, τις παροιμίες, τις παραδόσεις, τα μουσικά όργανα, τα άσματα και τους χορούς.

Στο έκτο κεφάλαιο αποτυπώνονται λαογραφικά στοιχεία της κοινωνικής ζωής, όπως οι προσφωνήσεις, οι ύβρεις και οι έριδες, τα σχήματα, τα νοσήματα και λαϊκές θεραπευτικές μέθοδοι, οι προλήψεις, οι δεισιδαιμονίες και πολλά άλλα. Στο έβδομο κεφάλαιο στοιχεία του φυσικού κόσμου και στο όγδοο διάφορα άλλα στοιχεία τα οποία δεν υπάγονται στις προηγούμενες κατηγορίες. Στο τέλος της εργασίας παρατίθενται τα συμπεράσματα της εργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι : ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ-ΒΙΟΣ ΑΓΙΟΥ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Η Επιστήμη της Λαογραφίας

Η παράδοση αποτελεί σημαντικό κομμάτι της κοινωνίας και του λαού και διακρίνεται στη γραπτή και την προφορική. Η γραπτή αναφέρεται στα στοιχεία εκείνα τα οποία κληρονομήσαμε από τους προγόνους. Από την άλλη πλευρά, η προφορική παράδοση αντιπροσωπεύει εκείνα τα στοιχεία, τα οποία παραδίδονται από γενιά σε γενιά και συγκροτούν τον πυρήνα του λαϊκού πολιτισμού. Ο όρος «παραδοσιακός πολιτισμός» εκφράζει για μερικούς μελετητές βασικά μια ιστορική διάσταση, καθώς δίνει ιδιαίτερη σημασία στη μεγάλη χρονική διάρκεια. Αυτή ξεκινά στα χρόνια της Τουρκοκρατίας και φτάνει, σε ορισμένες περιπτώσεις, ως τη δεκαετία του 1950 (Καμηλάκη-Πολυμέρου & Καραμανές, 2008).

Οι παραδοσιακές κοινωνικές δομές, στο πλαίσιο των οποίων αναπτύχθηκαν οι εκδηλώσεις του παραδοσιακού πολιτισμού, υποχωρούν σταδιακά έπειτα από την δημιουργία του ελληνικού κράτους. Εξαφανίζονται ουσιαστικά μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, τον εμφύλιο, την μετανάστευση προς το εξωτερικό και την αγροτική έξοδο προς τις πόλεις του εσωτερικού. Λαϊκός πολιτισμός είναι το σύνολο των δραστηριοτήτων και εκδηλώσεων ενός λαού. Πρόκειται για μια ευρύτατη έννοια, η οποία περιλαμβάνει την καθημερινή ζωή του λαού, τον τρόπο ψυχαγωγίας του, τις ασχολίες του, καθώς και την κοσμοθεωρία του. Αποτελεί σημαντικό στοιχείο η αποσαφήνιση της έννοιας του λαού. Η έννοια του «λαού» προϋποθέτει ότι οι μορφωμένοι και οι αστοί έχουν αποσπαστεί από αυτόν, στέκονται απέναντί του, τον μελετούν και πιθανόν τον αξιολογούν. Πιο συγκεκριμένα ο λαός εξελίσσεται πιο αργά σε σχέση με την πρωτοπορία των μορφωμένων και των αστών. Αρχικά αυτό το αρνητικό χαρακτηριστικό του αποκτά θετική φυσιογνωμία. Με την προϋπόθεση όμως ότι ο λαός διασώζει διαχρονικότερες μορφές πολιτισμού, οι οποίες είναι πιο αυθεντικές και αποκαλυπτικές της ταυτότητάς του (Καμηλάκη-Πολυμέρου & Καραμανές, 2008).

Οι μεγάλοι λαογράφοι μας (με σημαντικότερο τον Νικόλαο Πολίτη), όπως και οι σημαντικότεροι ιστορικοί μας επιδόθηκαν στην απόδειξη της εθνικής μας συνέχειας. Η Λαογραφία ως επιστήμη της μελέτης του λαϊκού πολιτισμού, πρωτοεμφανίστηκε το 1846 στην Αγγλία (Μερακλής, 2004). Η Λαογραφία είναι η επιστήμη, η οποία έχει ως υποκείμενο των παρατηρήσεων και ερευνών τον λαό και πιο συγκεκριμένα, τα στοιχεία σύμφωνα με την παράδοση και τις πράξεις του λαού (Κυριακίδου, 1965). Η Λαογραφία συνυπάρχει και συνεργάζεται δημιουργικά και αρμονικά με την Εθνολογία και την Κοινωνική και Πολιτιστική Ανθρωπολογία (Αυδίκος, 2009). Ο πολιτισμός ενός λαού αποτελεί το αντικείμενο μελέτης της Λαογραφίας (Μερακλής, 2011).

‘‘Με την Λαογραφία ανακαλύπτουμε τις ανεπιτήδευτες αρετές των πατέρων μας’’, (Λουκάτος, 1992, σελ.19). Αυτοί ήξεραν να αντιμετωπίζουν τα θέματα τροφής, υγείας, χώρου, ψυχικής ισορροπίας, υγείας, αισθητικής και ηθικής αντίληψης. Η Λαογραφία χωρίς να αξιώνει επιστροφή στην πολιτιστική ολιγάρκεια και μιζέρια, αναπολεί τους λογικούς τρόπους αντιμετώπισης αυτών των ζητημάτων. Λαογραφία είναι η επιστήμη, η οποία ερμηνεύει και παρακολουθεί τις εκδηλώσεις της ζωής του λαού. Αυτές οι εκδηλώσεις αναπτύσσονται σε ψυχικό, πνευματικό και (καλλι)τεχνικό επίπεδο και αποτελούν στοιχεία του ίδιου του λαού και του έθνους. Τα θέματα της Λαογραφίας στην Αρχαία Ελλάδα και την βυζαντινή εποχή ήταν πολλά. Ο λαός ζούσε πάντα με ομαδικές παραδόσεις, ομαδικούς τρόπους ζωής, έθιμα και δεισιδαιμονίες. Ο Όμηρος και ο Ησίοδος δίνουν στοιχεία τόσο από την αρχαία Ελλάδα, όσο και από ξενότροπα ήθη. Ο Ηρόδοτος είναι επιπρόσθετα και εθνολόγος των ανατολικών λαών και ο Ξενοφώντας των λαών της Μικράς Ασίας. Ωστόσο, λαογράφοι αναπτύχθηκαν και τα πρώτα χριστιανικά και βυζαντινά χρόνια. Οι Απόστολοι και οι Πατέρες της Εκκλησίας παρατήρησαν και αποτύπωσαν τα λαογραφικά έθιμα της εποχής τους. Πιο συγκεκριμένα, οι Πατέρες της Εκκλησίας, Μέγας Βασίλειος, Ιωάννης Χρυσόστομος, Ιωάννης Δαμασκηνός και αρκετοί άλλοι μεγάλοι Πατέρες (Λουκάτος, 1992).

Ελληνική Λαογραφία ως επιστήμη-Το ιστορικό/πνευματικό πλαίσιο

Η Λαογραφία ξεκίνησε ως επιστήμη τον 19ο αιώνα παράλληλα με την απάντηση της έννοιας του έθνους. Τα εθνικά κινήματα, τα οποία αναπτύχθηκαν τον 19ο αιώνα είχαν ως βασικό σκοπό το κάθε έθνος να αποτελέσει κράτος. Την εποχή εκείνη αρχίζουν να διαλύονται οι πολυεθνικές αυτοκρατορίες και να δημιουργούνται τα εθνικά κράτη. Βασική προϋπόθεση για τη δημιουργία τους είναι η ανάπτυξη εθνικής συνείδησης. Οι λαογραφικές σπουδές επιχείρησαν να ξεκαθαρίσουν τα εθνικά στοιχεία στον πολιτισμό του κάθε λαού από τα δάνεια και συγκεκριμένα, τα στοιχεία από άλλους πολιτισμούς, προκειμένου να εδραιωθεί η εθνική παράδοση και η εθνική συνείδηση. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των Φινλανδών λαογράφων στις αρχές του 19ου αιώνα, που ανέλαβαν να διακρίνουν τα εθνικά στοιχεία του πολιτισμού τους από αυτά των γειτονικών πολιτισμών, αναλυτικότερα από τα στοιχεία του σουηδικού και του ρωσικού, οι οποίοι ως επικρατέστεροι απειλούσαν να τον αφομοιώσουν. Προκειμένου να ανταποκριθούν στην ζωτική αυτή ανάγκη οι Φινλανδοί επινόησαν την ιστορική-γεωγραφική μέθοδο γνωστή και ως «φινλανδική», προκειμένου να διακρίνουν τα «δικά τους» πολιτισμικά στοιχεία, από τα «ξένα» (Καμηλάκη-Πολυμέρου & Καραμανές, 2008).

Στην Ελλάδα αντίστοιχα, εθνική αποστολή της Λαογραφίας ήταν να αποδείξει με επιχειρήματα από τον βίο και τη γλώσσα του λαού, την αδιάσπαστη συνέχεια του ελληνικού πολιτισμού από την αρχαιότητα έως σήμερα. Τον 19ο αιώνα, οι Έλληνες λόγιοι βρέθηκαν στην ανάγκη να αντικρούσουν τις κατηγορίες του αυστριακού ιστορικού Jacob Philipp Fallmerayer, ο οποίος υποστήριξε ότι στις φλέβες των νεοελλήνων δεν κυλάει σταγόνα αίμα του αρχαιοελληνικού. Στη δεκαετία του 1830, η κατηγορία αυτή έθιξε βαθύτατα τους Έλληνες, καθώς η ρομαντική έννοια του έθνους στηριζόταν βασικά στην πίστη ότι εκείνο που μας συνδέει με τους προγόνους μας και τους συμπατριώτες μας είναι το κοινό αίμα. Επειδή όμως αυτό δεν μπορούσε να αποδειχτεί επιστημονικά στο επίπεδο της φυσικής ανθρωπολογίας, η μάχη αναπτύχθηκε στο επίπεδο του πολιτισμού (Καμηλάκη-Πολυμέρου & Καραμανές, 2008).

Η σύγχρονη ζωή του ελληνικού λαού και οι εκδηλώσεις του νεοελληνικού πολιτισμού ήταν αξιοσημείωτες: πιο συγκεκριμένα του πολιτισμού των χωρικών, ο οποίος είχε μείνει κοντά στα παραδεδομένα από τους προγόνους, σε αντίθεση με τον

αστικό, ο οποίος είχε υποστεί την επίδραση της Ευρώπης. Τα προηγούμενα στοιχεία ήταν άξια μελέτης προκειμένου να εντοπιστούν τα επιβιώματα του ένδοξου παρελθόντος. Πιο χαρακτηριστική αυτής της τάσης ήταν η μελέτη του Νικολάου Πολίτη. Αναλυτικότερα, η μελέτη επί του βίου των Νεωτέρων Ελλήνων, *Νεοελληνική Μυθολογία* (τόμος Α΄ 1881, τόμος Β΄ 1874), την οποία έγραψε σε ηλικία μόλις 19 ετών, το 1871. Βέβαια, ο επιστημονικός ορίζοντας του Νικολάου Πολίτη και κατ' επέκταση της ελληνικής Λαογραφίας, δεν παρέμεινε αποκλειστικά εθνικός. Ο Πολίτης δεν αρκέστηκε σε μια διαχρονική εξέταση των λαογραφικών φαινομένων, αναζητώντας την ιστορική τους καταγωγή. Ήθελε να συγκρίνει τα ελληνικά δεδομένα με αντίστοιχά τους από όλον τον κόσμο, όπως δίδασκε η εθνολογία της εποχής του. Η τάση αυτή - γνωστή ως συγκριτική μέθοδος - εκδηλώθηκε πολύ νωρίς στη σκέψη του Πολίτη στα 1882. Διατυπώθηκε στο εναρκτήριο μάθημά του με τίτλο "Λόγος εισιτήριος εις το μάθημα της ελληνικής μυθολογίας", όταν εξελέγη υφηγητής της Συγκριτικής Μυθολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ο Πολίτης κατόρθωσε να συνδυάσει την εθνική διάσταση της Λαογραφίας με την υπερεθνική της επιστήμης της εθνολογίας της εποχής του (Καμηλάκη-Πολυμέρου & Καραμανές, 2008).

Η λέξη Λαογραφία είναι αρχαία ελληνική. Στους ελληνιστικούς χρόνους σήμαινε τον κεφαλικό φόρο, τον οποίο ήταν υποχρεωμένοι να καταβάλουν οι άνδρες στην Αίγυπτο από το 14ο έως το 60ό ή 70ό έτος. Λαογραφούμενοι ήταν οι φορολογούμενοι με την εισφορά αυτή και λαογράφοι αυτοί, οι οποίοι φρόντιζαν για την είσπραξή της. Πρώτος χρησιμοποίησε τον όρο Λαογραφία με τη σημασία της Επιστήμης, η οποία έχει ως πεδίο έρευνας τον λαϊκό πολιτισμό, το 1884, ο ιδρυτής της Νικόλαος Πολίτης (1852-1921).

Πιο συγκεκριμένα, έδωσε τον παρακάτω ορισμό: «*Η λαογραφία εξετάζει τας κατά παράδοσιν δια λόγων, πράξεων ή ενεργειών εκδηλώσεις του ψυχικού και κοινωνικού βίου του λαού*» .

Ο Νικόλαος Πολίτης με το κύρος, το οποίο ενέπνεε η προσωπικότητά του, με την πολυσχιδή επιστημονική, πολιτική και κοινωνική του δράση επί δεκαετίες, την κατοχή υψηλών ακαδημαϊκών θέσεων και την καθημερινή μαχητική παρουσία του στα πολιτικά και πολιτιστικά πράγματα του τόπου, αποτέλεσε το αδιαμφισβήτητο κέντρο αναφοράς της λαογραφικής έρευνας. Μετά το 1880 δημιούργησε ένα πλήθος συλλογών λαογραφικής ύλης, χάρη στις εγκυκλίους του προς τους εκπαιδευτικούς

χρησιμοποιώντας το κύρος της υψηλής θέσης που κατείχε στο Υπουργείο Παιδείας. Ήταν ένας ακαταπόνητος αλληλογράφος και διατήρησε για πολλές δεκαετίες ένα ευρύ δίκτυο σχέσεων. Καθηγητής της ελληνικής Αρχαιολογίας και Μυθολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (υφηγητής από το 1882) με τα μαθήματα και το φροντιστήριό του είχε καταρτίσει επιστήμονες λαογράφους. Το 1908 ίδρυσε την Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία. Αυτή η Εταιρεία εξέδωσε το 1909 το περιοδικό Λαογραφία στον πρώτο τόμο του οποίου, στο περίφημο άρθρο του με τίτλο «Λαογραφία» καθόρισε τα πεδία μελέτης της νέας επιστήμης. Το 1918 ίδρυσε το Λαογραφικό Αρχείο το οποίο, μετά την ίδρυση της Ακαδημίας Αθηνών, το 1926, εντάχθηκε στις υπηρεσίες της (Καμηλάκη-Πολυμέρου & Καραμανές, 2008).

Ο Ν.Γ.Πολίτης αποτελεί τον πατέρα της ελληνικής επιστημονικής λαογραφίας (Κυριακίδου, 1961). Ο Ν.Γ. Νικόλαος Πολίτης το 1909 είχε ερευνήσει επιστημονικά στοιχεία σε σχέση με θέματα από την ζωή των πόλεων. Πιο συγκεκριμένα, τις σχέσεις των εργοδοτών με τους εργαζόμενους, την ζωή στην ξενιτιά, τα σχολικά έθιμα, τον στρατιωτικό βίο και άλλα (Βαρβούνης & Σέργης, 2012). Ο Πολίτης ήταν ένας κοινωνικός άνθρωπος, ο οποίος μεγάλωσε σε ένα κόσμο με σεβασμό στον άνθρωπο (Μερακλής, 1999).

Ο βίος του Αγίου Ευσταθίου Θεσσαλονίκης

Ο άγιος Ευστάθιος Θεσσαλονίκης ήταν ένας κορυφαίος Βυζαντινός λόγιος του δωδέκατου αιώνα. Το πιθανότερο είναι ότι γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη γύρω στο 1115 και ανατράφηκε στην Ιερά Μονή της Αγίας Ευφημίας. Τα παιδικά του χρόνια ο Ευστάθιος τα διήνυσε στην Κωνσταντινούπολη, όπου και διδάχθηκε τα πρώτα του γράμματα. Είχε μεγάλη αγάπη για αυτή την Πόλη και συχνά στα έργα την ανέφερε ως η «δική μας πόλη». Μεγάλωσε και ανατράφηκε στην Πόλη και γνώριζε πολύ καλά τα ήθη και τα έθιμα των κατοίκων της (ΘΗΕ, 1964).

Στην Ιερά Μονή του Αγίου Φλώρου έγινε διάκονος της Αγίας Σοφίας και ήταν Καθηγητής της Ρητορικής κατά τον Ασώπιον. Ο Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ευστάθιος ήκμασε στην εποχή του Μανουήλ Κομνηνού, του Αλεξίου Κομνηνού και του Ισαακίου Αγγέλου κατά τον 12 αιώνα μ.Χ. Διακρίθηκε για την καλοκαγαθία του και ήταν πολυμαθής. Είχε εκλεγεί Επίσκοπος Μύρων της Λυκίας (1174). Έπειτα από την επιταγή του Μανουήλ Κομνηνού, έγινε Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης το 1175.

Ο άγιος Ευστάθιος κατέχει σπουδαία θέση στην Ιστορία των Γραμμάτων. Ανέπτυξε τις Παρεκβολές στην Ιλιάδα και στην Οδύσσεια του Ομήρου. Ανέδειξε τη σημασία αυτών των έργων στην ιστορία του ελληνικού Πνεύματος. Οι παρεκβολές, δηλαδή τα απανθίσματα του Αγίου, αποτελούν χρήσιμα εργαλεία στους σπουδαστές. Το μεγάλο του έργο εκτίμησε ιδιαίτερα ο Αδαμάντιος Κοραής.

Επίσης, έγραψε συγχαρητήριους και εγκωμιαστικούς λόγους προς τον Μανουήλ Κομνηνό, αλλά και νεκρολογία για τον θάνατό του. Επίσης, έγραψε εβδομήντα τέσσερις επιστολές προς τον Αυτοκράτορα, καθώς και προς εκκλησιαστικούς και πολιτικούς λειτουργούς και ιδιώτες. Επιπλέον, έγραψε πολλές διατριβές, μεταξύ των οποίων διακρίνεται η «Έπίσκεψις βίου Μοναχικού επί διορθώσει των περί αυτόν». Η διατριβή αυτή αποτελεί κατηγορητήριο για την Μοναχική Τάξη. Αυτή αντέπραττε στην ευγενική του μεταρρυθμιστική προσπάθεια, αλλά και τον ευσυνείδητο έλεγχο του. Ο Άγιος Ευστάθιος αγωνίστηκε με πολύ ζήλο στην αναμόρφωση του μοναχικού βίου. Επίσης, αντέδρασε στην έλλειψη ενδιαφέροντος των μοναχών για τα συγγράμματα των Πατέρων (ΘΗΕ, 1964).

Πολεμικό έργο του αποτελεί η «Πραγματεία περί υποκρισίας», στο οποίο αναδεικνύεται το υψηλό και ευγενές ήθος του Ιεράρχη. Άλλες πραγματείες του Αγίου

είναι “Λόγος προς Στυλίτην”, “Προς τον βαρέως ακούοντα, είτερ ιερωμένος, ως καλείται παπάζ”.

Δεν είναι γνωστό ποιοι ήταν οι γονείς του. Στην σημερινή εποχή είναι αποδεκτό το όνομά του ως Ευστάθιος του Καταφλώρον. Δεν αποτελεί αυτό το οικογενειακό του όνομα, αλλά έχει σχέση με κάποιο σημαντικό πρόσωπο της εποχής του. Το πιθανότερο είναι ότι σχετίζεται με ένα δάσκαλο και θείο του, ο οποίος ονομάζονταν Νικόλαος Καταφλώρον.

Ο Ευστάθιος αναφέρει, σε έναν λόγο του προς τον Πατριάρχη Μιχαήλ Γ΄, ότι υπηρέτησε ως υπογραμματέας του στο Πατριαρχείο. Αυτό συνέβη πριν διαδεχθεί ο Μιχαήλ Γ΄ τον Λουκά Χρυσοβέργη στον πατριαρχικό θώκο. Στη συνέχεια, ο Μιχαήλ Γ΄ ανέλαβε δικαστικά καθήκοντα με αποτέλεσμα να τον ακολουθήσει ο Ευστάθιος. Η συμβολή του Μιχαήλ Γ΄ ήταν καθοριστική για τον προβιβασμό του Ευσταθίου στην θέση της σοφιστικής. Αυτό σήμαινε ότι ο Ευστάθιος ήταν ο μαΐστρος των ρητόρων και συνέβη χρονικά μετά το 1166.

Ο Ευστάθιος αντιμετώπισε προβλήματα στον εκκλησιαστικό του βίο. Κατέλαβε την θέση ενός διακόνου, ο οποίος καθαιρέθηκε από τον Λουκά Χρυσοβέργη. Ο Μιχαήλ Γ΄ αποκατέστησε τον καθηρημένο διάκονο. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να αποκλειστεί από την ομάδα των δέκα τελείων “εμβάθμων διακόνων” της πρώτης “εβδομάδος” στην Μεγάλη Εκκλησία και με αυτό τον τρόπο να καταστεί περιττός. Συχνά ο Ευστάθιος βίωνε την αβεβαιότητα, με αποτέλεσμα να αναζητά την προστασία από τους αριστοκράτες. Ο Νικηφόρος Κομνηνός, ο οποίος ήταν εγγονός της Άννας Κομνηνής και του Νικηφόρου Βρυεννίου, αποτελούσε τον πιο σταθερό προστάτη του Ευσταθίου. Επίσης, τον στήριξε ο έπαρχος της πόλεως Ιωάννης Δούκας. Αν και οι δυσκολίες του ήταν μεγάλες, ο αυτοκράτορας Μανουήλ Α΄ Κομνηνός (1143-1180) αποφάσισε την μετάθεσή του στον θρόνο της Θεσσαλονίκης. Ο ενθρονισμός του Ευσταθίου ως αρχιεπισκόπος Θεσσαλονίκης πραγματοποιήθηκε γύρω στο 1178. Αρχικά θεωρείται ότι ο Ευστάθιος έγραψε τα σημαντικότερα φιλολογικά του έργα την χρονική περίοδο, κατά την οποία έζησε στην Κωνσταντινούπολη.

Ωστόσο όμως, και μετά την ενθρόνισή του συνέχισε απρόσκοπτα την φιλολογική του δραστηριότητα, αλλά και την διδασκαλία του (ΘΗΕ, 1964).

Ο Ευστάθιος έλαβε τη μόρφωσή του στην Κωνσταντινούπολη και υπηρέτησε ως υπογραμματέας στο Πατριαρχείο χάρη στον Μιχαήλ, τον παλαιό προστάτη του. Προβιβάσθηκε στη θέση της σοφιστικής, δηλαδή του μαΐστορος των ρητόρων. Ωστόσο, δεν θα μπορούσε να είχε καταλάβει αμέσως τη θέση αυτή, καθώς θα έπρεπε προηγουμένως να είχε αποκτήσει διδακτική εμπειρία σε λιγότερο απαιτητική θέση. Ο Ευστάθιος προβιβάσθηκε από γραμματικός σε μαΐστορα των ρητόρων μετά το 1166. Αντιμέτωπος προβλήματα στην εκκλησιαστική του σταδιοδρομία. Η αβεβαιότητα την οποία βίωνε ο Ευστάθιος τον ωθούσε να αναζητά την προστασία αριστοκρατών. Ο πιο σταθερός προστάτης του ήταν ο Νικηφόρος Κομνηνός, εγγονός της Άνας Κομνηνής. Στήριξη προσέφερε στον Ευστάθιο και ο έπαρχος της πόλεως Ιωάννης Δούκας (Καματηρός), στον οποίον αφιέρωσε τα σχόλια στον Διονύσιο Περιηγητή.

Παρά τις δυσκολίες, η εκκλησιαστική σταδιοδρομία του τελικά δεν έπεσε σε τέλμα. Προτάθηκε για τον κενό μητροπολιτικό θρόνο των Μύρων της Λυκίας, του μεγάλου προσκυνήματος του αγίου Νικολάου, ωστόσο, πριν από τη χειροτονία του, ο αυτοκράτορας Μανουήλ Α΄ Κομνηνός (1143-1180) αποφάσισε τη μετάθεσή του στον θρόνο της Θεσσαλονίκης. Η ακριβής χρονολόγηση των γεγονότων αυτών έχει γίνει αφορμή μακρόχρονης διαμάχης μεταξύ των ερευνητών. Ο Ευστάθιος ενθρονίσθηκε αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης γύρω στο 1178, αν και κατ' άλλους ιστορικούς, το 1175 ήταν ήδη διορισμένος. Συχνά θεωρείται ότι ο Ευστάθιος την περίοδο που βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη. Ο Ευστάθιος συνέχισε να επεξεργάζεται και να τελειοποιεί τα σχόλιά του για καιρό, αφότου μετέβη στη Θεσσαλονίκη. Αυτό σημαίνει ότι, ακόμα και μετά την ανάληψη των νέων του καθηκόντων, η φιλολογική του δραστηριότητα συνεχίσθηκε απρόσκοπτη.

Το 1988 το Οικουμενικό Πατριαρχείο ανακήρυξε άγιο τον Ευστάθιο Θεσσαλονίκης, αναγνωρίζοντας παράλληλα την πολύπλευρη προσφορά του λόγιου ιεράρχη. Η μνήμη του τιμάται στις 20 Σεπτεμβρίου. Ο Ευστάθιος αποτελεί έναν από τους κορυφαίους βυζαντινούς λογίους και ίσως τον πολυγραφότερο του 12 ου αι. Θεωρείται πρωτίστως φιλολογική αυθεντία, με τα ομηρικά σχόλια, το εκτενέστερο πόνημά του, να αποτελούν σημείο αναφοράς ακόμα και σήμερα. Ωστόσο, το έργο του είναι πολυδιάστατο, φανερώνει εις βάθος γνώση της εκκλησιαστικής και θύραθεν γραμματείας και προσφέρει πλούτο πληροφοριών για το κοινωνικό, πολιτικό και πνευματικό του περιβάλλον. Ο Ευστάθιος εμφανίζεται, μεταξύ άλλων, ως πολύτιμη

ιστορική πηγή του ύστερου 12ου αι., ως συνεχιστής της μαχόμενης πατερικής παράδοσης και μεταρρυθμιστής του μοναχικού βίου, ως «ωκεανός» λαογραφικών και γλωσσικών πληροφοριών.

Ο Άγιος Ευστάθιος είχε ευρύ και μεταρρυθμιστικό πνεύμα και η προσωπικότητά του ήταν πολύπλευρη. Είχε ενεργό συμμετοχή σε αυτά, τα οποία διαδραματίζονταν στην εποχή του. Ασχολήθηκε εκτός των σημαντικών του έργων και με τα λαογραφικά ζητήματα. Ήταν μεγάλος γνώστης της ψυχολογίας και της λαϊκής ψυχής. Επιπλέον είχε πλήρη επίγνωση της αξίας των ερευνών στο χώρο της λαογραφίας και είχε ενδιαφέρον και αγάπη για την λαϊκή ζωή. Κατά την άποψή του, η γνώση του λαϊκού βίου συντελεί στην πολυμάθεια (ΘΗΕ, 1964).

Ο Άγιος Ευστάθιος αγαπούσε ιδιαίτερα την ευγενή αττική διάλεκτο και δεν συμπαθούσε τη δημώδη γλώσσα. Ωστόσο όμως χρησιμοποιούσε την λαϊκή γλώσσα, προκειμένου να υπηρετήσει την αλήθεια και την επιστήμη. Επιπλέον, υποστήριζε ότι η λαϊκή γλώσσα έχει άμεση σχέση με τον τρόπο, με τον οποίο αναπτύσσεται και εκδηλώνεται ο λαός. Αυτή η γλώσσα αποτελεί το κύριο εκφραστικό όργανο του λαού. Με αυτόν τον τρόπο πρόσφερε εθνικό έργο, επειδή η γλώσσα του λαού αποτελεί αποδεικτικό στοιχείο της εθνικής ταυτότητας συνάμα με την παράδοση. (Αγγελική Καλφαπαναγιώτου-Αλεξανδρίδου, 1989).

Κατά την περίοδο την οποία έγινε η άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Νορμανδούς (25/05/1185), αναδείχθηκε έξοχος για την φιλανθρωπία του. Με μεγάλο θάρρος και αυταπάρνηση, προστάτευσε το ποίμνιό του από τις βαρβαρότητες των κατακτητών και τελικά κατάφερε την θρησκευτική ελευθερία των Ορθοδόξων. Κοιμήθηκε εν Κυρίω το έτος 1194. Ο Ευστάθιος ήταν από τους πιο μορφωμένους λόγιους της εποχής του. Επίσης, υπήρξε ένα εξαιρετο δείγμα της συνειδητής πνευματικής ελίτ του 12ου αιώνα στο Βυζάντιο (Kazhdan & Epstein, 2004).

Άγιος Ευστάθιος Θεσσαλονίκης και Λαογραφία

Τα συγγράμματα και τα έργα του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης αποτελούν άριστη λαογραφική πηγή και παρέχουν σημαντική συμβολή στην γνώση του Βυζαντινού ιδιωτικού βίου. Αποτέλεσε έναν από τους σημαντικότερους πρόδρομους στην λαογραφική έρευνα. Οι λαογραφικές πληροφορίες του αγίου είναι ιδιαίτερα σημαντικές, καθώς αποτύπωναν τον ιδιωτικό βίο των ανθρώπων της εποχής του, αλλά και διάφορα λαογραφικά προβλήματα. Βασικό στοιχείο όμως, στο έργο του αγίου αποτελεί η σύνδεση των λαογραφικών αποτυπώσεων με ήθη και έθιμα παλαιότερων εποχών και κυρίως της ομηρικής εποχής. Από την σύνδεση αυτή ανέδειξε τη συνέχεια και συνοχή των λαϊκών εθίμων και εκδηλώσεων του ελληνικού λαϊκού βίου από την ομηρική εποχή έως την δική του (Αγγελική Καλφαπαναγιώτου-Αλεξανδρίδου, 1989).

Υπάρχουν σημαντικές πληροφορίες για τον βίο και την δημόδη γλώσσα στα χρόνια που έζησε ο άγιος Ευστάθιος. Σύμφωνα με τον άγιο αποτελεί προσόν του ανθρώπου να είναι πολύπειρος. Η γνώση του βίου του λαού συντελεί στην πολυμαθία. Αν και δεν ήταν συστηματικός λαογράφος, η συλλογή με επιμέλεια μεγάλου αριθμού λαογραφικών ειδήσεων, τον αναδείκνυε ως ένα από τους σημαντικότερους προδρόμους της λαογραφικής έρευνας. Υπήρχαν αρκετά μέρη στα οποία αναφέρονταν τα συγγράμματά του σχετικά με τα λαϊκά έθιμα και την λαϊκή γλώσσα. Ενδεικτικά αναφέρονταν στην Ναύπακτο, την Κρήτη, την Πελοπόννησο, την Τροιζήνα, την Κόρινθο, την Βοιωτία, την γη των Μακεδονίας, την Θράκη και την Κωνσταντινούπολη. Επίσης την Χαλκηδόνα, την Βιθυνία, την Λυδία, την Παφλαγονία, την Μικρά Ασία, τον Πόντο, την Καππαδοκία και πολλές άλλες περιοχές (Κουκουλές, 1950).

Ο Άγιος Ευστάθιος ανατράφηκε, σπούδασε και έδρασε για μεγάλο χρονικό διάστημα στο μεγάλο κέντρο της Κωνσταντινούπολης. Στην Πόλη μαζεύονταν Έλληνες από πολλά και διαφορετικά μέρη. Δεν έχανε την ευκαιρία να έρχεται σε επαφή μαζί τους και να συζητά για τα λαϊκά τους έθιμα. Επιπλέον, ως δάσκαλος της ρητορικής είχε τη δυνατότητα να έρχεται σε επαφή με πολλούς μαθητές και θαυμαστές. Σε αυτούς τους ανθρώπους ανέπτυξε τον Όμηρο προσπαθώντας να παραλληλίσει τα έθιμα αυτού με τα σύγχρονα της τότε εποχής αυτών των ανθρώπων

(Κουκουλές,1950). Η Ιλιάδα και η Οδύσσεια διασώζουν ένα μεγάλο λαογραφικό πλούτο. Αναπτύσσουν τα λατρευτικά έθιμα της αρχαιότητας, ειδήσεις για την διατροφή και την παραδοσιακή ιατρική πράξη και άλλα πολλά λαογραφικά στοιχεία (Βαρβούνης & Σέργης , 2012).

Καταγράφει τις πληροφορίες σχετικά με το λαογραφικό υλικό έπειτα από συζητήσεις με τους απλοϊκούς ανθρώπους, αλλά και μέσα από την παρατήρηση. Επίσης, καταγράφει στοιχεία από θαυμαστές και μαθητές του, οι οποίοι έρχονταν στην Κωνσταντινούπολη από την ελληνική επικράτεια. Σημαντική όμως συνεισφορά είχε και η συστηματική του μελέτη από τα ομηρικά έπη, καθώς και από τον λαογραφικό Αθήναιο. Ο άγιος κατά την διδασκαλία του Ομήρου, όταν προσδιόριζε στοιχεία λαϊκών εθίμων ή λαϊκής δοξασίας, επιχειρούσε να τα συσχετίσει με στοιχεία της εποχής του. Επίσης, προσπαθούσε να τα καταγράψει σε ευρεία κλίμακα και να προσδιορίσει την τοπική τους έκταση. Οι πληροφορίες του καλύπτουν ένα πολύ μεγάλο γεωγραφικό χώρο: την Ανατολική Θράκη, ολόκληρο τον σημερινό Ελλαδικό χώρο, τη Βόρεια, Νότια και κεντρική Μικρά Ασία, καθώς επίσης τα παράλια του Ευξείνου Πόντου (από την Σινώπη έως την Ταυρική) (Αγγελική Καλφαπαναγιώτου-Αλεξανδρίδου, 1989). Ο περίφημος βυζαντινός σχολιαστής του Ομήρου, Ευστάθιος, χρησιμοποιούσε τις πληροφορίες από την σύγχρονη ζωή του λαού. Αυτές τις πληροφορίες τις χρησιμοποιούσε για να ερμηνεύσει τον Όμηρο (Κυριακίδου, 1961).

Ο άγιος Ευστάθιος ασχολήθηκε με την παρατήρηση και την καταγραφή. Αυτά τα στοιχεία αναδεικνύουν τον Άγιο ως σπουδαίο πρόδρομο της Ελληνικής Λαογραφίας (Αγγελική Καλφαπαναγιώτου-Αλεξανδρίδου,1989).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ: ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗΣ ΖΩΗΣ ΚΑΙ Ο ΧΩΡΟΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥ

Η γέννηση

Επτάμηνα είναι τα εφταμηνίτικα, που ο νόμος θεωρούσε ως γνήσια και τέλεια. Ο Ευστάθιος κάνει λόγο για γέννηση πενταδύμων και εννεαδύμων, των οποίων οι απόγονοι ζούσαν στην εποχή του. Οι λέξεις “γένεσις”, “γενέσιον” και “γενέθλιον” έχουν την ίδια ακριβώς έννοια, τη γέννηση παιδιού. Μια αντίληψη των συγχρόνων του Ευσταθίου, ήταν πως η γέννηση των παιδιών επηρεάζεται από τη φορά των ανέμων.

Η λέξη “γέννημα” είναι αρχαία, χρησιμοποιούνταν όμως και κατά το 12ο αιώνα (Παρεκβολαί, 1834,23.).

Μια συνήθεια που διασώζει ο Ευστάθιος είναι αυτό που έκαναν οι Κέλτες στο Ρήνο ποταμό. Έριχναν τα παιδιά μέσα και εάν τα έβγαζαν ζωντανά ήταν γνήσια· εάν όχι, νόθα. Τα “σπάργανα” ήταν ταινίες με τις οποίες περιτύλιγαν το παιδί και ονομάζονταν “φασκίες”. Ο “λίκνος” είναι η κούνια. Όταν κάποιο παιδί γεννιόταν, αυτοί που έρχονταν να συγχαρούν τη μητέρα, έφερναν και δώρα ανάλογα με την καταγωγή και το γένος του παιδιού (Κουκουλές, 1950).

Η ανατροφή των παιδιών

Μέθοδος απογαλακτισμού ήταν να αλείφουν τη θηλή με χολή. Για τη χρησιμοποίηση τροφών, πρακτική συνηθισμένη το μεσαίωνα, μιλάει με πικρία ο Ευστάθιος. Όταν το παιδί άρχιζε να περπατάει μόνο, του έστελναν δώρα (Tafel, 139,29.).

Όπως στα ζώα που δεν έχουν έναρθρο λόγο, έτσι πολλές φορές προσφωνούμε και τα βρέφη, δηλαδή με σφυρίγματα ή άναρθρες κραυγές. Αν κάποια τροφός χρησιμοποιήσει βία πάνω σε κάποιο βρέφος, εκείνο κατόπιν μαζεύεται και προφυλάσσεται, γιατί η πράξη αυτή έχει αποτυπωθεί στη μνήμη του. “Θρεπτός”, ήταν αυτός που ανατράφηκε από κάποιον, όπως και η λέξη “θρέμμα” (Παρεκβολαί, 846,11.).

Τα παιδικά παιχνίδια και τα τραγούδια

“Εποστρακισμός” ήταν αγαπημένο παιχνίδι των παιδιών στη θάλασσα με όστρακα, αλλά και το χτίσιμο σπιτιών στη άμμο ήταν και είναι αγαπημένη συνήθεια των παιδιών. “Γέρων” ή “πάππος” ονομαζόταν το άνθος της αγκαθιάς και η αποδίωξή του με φύσημα ήταν συνηθισμένο παιδικό παιχνίδι. Συνηθισμένο παιχνίδι των δρόμων ήταν να προσφωνούν τα παιδιά κοροϊδεύοντας τους περαστικούς (Παρεκβολαί, 1161,35.).

“Στρόμβος”, “βέμβικα”, “στρόβα”, είναι η γνωστή μας σβούρα. “Μηλάνθη” είναι ζώψιο μεγαλύτερο από τη σφήκα με το οποίο παίζουν τα παιδιά. Ένα άλλο παιχνίδι που έπαιζαν τα παιδιά την εποχή αυτή, είναι η λεγόμενη “τίφη”. Τα παιδιά αφού συλλάβουν σκαθάρια που έχουν ψαλιδωτή ουρά, τα αφήνουν ελεύθερα αφού προηγουμένως βάλουν στην ουρά τους αναμμένο κερί. Το κερί έτσι όπως σφίγγεται, στέκεται όρθιο. Συνήθιζαν, επίσης, να παίζουν με σφαίρες (Παρεκβολαί, 995,63.).

Επί τη εμφανίσει, τέλος, των πρώτων χελιδονιών τα παιδιά περιφέρονταν τραγουδώντας τη χελιδόνα (Κουκουλές, 2015).

Στοιχεία του σχολικού βίου

Το “μανθάνω” σημαίνει διδάσκομαι, φοιτώ στο σχολείο. Το μελάνι κατασκευαζόταν από τις φλούδες καρυδιάς ή δρυός. Επίσης, γνωστή ήταν η παρασκευή του μελανιού από απανθρακωμένα “κηκίδια”, που προέρχονταν από το χυμό της βελανιδιάς. Εργαλείο με το οποίο έγραφαν ήταν το “κονδυλομάχαιρο”. Το “βιβλίον” προέρχεται από το “βύβλος”, που είναι αιγυπτιακός πάπυρος. Άλλο όνομά τους ήταν “δέλτοι”. Εκτός από τα βιβλία χρησιμοποιούσαν τότε στα σχολεία και τα “πυξία”, τα πινακίδια δηλαδή από πυξάρι (Παρεκβολαί, 955,65 & 1913,43.).

Από το φυτό βύβλος (=πάπυρος) γίνονται και τα “ξυλοχάρτια”. Η λέξη “χαρτάριον” λεγόταν αντί του “χαρτίον”. “Διπάγια” και “τριπάγια” φαίνεται ότι λέγονταν σελίδες διαιρεμένες σε δυο ή τρεις στήλες. Η λέξη “αβάκιον” θεωρείται από τον Ευστάθιο πως είναι υποκοριστικό του “άβαξ”. Ο “άβαξ” ήταν σανίδα για διαγράμματα, πίνακας δηλαδή για σχολική χρήση. Η απομνημόνευση και η από στήθους απαγγελία των κειμένων ήταν τρόπος διδασκαλίας πολύ συνηθισμένος τότε. Το “εκστηθίζειν” ή

“από στήθους λέγειν”, λέγεται σε αντίθεση του “από μεμβράνη” ή “από βιβλίου” λέγειν (Παρεκβολαί, 1305,33 & 947,10.).

Ως δάσκαλος ο ίδιος ο Ευστάθιος διατυπώνει απόψεις και γνώμες από την εμπειρία του στη διδασκαλία, αλλά και από την εμπειρία παλαιότερων πατέρων και δασκάλων. Έτσι ο δάσκαλος πρέπει να “διερμηνεύει”, να εξηγεί δηλαδή και να διευκρινίζει όσα δεν καταλαβαίνουν οι μαθητές. Επίσης, προτείνει και την λεγόμενη αργότερα “αλληλοδιδασκτική” μέθοδο (Tafel, 18,19.).

Συνηθισμένη ήταν τότε η χρήση ποινών. Η χρήση “διδασκαλικής ράβδου”, οι απειλές, οι τιμωρίες και άλλες μέθοδοι, όχι όμως και πολύ αυστηρές, βοηθούσαν κατά τις αντιλήψεις της εποχής στην εκπαίδευση των νέων. Πίστευαν ότι η χρησιμοποίηση ξύλου ήταν πολύ σημαντική στην αγωγή, γι’ αυτό φρονούσαν πως ο άνθρωπος που δεν έχει “δαρεί”, δεν έχει λάβει την πρέπουσα παιδεία. Οι δάσκαλοι, επίσης, εκείνη την εποχή αμείβονταν. Μετά τη στοιχειώδη εκπαίδευση ακολουθούσε η “εγκύκλιος” (Κουκουλές, 1950).

Με τη λέξη “σχεδάριον” ο Ευστάθιος εννοεί το πινακίδιο στο οποίο έγραφαν. Τα “σχέδη” είχαν σχέση με τα αυτοσχέδια προβλήματα των αρχαίων. Τα “σχέδη” ήταν μέρος της εγκύκλιας” μόρφωσης και απέβλεπαν στη γραμματική παιδεία. Τα “σχέδη” ήταν λογοπαίγνια, ή γρίφοι, ή αινίγματα. Αλλιώς τα έλεγαν “νοήματα” (Παρεκβολαί, 348.).

Η λέξη “γράμμα” είχε δύο έννοιες. Σύμφωνα με την πρώτη σήμαινε το στοιχείο, κατά την δεύτερη το σύγγραμμα. Γι’ αυτό όποιος είχε διαβάσει πολλά συγγράμματα έλεγαν πως “ξέρει γράμματα”, είναι “γραμματικός”, είναι δηλαδή σπουδασμένος, δεν είναι απαίδευτος. “Αναλφάβητος” ήταν αυτός που δεν γνώριζε ούτε το α, ούτε το β, ο εντελώς αμόρφωτος. “Δυσανάγωγος” λεγόταν ο ανάγωγος, αυτός δηλαδή που δεν έλαβε αγωγή (Παρεκβολαί, 1236,17.).

Τα παίγνια των ανδρών

Για να λέει ο Ευστάθιος ότι οι αρχαίοι ξεχώριζαν τους πεσσούς από τους κύβους, έπεται ότι οι σύγχρονοί του δεν τους ξεχώριζαν. Συνεπώς με τη λόγια λέξη «πεσσοί» κατά τον 12^ο αιώνα εννοούνταν οι κύβοι, «οι καταρριπτόμενοι εξάπλευροι βόλοι », όπως τους χαρακτηρίζει ο Ευστάθιος. Οι βόλοι αυτοί παλαιότερα ήταν τρεις. Αργότερα, όμως και κατά τον 12^ο αιώνα και σήμερα, έγιναν δύο. Οι βόλοι ρίχνονταν πάνω σε σανίδια που ονομαζόταν τάβλα ή τάβλη και έτσι πήρε το όνομα όλο το παιχνίδι. Έτσι όταν έπαιζαν αυτό το παιχνίδι έλεγαν ότι «ετάβλιζον», παίζοντας το ταβλίν ή τα ταβλία. Το παιχνίδι με τους αστραγάλους ήταν συνηθισμένο στην αρχαιότητα και μάλιστα από την Ομηρική εποχή. Στην εποχή του μαρτυρεί ο Ευστάθιος ότι έπαιζαν με τον ίδιο τρόπο και μάλιστα με αστραγάλους γαιδάρου (Παρεκβολαί 1396,53,&, 1396,64., κ.α.).

Ο γάμος

Η τελετή της έννομης συζυγίας ονομάζεται από τον Ευστάθιο “γάμος”, “ευλογία” ή “ευλόγησις”. Σύμφωνα με τους νόμους, δεν επιτρεπόταν ευθύς μετά τη μνηστεία να τελείται ο γάμος, αλλά αφού περνούσε κάποιος χρόνος, όχι περισσότερο από διετία. Πολλοί για να αποφύγουν διάφορα εκκλησιαστικά κωλύματα κατέφευγαν σε κάποιο ιερέα αμαθή και έκαναν το γάμο τους κρυφά σε εξωκκλήσια. Αυτό ανάγκαζε τον ιεράρχη να επιβάλει όχι μόνο εκκλησιαστικές, αλλά και κοσμικές ποινές. Γενικά συνηθισμένα ήταν και τότε τα συζυγικά μαλώματα και τα διαζύγια (Tafel, 230,80 & 64,69.).

Συνηθέστατα ήταν τα συμπόσια, τα γλέντια με όργανα και τα τραπεζώματα στους γάμους. Η προετοιμασία όλων αυτών ήταν μακρά και απαιτούσε χρόνο. Γίνεται λόγος επίσης και για στολισμό των “νυμφών, των γυναικών που ακολουθούσαν τη νυφική πομπή, αλλά και των γαμπρών.

Η “προίκα συνηθιζόταν πολύ τον 12ο αιώνα και “συνίστατο κυρίως εις χρήμα”, λέει ο Ευστάθιος. Η προίκα λεγόταν παλαιότερα “έδωνι”. Ο συγγραφέας μας μιλάει για ευχές των γονέων προς τα κορίτσια τους, αλλά δεν μας λέει ποιες ήταν αυτές.

Η κοπέλα που δεν έπαιρνε προίκα λεγόταν “άπροικος”. Οι λέξεις “υπόβολον” και “θεώρητρον” ήταν της νομικής και γαμικής γλώσσας και σήμαιναν την προγαμιαία δωρεά του συζύγου προς την σύζυγο. Η λέξη “θεώρητρον” δηλώνει τη δωρεά αυτή κατά την ημέρα που θα την έβλεπε, όταν θα γινόταν τα αποκαλυπτήριά της. Συνεπώς, μαθαίνουμε ότι σύμφωνα με αρχαία συνήθεια, η νύφη είχε το πρόσωπό της καλυμμένο (Παρεκβολαί, 1405,21 & 881,30.).

“Επροικίζω” σήμαινε παρέχω στη θυγατέρα μου προίκα. Η προσφώνηση “κόρη” συνηθιζόταν και μετά το γάμο για τις νέες στην ηλικία. Από όσα αναφέρει ο Ευστάθιος φαίνεται ότι θα γνώριζε πολλούς συζύγους υποχωρητικούς στις συζύγους τους. “Διαζύγιο” είναι ο χωρισμός, ενώ αυτοί που έπαιρναν σύζυγο ανωτέρου γένους και αξίας από τη δική τους με δόλο ή αρπαγή, υφίσταντο παραδειγματική τιμωρία (Παρεκβολαί, 758,56 & 893,55.).

Η οικία

Η κατασκευή της οικίας

Η οικία κατασκευαζόταν από εργολάβους, οι οποίοι πληρώνονταν από αυτούς που ήθελαν να χτίσουν το σπίτι τους. Χρησιμοποιούσαν ως εργάτες τους λεγόμενους υπουργούς. Χρησιμοποιώντας σκαλωσιές, μυστριά, χαλίκια, πηλό, ασβέστη, ράμμα έχιζαν τις οικοδομές ξεκινώντας από την επίκληση του Θεού, ώστε να καταστούν θεοφύλακτες. Βέβαια, προκειμένου να κερδίσουν περισσότερα έκαναν περικοπές και από τους εργάτες και από την ποιότητα των υλικών ενδεχομένως (Tafel, 1839,92,87.).

Η ονομασία της οικίας

Η οικία εκτός από “οίκημα” και “οίκος” ονομαζόταν “οσπήτιον”. Επικρατεί όμως και η ονομασία “τα ημέτερα” δηλαδή τα δικά μας δώματα. Εννοείται όταν αναφέρεται κανείς όχι μόνο στο οικοδόμημα αλλά στην έννοια της οικίας. Σήμερα δε όταν λέμε “σ’εμάς” ή στα “δικά μας” εννοούμε το σπίτι μας (Παρεκβολαί, 778,39 & 1298,46.).

Η θύρα και τα εξαρτήματα της

Εξαρτήματα της θύρας είναι η “κορώνη” ή “κρίκος” με την οποία σπρώχνει ή τραβά τη θύρα αυτός που θέλει να μπει στο σπίτι ή “κοράκιο”. Οι ονομασίες τους προέρχονται από την κορώνη και τον κόρακα, αντίστοιχα.

Όποιος ερχόταν απ’ έξω χτυπούσε το “κοράκιο” ή τον “κρίκο” της θύρας. Ο ένοικος από μέσα ρωτούσε για την ταυτότητά του και ο εισερχόμενος ανάγγελλε την αιτία της επίσκεψης.

Μετά τη δύση του ήλιου ο φρόνιμος νοικοκύρης έκλεινε τη θύρα από μέσα με μοχλούς που λεγόταν “σέρρα”. Διαφορετικό εξάρτημα ασφάλισης ήταν ο “διάδρομος”. Άλλος μοχλός της θύρας ήταν και ο “καταρράκτης” (Παρεκβολαί, 1429,1570,73,20 & 1900.).

Ένα είδος των κλειδιών που χρησιμοποιούσαν ήταν τα “αρχαϊκά” που είχαν λαβή και σχήμα δρεπανοειδές. Έμπαινε στην τρύπα της θύρας, η οποία άνοιγε, αφού το κλειδί μετακινούσε τον μοχλό. Το κλειδίωμα, ωστόσο, των θυρών γινόταν είτε με κλειδί, είτε με δεσμά. Ένας άλλος τρόπος ασφάλειας των θυρών ήταν και τα “κάγκελα”. Η θύρα κατέληγε στο κατώφλι που ήταν συνήθως πέτρινο στις συνηθισμένες ή ξύλινο στις αγροτικές οικίες (Παρεκβολαί, 1897,40,53 & 1142,49.).

Τα μέρη της οικίας

Το “Πεσσούλιον” είναι το στρώμα ή ένα λιθόκτιστο κάθισμα στην αυλή, ενώ “παριστία” είναι ο λεγόμενος “βαύνος” δηλαδή ο χώρος όπου υπήρχε η φωτιά, η εστία, η ιστία (Παρεκβολαί, 1511,15 & 1564,31.).

Η στέγη της βυζαντινής οικίας την εποχή του Ευσταθίου ήταν επικλινής ή επίπεδη. Η επικλινής είχε από μέσα τους “αμείβοντες” ή “προσφιλούντες”, ξύλα που κρατούσαν τη στέγη και ονομάζονταν έτσι, γιατί έμοιαζαν με δυο πρόσωπα που φαίνεται ότι σκύβουν και αγκαλιάζουν το ένα το άλλο. Η επίπεδη στέγη ονομαζόταν δώμα και ήταν στρωμένη με χώμα. Οι δοκοί της στέγης ονομάζονται έτσι από το δέχεσθαι, διότι έβαζαν πάνω τους είτε κεραμίδια είτε καλάμια τριχωτά που τα έπαιρναν από τους αγρούς και ονομάζονταν όροφοι. Στη στέγη υπήρχε η θυρίδα για να διαφεύγει ο καπνός, αλλά και για να εισέρχεται φως στην οικία αλλά και το “ανεμούριον”, ο ανεμοδείκτης θα λέγαμε (Παρεκβολαί, 1326,64 & 1547,30.).

Τα σπίτια κυρίως στην ύπαιθρο, ήταν οι μονώροφες οικίες ή διώροφες. Ο δεύτερος όροφος ονομαζόταν “ανώγειον”. Εκεί βρισκόταν συνήθως οι κοιτώνες. Στις διώροφες οικίες υπήρχε και ο “καταρράκτης” ή “κλαβανή” ή “καταπακτή” για επικοινωνία των δυο πατωμάτων με εσωτερική σκάλα.

Ο “ηλιακός” ήταν ένα μέρος του σπιτιού σαν εξώστης, το οποίο περιβαλλόταν από στύλους και ήταν εκτεθειμένο στις ακτίνες του ήλιου (Παρεκβολαί, 639, 344.).

Ο “Αέρας” και σήμερα ονομάζεται η ατμόσφαιρα που περιβάλλει τον οίκο. Σε κάθε σπίτι υπήρχε η αυλή, την οποία ο Ευστάθιος ονομάζει “αυλαία”. Σ’ αυτήν έμεναν και τα υποζύγια. Γύρω από την αυλή υπήρχαν οι “σταυροί” ή “σταύαρα”, πάσσαλοι δηλαδή, που χρησιμοποιούνταν για την περίφραξη. Οι πιο “μερακλήδες” θα λέγαμε φύτευαν μέσα στην αυλή τους και φυτά π.χ. κυπαρίσσια (Παρεκβολαί, 892,45.).

Το “Φρέαρ” ή “πηγάδι” μαρτυρείται από τον Ευστάθιο ότι υπήρχε στις οικίες της εποχής του. Στο πάνω μέρος του πηγαδιού υπήρχε η λεγόμενη “στεφαναία πέτρα” (Παρεκβολαί, 1088.).

Στη σύγχρονη με τον Ιεράρχη εποχή ο “φούρνος” ήταν ή εντός του σπιτιού και προέκτασή του, ή κατάσταση στο οποίο ο λαός έβηνε ψωμί και φαγητά (Παρεκβολαί, 1606,64.).

Σε κάθε σπίτι υπήρχε και το λεγόμενο “κηπίον”. Οι δε γείτονες της οικίας ονομαζόταν “πλησιαστές” (Παρεκβολαί, 1480,7.).

Η θέρμανση και ο φωτισμός της οικίας

Άναβαν φωτιά με δαδί, νέφτι και άλλες λιπαρές ουσίες, αλλά και με ξερά ξύλα. Με την τριβή λίθων, ξύλων κ.λ.π., με κρύσταλλα ή γυαλιά προκαλούσαν φωτιά γι’ αυτό και όλα αυτά ονομάζονταν “πυρεία”. Η φωτιά χρησιμοποιούνταν για παρασκευή του φαγητού, αλλά και για τη θέρμανση. Με δάδες φώτιζαν τα σπίτια, αλλά και τις μετακινήσεις τους στους δρόμους. Υπάρχει μαρτυρία στον Ευστάθιο και για “έλαιον εκ πέτρας”, το οποίο δεν χρησιμοποιούσαν ευρέως για φωτισμό. Τρόποι φωτισμού των οικιών ήταν οι κανδήλες, οι λύχνοι (τα λυχνάρια), οι φανοί, δηλαδή οι λάμπες είτε με κερί είτε με λάδι. Για το φωτισμό των οικιών άναβαν τις λυχνίες την ώρα του εσπερινού φαγητού. Μαρτυρείται βέβαια και το άναμμα φωτιάς ως προσφορά προς τον Θεό (Παρεκβολαί, 1848,24.).

Τα οικιακά έπιπλα

Ο Ευστάθιος περιγράφει τον τρόπο που “έστρωναν” τα κρεβάτια, κυρίως, στα πλούσια σπίτια, διότι οι φτωχοί πολλές φορές κοιμόνταν καταγής. Όπως και αν έχει, ως στρώμα χρησιμοποιούνταν τάπητας δασύς και τριχωτός, που ονομάζονταν και “επεύχιον” ή “σάγος”. Το στρώμα το γέμιζαν είτε με μαλλί είτε με βαμβάκι. Πάνω από το στρώμα τοποθετούνταν οι “σινδόνες” ποικίλου χρωματισμού και ποιότητας. Πάνω από τις σινδόνες βρισκόταν το “άπλωμα” ή “πάπλωμα”. Υπήρχε όμως μέριμνα και για την κεφαλή, το λεγόμενο “προσκεφάλαιο”. Με τα ρήματα “σαρώνω”, “καλλύνω” και “φιλοκαλώ” δήλωναν την καθαριότητα ή το σκούπισμα των δωματίων και “Σάρον” ονομαζόταν η σκούπα (Tafel, 328,75.).

Τα καθίσματα ονομαζόταν “σέλμα” ή “σελλίον”, ενώ μιλώντας για τον τρίποδα στον οποίο τοποθετούνταν η χύτρα του φαγητού τον προσδιορίζει ως “επίστατο” ή “πυρίστατο” ή “πυροστάτη” για τους ανθρώπους των χωριών. Κατά τον ΙΒ΄ αιώνα υπήρχε μαγειρικό σκεύος που ονομαζόταν εσχάρα. Ένα είδος φούρνου ήταν και ο κλίβανος και “κακκάβιον”, το χάλκινο σκεύος. Με επεξεργασία χαλκού ή κασσίτερου άλειφαν τα μαγειρικά σκεύη γι’ αυτό και λέγονταν χαλκώματα (Παρεκβολαί, 1827,57.).

“Ολμος” ονομαζόταν το ξύλινο ή λίθινο γουδί με το οποίο πολτοποιούσαν όσπρια ή οτιδήποτε άλλο, αλλά και το ποτήρι λεγόταν έτσι (Παρεκβολαί, 835,48.).

“Επίξηνον” ή “επίκοπον” ή “επικόρμιον” ήταν ένας κορμός δέντρου στον οποίο έκοβαν το κρέας.

“Αίθρανος” ή “ανδράχλη” ήταν το γυναικείο υποπόδιο, στο οποίο ενίοτε έβαζαν κάρβουνα για να ζεσταίνονται τα πόδια των γυναικών (Παρεκβολαί, 1571,26.).

“Μάκτρα” ή “σκάφη” ήταν το σκεύος όπου ζύμωναν (Παρεκβολαί, 1887,60.).

“Βύτινα” ήταν τα αγγεία, τα οποία εκτός από αλίπαστα χρησιμοποιούνταν και για άλλες χρήσεις. Η ονομασία αυτή εμφανίζεται με παρεμφερή ονομασία “μπούτινα” στην Θεσσαλία και “μπούντενα” στο Καταφύγι Μακεδονίας.

“Λάγυνοι” είναι τα αγγεία που έβαζαν κρασί ή νερό (Παρεκβολαί, 1445,49.).

“Λεκάνη” είναι το πήλινο δοχείο στο οποίο έπλεναν τα αγγεία, αλλά και τα μέλη του σώματός τους. Τα αγγεία τα πωμάτιζαν με στουπί, δέρμα ή ξύλο. Συνηθισμένη ήταν στα χρόνια του Ιεράρχη η διαφύλαξη κάθε είδους αλεύρου σε ασκούς ή δερμάτινους σάκους (Παρεκβολαί, 1263,60.).

Αντικείμενα οικιακής χρήσης ήταν το λεγόμενο “σίγιστρο”, κιβώτιο ή βαλίτσα, μάλλον ξύλινο, η “τάρπη” ή “ταρπίον”, κοφίνι μεγάλο από λυγαριά, η “κίστη” δηλαδή δοχείο για φαγητά ή φορέματα, το “αρκλίον”, κιβώτιο για το ψωμί. Άλλα σκεύη χρήσιμα για το σπίτι, ήταν το δοχείο για τα ούρα, η παγίδα για τα ποντίκια και η “αρπάγη” με την οποία τραβούσαν τους κάδους ή τα καδία (Κουκουλές, 1950).

Τα φορέματα

Η ενασχόληση σχετικά με τα βυζαντινά φορέματα δεν ήταν ευχερής. Στα χρόνια του Αγίου Ευσταθίου ο χιτώνας ονομάζονταν “επικάμισον” ή αλλιώς “υποκάμισον”, ενώ “βράκα” ή “βρακίον” η περισκελίδα (Παρεκβολαί, 1428,48.).

“Μανδύας” είναι φόρεμα που έριχναν στους ώμους και το συγκρατούσαν με πόρπη στο στήθος ή στον δεξιό ώμο.

“Ημίζαρος” σύμφωνα με τους κατοίκους της Λυκίας ήταν η “ζείρα”, λέξη που σήμαινε τη ζώνη και το χιτώνα και τη χλαμύδα. Οι γυναίκες φορούσαν ζώνη γύρω από την οποία κρέμονταν οι “κροσσοί”. Με διάφορα ευτελή υφάσματα κατασκεύαζαν το “λεντίον”, την ποδιά.

Οι κάτοικοι των χωριών φορούσαν ένδυμα από δέρμα προβάτου, την “ώα” ή “μηλωτή”.

“Τενάντιον” είναι η πόρπη, την οποία αντικαθιστά κατόπιν το κομβίον.

Οι ευγενείς, αλλά και οι άλλοι Βυζαντινοί του 12ου αιώνα, φορούσαν ρούχα πορφυρά και πολύτιμα, τα λεγόμενα από τον Ευστάθιο “εξεμπλωτά” και “πλουμιστά”, κεντητά δηλαδή και ζωγραφιστά. Τα χρώματα των ρούχων που προτιμούσαν ήταν κυρίως το λευκό, το κόκκινο αλλά και τα μελανά. Υπήρχε ένα είδος υφάσματος το “Καστανόν” το οποίο ο Ευστάθιος σχετίζει προς το Κάστον όρος (Κουκουλές, 1950). Οι Βυζαντινοί ντύνονταν πολύ καλά με μεγάλη ποικιλία ρούχων και πολυτέλεια (Kazhdan & Epstein, 2004).

Οι βασιλείς, οι ευγενείς και ο ανώτερος κλήρος φορούσαν ρούχα που άστραφταν γιατί είχαν πάνω τους πολύτιμους λίθους. Με τις φράσεις “λαμπρά φορείν”, “λαμπροφορείν”, “καλόν άμφιον”, δηλώνει το ντύσιμο με καινούργια ή πολυτελή στολή, όπως και σήμερα όταν λέμε “φόρεσε τα καλά του” (Tafel, 245,93.).

“Εξάλλαξις” σήμαινε, όπως και σήμερα, ότι έβγαζε κάποιος τα καθαρά και βρώμικα ίσως ρούχα του και φορούσε καινούργια, καθαρά και γιορτινά (Tafel, 192,72.).

Όταν ήθελε ο απλός λαός να πεί ότι το ρούχο πάλιωσε ή φθάρθηκε χρησιμοποιούσε το ρήμα “στημονίζω”. Οι Βυζαντινοί, συνήθως, δεν οπλοφορούσαν παρά μόνο για λόγους ασφαλείας, όταν είχαν μακρές πορείες ή στα κυνήγια. Στις περιπτώσεις αυτές φορούσαν στους μηρούς το λεγόμενο “παραμάχαιρον” (Tafel, 406,5.).

Τα καλύμματα της κεφαλής

Το κάλυμμα της κεφαλής και για την προστασία από τον ήλιο, ονομάζονταν “ισκιάδιον”, θεωρούνταν δε αναγκαίο. Οι Λαζοί, που κατείχαν θέσεις σημαντικές στο βυζαντινό στράτευμα, κάλυπταν το κεφάλι τους με μαύρο κάλυμμα (Παρεκβολαί, 613,43.).

Ο άγιος Ευστάθιος “σκιάδιον” ανέφερε τον «ευρύγυρον πύλον», ο οποίος προστάτευε από τις ηλιακές ακτινοβολίες. Η συνολική περιγραφή της κατασκευής των πύλων, από τους κατοίκους της Θεσσαλονίκης μετά την άλωση από τους Νορμανδούς, δείχνει ότι τότε φορούσαν και “κυλινδρικούς πύλους”, οι οποίοι ήταν όμοιοι με τις καπνοδόχους. Επιπλέον, φορούσαν και “πυραμιδοειδείς πύλους”, ωστόσο, αυτό δεν αποτελούσε γενικότερο έθιμο της εποχής.

Οι Λαζοί, ήταν οι αρχαίοι Κόλχοι, οι Ίβηρες, οι Γεωργιανοί του Καυκάσου. Είχαν στο κεφάλι τους καλύπτρα σε σχήμα πυραμίδας. Ήταν χριστιανοί (ΙΒ΄ αιώνας) και είχαν την κακή συνήθεια να παντρεύονται τις θυγατέρες των Αγαρηνών (Κουκουλές, 1950).

Οι “φασκίες” ήταν στενά και επιμήκη υφάσματα, τα οποία περιβάλλονταν από μίτρα προκειμένου να φαίνονται ως στρατιώτες (Παρεκβολαί, 1068,28.).

Η μαρτυρία του αγίου σχετικά με την “κούφια” ή “σκούφια” δεν ήταν αρκετά σαφής. Ήταν γνώρισμα της γυναικείας σεμνότητας το γεγονός ότι τα μαλλιά τους ήταν δεμένα και καλυμμένα. Αυτή η αντίληψη ήταν τόσο βαθιά ριζωμένη, όπου ακόμα και στις μέρες μας για τις σεμνές γυναίκες αναφέρονται ότι έχουν δεμένο το κεφάλι τους (Κουκουλές, 1950).

Τα καλύμματα των ποδιών και τα υποδήματα

Ο Ευστάθιος αποτυπώνει τα διαφορετικά είδη “κνημίδων” (=καλτσών), όχι στρατιωτικών σιδερένιων, αλλά αγροτικών από δέρμα ή μαλλί ή ύφασμα για να προφυλάσσονται από το κρύο.

Για να δηλώσει τα καλύμματα των ποδιών ο Ευστάθιος χρησιμοποιεί τις λέξεις “υπόδημα”, “υπόδεσις” και “πέδιλον”. Η κνήμη ονομάζεται και “καλάμιον”, για αυτό και “καλάμιον” ονομάστηκε το μέρος εκείνο του υποδήματος, που περιβάλλει την κνήμη. “Πέδιλα νεωτερικά” ήταν τα υποδήματα των πλουσίων και ευγενών, ενώ οι βασιλείς φορούσαν κόκκινα (Tafel, 21,41 & 298,67.).

Η Κόμμωση

Τον 12ο αιώνα εμφανίζεται για πρώτη φορά μετά την αρχαιότητα το ξυρισμένο πρόσωπο συνολικά (Kazhdan & Epstein, 2004). Το να φέρει κάποιος κόμη θεωρούνταν στολίδι. Σπάνιες είναι οι περιπτώσεις κατά τις οποίες κάποιος έκοβε τα μαλλιά του: σε περίπτωση πένθους, για κάποια ατιμωτική ή απαγορευμένη πράξη, όταν εγκατέλειπε τα εγκόσμια και γινόταν μοναχός ή παπάς.

Συνηθίζονταν τότε οι άνδρες να κάνουν την κόμη τους “ούλη” δηλαδή τραχεία και βοστρυχώδη. Θεωρούνταν μάλιστα δείγμα ομορφιάς. Ήταν μάλλον μόδα και όχι έθιμο γενικό το να είναι κανείς “κλωστόμαλλος”, δηλαδή να στρέφει και να περιπλέκει τις τρίχες της κεφαλής του. Χαρακτηριστικό του κομψού ανθρώπου ήταν να είναι καλοχτένιστος, ενώ του αγροίκου να είναι αχτένιστος και ατημέλητος (Παρεκβολαί, 1638,16.).

Γενικά, υπήρχε, όπως και σήμερα, μια τάση όχι μόνο από τις γυναίκες, αλλά και από τους άνδρες να περιποιούνται υπερβολικά τα μαλλιά τους, να τα βάφουν χρυσά ή μαύρα, να προσθέτουν τρίχες. Η χρησιμοποίηση ψεύτικης κόμης ή περούκας ήταν χαρακτηριστικό κυρίως των γυναικών. Ειρωνικά, όμως, αναφέρεται ο Ευστάθιος στους άνδρες που έκαναν χρήση περούκας. Η συνήθεια να ξυρίζουν οι άνδρες τα γένια τους χαρακτηρίζεται ως μη ανδροπρεπές. Περνώντας όμως τα χρόνια, η συνήθεια αυτή διαδίδονταν.

Εκτός όμως από την κόμη, οι γυναίκες έβαζαν “κόχλο” δηλ. “στίμι”, μαύρο χρώμα στις βλεφαρίδες και κόκκινο στις παρειές. Οι άνδρες, που έβαφαν το πρόσωπό τους είτε για καλλωπισμό, είτε με τεχνητή ώχρα για να έχουν (κυρίως οι ασκητές) έκφραση αγιότητας, κακοχαρακτηρίζονται από τον ιεράρχη μας. Οι γυναίκες βέβαια, φορούσαν και διάφορα χρυσά στολίδια, τα “κόσμια” (Παρεκβολαί, 728,43.).

Τα εύοσμα μύρα φαίνεται ότι μεταχειρίζονταν όχι μόνο οι γυναίκες, αλλά και οι άνδρες. Απαραίτητο όργανο αυτού που περιποιόταν τον εαυτό του ήταν το “κάτοπτρον”, ο καθρέπτης.

Τα λουτρά

Το λουτρό λεγόταν και “λοετρόν”, από το λαό. Τα λουτρά ήταν δημόσια και θερμά. Αλείφονταν με διάφορες αλοιφές. Το να μένει κάποιος πολύ καιρό άλουστος θεωρούνταν κακό, όπως κακή ήταν και η συχνή χρήση των λουτρών. Πριν από το χώρο που υπήρχε το ζεστό νερό υπήρχε το δωμάτιο που χρησίμευε ως αποδυτήριο (Tafel, 86,71 & 262,44.).

Υπήρχαν δυο τρόποι να λουσθεί κανείς. Σύμφωνα με τον πρώτο, μετά την εφίδρωση έριχναν στο σώμα τους ζεστό και κρύο νερό με ένα δοχείο. Ενώ κατά τον δεύτερο έμπαιναν σε μεγάλα λίθινα δοχεία που είχαν ζεστό νερό. Σκεύη για το λουτρό ήταν “λεκάνες”, οι “κάδοι”, το “επιχυτάρι”, που ήταν από χαλκό γανωμένα ή από άργυρο (Tafel, 329,16 & 1560,32.).

“Απόλουμα” ή “γλίτον” είναι το βρώμικο νερό που απομένει. Στα σκεύη του λουτρού υπήρχε και η “μυροθήκη”.

“Σπαρτζίον” ή “σπαρτίον” ήταν πλεκτό σακουλάκι αντί σφουγγαριού από τρίχινο ή λινό ύφασμα για να τρίβεται ο λουόμενος (Παρεκβολαί, 1614,19.).

Υπήρχαν τα φωτεινά καλά λουτρά, αλλά συνηθισμένα ήταν και τα σκοτεινά. Μετά το μπάνιο φορούσαν το λεγόμενο “λουτήριο περιβλήμα” κατά τον Ευστάθιο ή αλλιώς “λουτρικόν”.

Οι πλούσιοι έφερναν στα λουτρά εκτός από τα ρούχα τους και τα απαραίτητα για το μπάνιο στρώματα, σεντόνια κλπ. Τοποθετούσαν αυτά στα εξωτερικά διαμερίσματα για να ξαπλώσουν μετά το λουτρό τους. Εννοείται ότι στον υπεύθυνο των λουτρών καταβαλλόταν και η αμοιβή του (Κουκουλές, 1950).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ: ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΔΙΑΤΡΟΦΗΣ

Οι τροφές και τα ποτά

Τα διάφορα είδη του άρτου

Το ψωμί και το κρασί αποτελούσαν την βάση της βυζαντινής διατροφής (Kazhdan & Epstein, 2004). Το σχήμα των άρτων ήταν στρογγυλό, η τιμή τους όμως ασαφής. Ονομαζόταν και “ψωμίον” και “ψιξ” το μέσα μαλακό μέρος του. Αναφέρεται, όπως και σήμερα, ότι υπήρχε το αφράτο ψωμί, ο “ακραιφνής άρτος”, ο πρώτης ποιότητας, ο καθαρός, ο υπέρλευκος. Σε αντιδιαστολή με αυτό το ψωμί, υπάρχει και η δεύτερη ποιότητα, ο μη καθαρός, ο άρτος που περιείχε αρκετή ποσότητα πιτύρων, το ψωμί των φτωχών. Τέλος, όταν αναφέρει την πολυειδή μάζα, μάλλον πρέπει να εννοήσουμε άρτο με ανάμειξη διαφόρων αλεύρων (Tafel, 230,94 & 312,42.).

Τα προσφάγια

Η λέξη “προσφάγον”, δήλωνε κάθε τρόφιμο που τρωγόταν με το ψωμί (Παρεκβολαί, 867,5.).

Το μαγειρεμένο φαγητό και τα καρυκεύματα

Η λέξη “μαγειρία” σήμαινε το μαγειρεμένο φαγητό. Η λέξη “είδος” σημαίνει γενικώς το πράγμα, το αντικείμενο ή το τρόφιμο ή το καρύκευμα. “Ηδυσμα” είναι το άρτυμα, το καρύκευμα ή το φαγητό γενικά (Tafel, 124,34 & 324,23.).

Οι ζωμοί και οι διαφορετικοί τρόποι παρασκευής φαγητών

“Εκζεστόν” είναι αυτό που θα λέγαμε εμείς βραστό (φαγητό) σε αντίθεση με το “ψητό”.

Η λέξη “αφαρόζωμον” παράγεται από το “άφαρ”, που σημαίνει αμέσως και ήταν ένα είδος πρόχειρης σούπας, αυτό που λέμε κουρκούτι. Το “μονόκυθρο” ήταν φαγητό σύνθετο και λιπαρό σε χύτρα μαγειρεμένο.

“Κλιβανωτά” ήταν τα κρέατα που ψήνονταν στον κλίβανο (Παρεκβολαί, 1241,19 & 468, 35.).

Εξεζητημένοι τρόποι παρασκευής των φαγητών

Μία συνήθεια των καλοφαγάδων του Βυζαντίου κατά τον 12ο αιώνα ήταν να βυθίζουν τα πτηνά σε μυρωδάτο κρασί για να διατηρούνται τρυφερά και εύοσμα.

Ο Ευστάθιος περιγράφει δύο τρόπους μαγειρέματος του κοτόπουλου. Ο πρώτος είναι το γεμιστό κυρίως με αμύγδαλα. Ξεκοκάλιζαν την κότα, όπως και σήμερα, αφήνοντας μόνο τα οστά των πτερυγών και των ποδιών.

Ο δεύτερος τρόπος περιγράφεται αναλυτικότερα. Αφού έψηναν το κοτόπουλο, το τοποθετούσαν σε ζυμάρι και έτσι έβραζαν μαζί όλο το παρασκεύασμα, σε χύτρα. Αφού έβραζε το φαγητό, πρόσθεταν διάφορες σάλτσες και έτσι το κοτόπουλο διατηρούνταν απαλό και τρυφερό, ενώ το περίβλημα ήταν ένα νόστιμο ψωμί (Tafel, 311,40 & 312,20.).

Τα ταριχευτά κρέατα και τα ψάρια

“Υήα κρέατα” λέγοντας ο ιεράρχης, εννοεί και τα μη παστά, αλλά και τα αλίπαστα. Το τηγάνισμα των ψαριών γινόταν όπως και σήμερα: αφού έκοβαν τα κεφάλια τους, τα έβαζαν στο αλεύρι και μετά τα τηγάνιζαν.

Προσφιλή τους φαγητά ήταν οι ελιές στην άλμη, το τυρί, τα παστά ψάρια στο αλάτι ή στο ξύδι, το μαύρο χαβιάρι που προμηθεύονταν από τους βόρειους γείτονές τους (Tafel, 305,3 & 230,96.).

Τα μαλάκια και τα οστρακόδερμα

Ενδιαφέρουσα είναι στον Ευστάθιο η χρήση της λέξης “παραγεμιστός”, που χρησιμοποιούνταν από τον απλό λαό για τα φαγητά. Επίσης, και τότε συνηθίζονταν τα καλαμάρια να γίνονται γεμιστά. Γνωστά μαλάκια και οστρακόδερμα και τότε ήταν οι “κάμμοροι” δηλαδή οι γαρίδες, ο αστακός, ο “μυς” δηλαδή το μύδιο, ο “σωλήνας”, το “κτένι”, η “πίννα” (Παρεκβολαί, 261,16 & 1485,47.).

Οι βολβοί και τα βολβοειδή

Στην κατηγορία αυτή ανήκουν: α) ο “αμανίτης”, μύκητας που φυτρώνει στην κοπριά, β) οι “κύαμοι”, οι άγριοι που ήταν πιο γλυκείς από τους ήμερους, γ) η “κινάρα”, είδος κάκτου, η γνωστή μας αγκινάρα, δ) τα “ύδνα” και ε) το “κολοκάσιον” (Παρεκβολαί, 290,1 & 1822,24,28.).

Τα χόρτα και τα λάχανα

Ο Ευστάθιος στις επιστολές του αναδεικνύει την καλή ποιότητα και μεγάλη ποσότητα των οπωρικών, τα οποία παράγει (Kazhdan & Epstein, 2004).

“Γαλατσίδα” ονόμαζαν οι απλοί άνθρωποι τον “τιθύμαλλον” από το γαλακτώδες υγρό του. Είδος λαχάνου είναι και το “χρυσολάχανον” (Παρεκβολαί, 539,48.).

“Αι ελαίαι”, “ο τυρός” και “η κάππαρι”. “Κολυμβάδες” ελιές είναι οι πράσινες ελιές ολόκληρες μέσα στην άλμη.

“Οξωτά” ήταν μάλλον τα τουρσιά, ή και ψάρια στο ξύδι διατηρημένα.

Η μαρτυρία του ιεράρχη για το τυρί είναι γενική, ενώ μαρτυρείται στα κείμενά του και η χρησιμοποίηση της κάππαρης (Tafel, 339,65 & 223,73.).

Τα καρκεύματα

Κάθε φαγητό ωραίο ονομαζόταν “νόστιμο” κατά την εποχή του Ευσταθίου από το λαό, όπως και σήμερα. Το μη νόστιμο φαγητό και κυρίως αυτό που δεν ήταν καλά αλατισμένο ονομαζόταν “ανάρτυτον”. Μέχρι και σήμερα ανάρτυτο λέγεται το φαγητό που δεν έχει λάδι, βούτυρο, αλάτι κ.λ.π.

Το επίθετο “άναλος”, ανάλατος, λέγεται και για τον άνθρωπο που δεν έχει “νοστιμάδα” (Παρεκβολαί, 158,64 & 1675,2.).

Τα επιδόρπια

Ο “μαγειρικός ρους”, ήταν ένας χυμός που χρησιμοποιούσαν οι μάγειροι, ξυνός και γλυκός συνάμα. “Αναδείπνια” ήταν τα επιδόρπια που έτρωγαν μετά το βραδινό φαγητό (Παρεκβολαί, 1141,11 & 1715,1.).

Τα γλυκύσματα

Ένα γλύκισμα που συνηθιζόταν ήταν η “συκομαγίδα”, δηλαδή πολλά σύκα μαζί επεξεργασμένα, ώστε να αποτελούν μια ζύμη. Γλυκίσματα παρασκευάζονταν και με “μίτρο”, “βινούτα”, που είναι η σημερινή μουσταλευριά ή μουστόπιτα. Ο όρος “σάκχαρ” που δηλώνει τη ζάχαρη ήταν γνωστός και τότε, κατά την εποχή του Ευσταθίου (Tafel, 259,11 & 339,65.).

Οι καρποί

“Παλάθη” ήταν μάζα σύκων. Πίστευαν δε ότι η υπερβολική κατάχρηση των ξηρών σύκων έφερνε φθειρίαση. Αγαπημένος τους καρπός ήταν η “ασταφίς”, η μαύρη σταφίδα, αλλά και οι καρποί της μηλιάς, της “περσέας” (ροδακινιάς) και τα “κιτρία” ή κίτρα, όπως τα ονόμαζαν οι Ρωμαίοι. Γνωστά φρούτα ήταν οι πέπονες ή πέπονα και τα κυδώνια ή μήλα κυδώνια (Tafel, 259,6 & 305,61.).

Δεν παραλείπει ο Ευστάθιος να κάνει λόγο και για τον τρόπο, που συντηρούνταν τότε οι διάφοροι καρποί του χειμώνα. Τα σταφύλια τα κρεμούσαν σε καλάμια ή δοκούς. Τα απίδια και τα μήλα και τα κυδώνια με άλλους τρόπους τα συντηρούσαν. Είτε τα έκοβαν πιο άγουρα είτε τα βύθιζαν στο μέλι ή στα άχυρα ή στα πίτυρα. Επίσης, συντηρούσαν και τα ρόδια και τα μούσμουλα. Κάποιοι καρποί μας πληροφορεί ο Ευστάθιος ότι λέγονταν “κρυστάλλινοι” ή διότι τα τρυγούσαν το χειμώνα ή γιατί ήταν καθαροί σαν κρύσταλλο (Tafel, 313,73 & 314,7.).

Επίσης, γνωστά ήταν τα “χρυσοστάφυλλα”. Λεγόταν έτσι εξαιτίας του χρώματός τους. Γαλανά σταφύλια ήταν τα λεγόμενα από το λαό “κουκούβες”.

“Θάσια αμύγδαλα” ήταν τα εύθραστα αμύγδαλα Θάσου, ενώ μαρτυρεί ότι στην εποχή του υπήρχαν όχι μόνο τα κοινά αμύγδαλα, αλλά και τα πικραμύγδαλα. Από την Εύβοια έρχονταν στην Κωνσταντινούπολη ωραίοι καρποί που τους τιμούσαν δεόντως.

Το κρασί και τα διάφορα ποτά

Αντί του “οίνος”, μεταχειρίζεται ο Ευστάθιος σε δυο μόνο χωρία τη δημόδη λέξη “οινάριον”. Είδη οίνου τότε ήταν ο “στύφων”, ο “γλυκός”, ο “απαλός”. Η Θράκη αναφέρεται ως παραγωγός οίνου, αλλά και η Ασία και η Αρμενία. Μιλώντας για τον “οίνο της Μελιτηνής”, ο Ευστάθιος λέει ότι τον ανακάτευαν με νερό. Γνωστός ήταν και ο “οίνος από φοίνικες”. Από όσα λέει ο Ευστάθιος φαίνεται ότι με το όνομα “ουλιβίνας” εννοεί κάποιο είδος μπύρας από κριθάρι. “Μελίκρατον” οι παλαιοί ονόμαζαν ποτό που αποτελούνταν από μέλι, γάλα και νερό (Tafel, 322,78 & 253,19.).

Τα γεύματα, τα δείπνα και τα συμπόσια

Ἐθεασάμεθα γὰρ χειρόμακτρα μέτρα ἐκ μίτων ἀμιάντου ὕλης ἐξυφανθέντα.... ἄλλως δια τοῦ ρύσασθαι'' (PG, 136,664.).

Ἡ συμπάθεια τοῦ Εὐσταθίου στις μικρολεπτομέρειες φανερώνει τὴν μεγάλη ἀγάπη τοῦ γιὰ τὴ ζωή. Ἐπίσης, περιέγραφε με ωραίο τρόπο ἀπολαύσεις τῆς ζωῆς ὅπως τὰ συμπόσια καὶ ἡ καλή παρέα (Kazhdan & Epstein, 2004).

Ἡ λέξις “τραπέζωμα” σήμαινε δύο πράγματα: α) τὸ νὰ παραθέσεις φαγητό καὶ β) τὰ παρατιθέμενα πρὸς βρώσιν. Ἐκτός ἀπὸ τὴ λέξις “τραπεζώνω” με τὴν ἴδια σημασία χρησιμοποιούσαν καὶ τὰ ρήματα “παραθέτω” ἢ “παραβάλλω”. Γι’ αὐτὸ χρησιμοποιούσαν τὴ λέξις “παράβλημα”, γιὰ νὰ δηλώσουν τὴν τροφή που ἔριχναν στὰ ζῶα. Τρώγοντας μεταχειρίζονταν τότε χειρόμακτρα, που ἦταν μεγάλου μεγέθους (Παρεκβολαί, 1586,15 & 557,43.).

Τὰ επιτραπέζια σκεῦη καὶ ὄργανα

“Τραπεζώματα” ἢ “κάνεο” λέγονταν τὰ ξύλινα επιτραπέζια σκεῦη, ὅπως τὰ πιάτα, τὰ “κισούβια” (ποτήρια) κ.λ.π. Ἦταν πολῦτιμα καὶ χρησιμοποιούνταν κυρίως ἀπὸ τὸ λαό, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς ἀρχόντες.

“Πεμπώβολον” ἢ “πεντάσουβλον” εἶναι τὸ γνωστὸ μας πηροῦνι, που ἦταν γνωστὸ καὶ τότε. Ὁ Εὐστάθιος χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο “πενταδάκτυλον” γιὰ νὰ δείξει ὅτι ἦταν προέκταση τοῦ ἀνθρώπινου χεριοῦ. Συνώνυμο τοῦ μυστρίου ἦταν τότε τὸ κουτάλι.

“Πατέλια” ἦταν τὰ ποτήρια, ἐνῶ “βίκος” τὸ πήλινο ἀγγεῖο στο ὁποῖο ἔβαζαν τὸ κρασί. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν περιγραφή τοῦ Εὐσταθίου, ὁμως, υπήρχαν καὶ τότε ἀγγεῖα με κρασί σαν τὶς σημερινές δικές μας τσότρες (Παρεκβολαί, 689,51 & 229,2.).

Οι ενέργειες μετά το γεύμα και το δείπνο

Το “χέρνιβον” ή “χερνίβιον” ήταν λεκάνη στην οποία έπλεναν τα χέρια ενώ η λέξη “ξέστης”, την εποχή του Ευσταθίου, σήμαινε ή γενικά το δοχείο που έβαζαν νερό ή κρασί ή το δοχείο με το οποίο έριχναν νερό για νίψιμο, το λεγόμενο και σήμερα επιχυτάρι. Ως συμπέρασμα, μένει ότι οι Έλληνες του 12ου αιώνα έπλεναν τα χέρια τους πριν και μετά το φαγητό (Παρεκβολαί, 1400,61 & 1852,14.).

Συχνότητα φαγητού

Ο Ευστάθιος αναφέρει ότι οι παλαιοί έτρωγαν τρεις φορές την ημέρα. Μάλλον από αυτό συνάγεται ότι οι σύγχρονοί του έτρωγαν περισσότερες από τρεις φορές.

Πώς έτρωγαν

Από τις μαρτυρίες και περιγραφές του Ευσταθίου φαίνεται ότι οι σύγχρονοί του Έλληνες, όπως και οι αρχαίοι έτρωγαν με τα δάχτυλα. “Κάπτω” σημαίνει “χάφτω”, καταπίνω και εκφράζει αδηφαγία και απληστία , από το “χανδόν” που σημαίνει με ανοιχτό το στόμα.

Τα συμπόσια

Ο όρος “συμπόσιο” δηλώνει, όχι τόσο το φαγητό, όσο το ποτό γι’ αυτό και λέγεται “πότος”. Αυτός που καλούσε σε δείπνο ονομαζόταν “δειπνοκλήτωρ” και η πρόσκληση σε δείπνο και γλέντι λεγόταν “δειπνοκλητόριον” (Παρεκβολαί, 1432,1 & 1105,27.).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV : ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΒΙΟ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ

Στοιχεία του γεωργικού βίου

Από τον 11ο αιώνα και έπειτα οι εγκαταλειμμένες γαίες ήταν περιζήτητες (Kazhdan & Epstein, 2004).

Τα σύνορα των αγρών και ο καθορισμός τους

Ορισμός ή περιορισμός ήταν οι λέξεις που δήλωναν τα σύνορα κάποιου χωραφιού (PG, 136,565.). Για τη δήλωση των ορίων έβαζαν λίθους, ίσως και έγχρωμους, ή και στύλους. Ονομάζονταν δε τα σύνορα αυτά “αρούρης”. Εκτός από τις πέτρες, τα σύνορα μπορούσαν να είναι και δέντρα σταυρωτά. Με τον όρο “ορογλυφείν” δηλώνεται η ενέργεια του να αφαιρεί κάποιος τα σύνορα λίγο-λίγο και ύπουλα, αλλά και να τα υπερπηδά με θράσος (Παρεκβολαί, 1411,35.).

Τα διάφορα είδη των χωραφιών

Του καθενός το χωράφι λεγόταν χωράφιον ή αμπέλιον ή γήπεδος ή γενικά τόπιον. Τα μη καλλιεργημένα χωράφια ονομαζόταν “αγριάδες”.

Η λέξη “κάκαρον” σημαίνει τη σκληρή και τραχειά γη. Λεγόταν όμως και για το κράνιο που είναι σκληρό.

“Κλώμακες” είναι οι τόποι ή οι λόφοι οι ψηλοί που κάνουν την ανάβαση δύσκολη. “Κρώμαξ” όμως σημαίνει σωρός λίθων και ίσως απ’ αυτό παράγεται το “κρωμακωτός” τύπος. Το αργιλώδες χώμα λεγόταν τότε “λευκόγειο” (Παρεκβολαί, 312,33 & 1796,55.).

Η σκάφη, η περιφραξη και το πότισμα των αγρών

Το ρήμα “αναβάλλω” χρησιμοποιούταν, την εποχή του Ευσταθίου, για να δηλώσει το χώμα που έριχνε αυτός που έσκαβε, αλλά και για το νερό που ανάβλυζε από το έδαφος. Το περίφραγμα των χωραφιών ονομάζει ο Ευστάθιος “φραγμόν”. Για την προφύλαξη όμως των αγρών χρησιμοποιούνταν ο “τράφος”, δηλαδή όρυγμα ή χαντάκι, λέξη η οποία παράγεται από την αρχαία λέξη “τάφος”. Εξέλαση από το ρήμα εξελάνω σημαίνει την εποχή αυτή την εκούσια εργασία στο αμπέλι ή στο χωράφι κάποιου φίλου ή κάποιου φτωχού για χάρη του. Το ρήμα “ποτίζω” συνηθίζεται την εποχή αυτή με τη σημερινή του σημασία. Το ρήμα “μοσχεύω” σημαίνει επιμελούμαι την φύτευση και αύξηση νέων φυτών. Σήμερα σώζεται ως μουσκέω που σημαίνει βρέχω (Παρεκβολαί, 1299,48 & 1291,3.).

Ο εγκεντρισμός

‘Εγκεντρίζω’ ή ‘εμφυλλίζω’ είναι αυτό που σήμερα στη γεωργική γλώσσα λέγεται μπολιάζω (Παρεκβολαί, 1405,42 & 545,42).

Ο τρόπος της φύτευσης

Γεωργική συνήθεια επιβάλλει να σκάβουν βαθιά για να φυτέψουν. Ειδικά της ελιάς οι ρίζες που είναι επιφανειακές και προκειμένου να μην καταστρέφονται εύκολα, σκάβουν γύρω απ’ αυτές (Tafel, 223,76 & 1095,27.).

Η καλλιέργεια των αγρών

Αναλυτικά ο Ευστάθιος περιγράφει τον τρόπο που όργωναν στην εποχή του. Το χωράφι οργώνεται, δηλαδή “νεάζεται” μια φορά για να σπαρεί, αφού καθαριστεί από θάμνους και αγκάθια “βωλοστροφείται” για δεύτερη και τρίτη φορά. Για το όργωμα μεταχειριζόταν βόδια ή και ημίονους. Το ζεύγος των βοδιών ονομάζει ο Ευστάθιος “ζευγάριον”. Το ρήμα “βωλοστροφώ” που χρησιμοποιεί ο Ευστάθιος

είναι πιο λόγιο και σημαίνει σπάζω τους βώλους του χώματος που έχουν σχηματισθεί κατά το όργωμα.

Οι λέξεις κάμνω, κάματος και καματηρός είναι γεωργικές. Το “κάμνω” σημαίνει όχι μόνο κουράζομαι αλλά και εργάζομαι, εξ’ ού και ο κάματος, σημαίνει όχι μόνο κούραση, αλλά και εργασία. Συνεπώς, καματηρός είναι ο εργατικός.

Η λέξη “εργατεία” σημαίνει εν γένει την εργασία και μάλιστα τη γεωργική. Σήμερα σώζεται ως αργατεία και δηλώνει το σύνολο των εργατών (Παρεκβολαί, 955,55 & 1615,39.).

Το άροτρο και τα γεωργικά εργαλεία

“Σταβάριον” ήταν το ξύλο που άρχιζε από το πόδι του αρότρου και λύγιζε και χρησίμευε ως ζυγός. Η λέξη παράγεται από το “ιστοβοάριον”.

«Βούκεντρο» είναι η γνωστή βουκέντρα. Οι αρχαίοι έλεγαν ο στειλειός και κατά το μεσαίωνα το “στειλιάριον”. Η τρύπα της αξίνας ονομαζόταν στειλειάν, ενώ οι αρχαίοι την έλεγαν “τρήμα” και ο λαός της εποχής του Ευσταθίου “τρητόν”. Το ρήμα “στομώνω” χρησιμοποιούσαν οι γεωργοί τότε προκειμένου για να ενισχύσουν με χάλυβα σιδερένια εργαλεία τους (Παρεκβολαί, 623,37 & 1531,33.).

Η μέτρηση της έκτασης των αγρών

Το “πλέθρον” ήταν μονάδα μέτρησης της γης.

Η σπορά

“Σπόρον” έλεγαν και το σπέρμα και την εποχή της σποράς.

Σιτάριον λεγόταν ο κατ’ εξοχήν καρπός, δηλαδή ο καρπός του σίτου. Στη Λυκαονία και αλλού υπήρχε μαύρο κριθάρι (Παρεκβολαί, 1700,6 & 1943.).

Ο θερισμός

“Καλαμαία” λέγεται η καλάμη των σιτηρών που απομένει μετά το θερισμό.

Δράγμα σταχύων, όσα ο θεριστής μπορούσε να κρατήσει με το χέρι του. “Μανδάκη” είναι η λέξη που χρησιμοποιεί ο Ευστάθιος και σημαίνει το δέμα των σταχύων.

“Υπερτερία” ή “βερτέρη” ήταν το εξάρτημα των βοαμαξών.

Ο αλοητός

Όταν φυσάει ο βοριάς, τότε τα στάχυα ωριμάζουν και πλέον είναι έτοιμος ο καρπός για να φαγωθεί. Έτσι λοιπόν ο Ευστάθιος πιστεύει πως η λέξη “βορράς” = άνεμος, προέρχεται ετυμολογικά από την λέξη “βορά” = τροφή. Το αλώνιο ήταν κυκλικό και μέσα σ’ αυτό τοποθετούνταν τα δεμάτια από τα βόδια. Το αλώνιο ονομάζει ο Ευστάθιος “άλωνα”. Τα βόδια, που αλώνιζαν έφεραν στο στόμα τους “φιμόν”.

“Πτύον” ή “λικμητήριον” είναι το γεωργικό εργαλείο που ονομάζεται σήμερα λιχνιστήρι. Ο Ευστάθιος το παρομοιάζει με χέρι ανθρώπου. “Τυκάνη” ήταν σανίδα μέχρι δύο μέτρων, χρήσιμη για να διακόπτει τα άχυρα. “Κόσκινα” ήταν όργανα με τα οποία καθάριζαν τα σιτηρά (Παρεκβολαί, 474,44 & 732,12.).

Η μεταφορά και η αποθήκευση των σιταριών

Οι όροι “αποθήκη” και “ορρείον” είναι συνώνυμοι και δηλώνουν την σιταποθήκη. Ο Ευστάθιος όμως αναφέρει και αγγεία (ίσως ξύλινα) εντός των οποίων τοποθετούνταν ο θεριζόμενος καρπός.

Τα δοχεία με τα οποία μετρούν τα σιτάρια

Ο “μόδιος” και ο “χοίνιξ” ήταν δοχεία με τα οποία μετρούσαν τα σιτηρά. Ο μόδιος μάλιστα πρέπει να ήταν μεγάλος, αφού μέσα του μπορούσαν να κρύβονται πολεμιστές (Tafel, 154,55 & 291,96.).

Η αμπελουργία

“Το εκάστου ή χωράφιον ή αμπέλιον ή γήπεδον ή όλως ειπείν τόπιον” (PG, 136,548.).

“Αμπέλιον” είναι η ονομασία του αμπελιού που παραδίδει ο Ευστάθιος. “Κάμαξ” είναι το ξύλο με το οποίο υποστηρίζονται τα κλήματα. Οι αμπελουργοί τότε τους κορμούς των κλημάτων ονόμαζαν μητέρες. Μάλλον παράδοξα είναι όσα λέει εδώ ο Ευστάθιος για το πότισμα των αμπελιών από θαλάσσιο νερό, το οποίο προσφέρει σ’ αυτά δύναμη. “Τρύγος” είναι η συγκομιδή των καρπών της αμπέλου, ενώ “λήνον πατείν” το πάτημα των σταφυλιών.

Ο τρόπος της δοκιμής του καλού μούστου είχε ως εξής: έβαζαν μέσα άγρια απίδια, εάν επέπλεαν ήταν καλός, εάν βυθιζόταν όχι. Υπήρχε κατά τον 12ο αιώνα και μέτρο για το κρασί, το οποίο μάλλον χωρούσε είκοσι λίτρα νερού. Υπήρχαν τότε φύλακες των αμπελιών, που επέβλεπαν αφ’ υψηλού τους αμπελώνες. “Κάλαθοι” ή “κόφινοι” ήταν δοχεία, που μετέφεραν τα σταφύλια κατά τον τρύγο (Παρεκβολαί, 1163,17 & 1574,3.).

Η μελισσοκομία

Η λέξη “τρυγώ” ήταν όρος μελισσοκομικός, όπως και η λέξη “τροχός”, που σήμαινε το λιωμένο κερί σε σχήμα ημικυκλικό. Επισημαίνει, επίσης, ο Ευστάθιος τη χρήση του “μέλιτος” για υγιεινούς σκοπούς. Μελισσοφάγος λεγόταν το πτηνό, που του άρεσε να τρώει τις μέλισσες, ενώ ο ηγεμόνας του σμήνους των μελισσών ονομάζεται,

από τον Ευστάθιο, βασιλιάς. Μια πρακτική του 12ου αιώνα, που όμως συνηθιζόταν και πολύ παλαιότερα, ήταν η χρήση του καπνίσματος κατά τον τρυγητό του μελιού. Η μέθοδος αυτή έχει σκοπό να καταστήσει τα έντομα ανίκανα να τσιμπήσουν ή να τα φυγαδεύσει (Παρεκβολαί, 179,4 & 1906,27.).

Στοιχεία του ποιμενικού βίου

Η κτηνοτροφία είχε σημαντικό ρόλο στην βυζαντινή οικονομία (Kazhdan & Epstein, 2004). Ένα τέχνασμα για να αποφύγει κανείς τα ποιμενικά σκυλιά ήταν να προσποιηθεί το νεκρό και τότε καταλάγιαζε ο θυμός των σκυλιών. Το κόλπο αυτό δεν ήταν εφεύρημα της μεσαιωνικής εποχής, αλλά πολύ παλαιότερο. Τα ζώα τους οι κτηνοτρόφοι τα ονόμαζαν κτήματα. Οι ποιμένες των προβάτων ονομάζονταν “προβατείς”, αλλά και “μηλάτες”. “Σηκός” ονομαζόταν η μάνδρα ή μανδρί. Με το “σταθμούς εταιριούς” ίσως εννοεί τα μεταγενέστερα μητάτα. “Παράβλημα” ήταν τροφή από ξερά φύλλα (Παρεκβολαί, 1648,57 & 997,17.).

Δύο φορές την ημέρα άρμεγαν τα ζώα, το πρωί και το εσπέρας. Το μέρος στο οποίο έβοσκαν τα πρόβατα το ονομάζει ο συγγραφέας μας “λειμώνα”. Μας δίνει, όμως, και το λαϊκό του όνομα “λιβάδιον”. Προέρχεται δε η λέξη από το ρήμα λείβω= χύνω, εκχέω. “Πίσα” ήταν ο υγρός τόπος που έπιναν νερό τα ζώα, δηλαδή η ποτίστρα.

“Σκεπαστή” ήταν καλύβα που προφύλασσε τα πρόβατα από τις καιρικές συνθήκες. “Πρωτογεννήματα” ονόμαζαν τα πρωτόγονα αρνιά. Συνήθιζαν τότε οι βοσκοί με κόκκινο, μάλλον, χρώμα να βάφουν τα πρόβατά τους για να τα προφυλάσσουν από κλοπή και για να τα διακρίνουν από τα άλλα. Αυτό ονομαζόταν “σημείον”. Συνήθεια ποιμενική ήταν η χορήγηση άλατος στα ζώα αφενός μεν για να προκαλέσουν δίψα, που φέρνει υγεία στο ζώο και αφετέρου για την αποφυγή της ψώρας. Ο Ευστάθιος λέει ότι ένας μέδιμος άλατος δινόταν σε εκατό πρόβατα.

“Πυτία” είναι η γνωστή πυτία ή μαγιά. Το ρήμα “τυροκομώ” δήλωνε όπως και σήμερα την παρασκευή του τυριού. Οι τυροκόμοι χρησιμοποιούσαν πλεχτά καλάθια. “Ορός” ή “ουρός” είναι το υδατώδες μέρος του γάλακτος, το τυρόγαλο (Κουκουλές, 1950).

Στοιχεία του ναυτικού βίου

“Σπαρτίον” ήταν το ράμμα των οικοδόμων που μεταχειρίζονταν και οι ναυτικοί για το πριόνισμα διαφόρων ξύλων. Συνήθως το έβαφαν με κόκκινο ή άλλο χρώμα. “Φαλάγγια” ήταν τα ξύλα κατά την ανέλκυση ή καθέλκυση των πλοίων. “Εγκοίλια” ήταν τα πλευρά του πλοίου.

Δύο ναυτικούς όρους που προσπαθεί να ερμηνεύσει ο Ευστάθιος είναι: α) τα “σταμινάρια”, και β) τα “στημονάρια”. Το “σταμινάριον” παράγεται από το “σταμίν”, που προέρχεται από το ίστασθαι και σημαίνει το όρθιο ξύλο, τον παραστάτη. Το “στημονάριον” είναι κάτι άλλο. Προέρχεται από το στημονίζω (=υφαίνω) και σημαίνει το πανί που ύφαναν. “Στημονάρια”, λοιπόν, αρχικά ήταν τα σανίδια, που αποτελούσαν την εξωτερική επένδυση του πλοίου, την οποία φαντάζονταν σαν ύφασμα. “Σταμίνες” όμως, λέει ο Ευστάθιος, ότι λέγονταν και τα όρθια ξύλα στα οποία στερεώνονταν τα πηδάλια (Παρεκβολαί, 1533,25 & 1533,20,23.).

“Πλέουσαν” και “γάστραν” οι ναυτικοί ονόμαζαν όχι μόνο τα ύφαλα μέρη του πλοίου, αλλά και το κατώτατο μέρος τους που ήταν στην καρένα κι εκεί μαζεύονταν το “άντλον”. “Άντλον” ή “αντλία” ήταν ο χώρος στον οποίο μαζεύονταν τα νερά, η γνωστή στους ναυτικούς σεντίνα.

“Ίβδης” ή “χείμαρρος” ονομαζόταν ο πάσσαλος που κλείνει την οπή που ανοίγεται για την εισροή ή εκροή των υδάτων, ο γνωστός σήμερα πίρος.

“Περίτονον”, “σκαλμοί”, ξύλα που χρησίμευαν για να συνδέουν δύο σημεία, ενώ “τροπωτήρες” δερμάτινοι ιμάντες που συγκρατούσαν τα κουπιά.

Η “Καλαμωτή” ήταν πλέγμα από καλάμια ή από λυγαριά, αυτό που λέγεται από τους ναυτικούς μουσαμάς.

“Άρμενα” είναι τα ιστία. “Κερατάριον” λεγόταν αργότερα το κέρας, η κεραία του πλοίου.

Στα πολεμικά πλοία κρύβονταν στους ιστούς άνδρες, οι οποίοι έριχναν προς το εχθρικό πλοίο πέτρες ή άλλα για να σπάσουν το κατάστρωμα ή και τα κουπιά του. “Πρότονα” είναι γενικά τα σκοινιά του πλοίου ή τα ξάρτια. Τα “σαγολαίφεα” ήταν

είδος τετράγωνου πανιού.

“Αυχή” ή “αυχένιον” είναι το πηδάλιο, ενώ “οιάκιο” το άνω άκρο του πηδαλίου και όχι όλο το πηδάλιο. Για καλαφάτιση χρησιμοποιούσαν μόνο στουπί από φυτά. Ως σαβούρα μεταχειρίζονταν και τότε άμμο και πέτρες.

Οι σύγχρονοι του Ευσταθίου, ναυτικοί και μη, για να δηλώσουν το σχοινί χρησιμοποιούσαν τις λέξεις “σχοινίον”, “σπαρτίον”, “σπάρτον”, “σπαρτίνα”, “βρούλλον”, “καννάβιον”, “πέισμα”, “σειράδιον”. Η φράση “καράβι από τα σκαριά” δηλώνει το μόλις κατελκυσθέν καινούργιο πλοίο. Η λέξη “σκαρί” σημαίνει ναυπηγική εσχάρα (Παρεκβολαί, 191,30,33,37.).

Το ρήμα “ροθιάζειν” σήμαινε την χρήση του κουπιού με θόρυβο, δηλαδή την έντονη κωπηλασία τραγουδώντας συνάμα ή εκφέροντας επιφωνήματα. “Κύμβη” ή “ξυλοκουμβάρα” ήταν είδος πλοίου μεγάλου και με περιφέρεια προς μεταφορά φορτίων. Λεγόταν ειρωνικά και για γυναίκες που δεν είχαν ούτε ομορφιά, ούτε συμμετρία.

“Χηραμούς” ή “χηλαμούς”, ή “ορμησίας” τις κοίλες πέτρες του λιμανιού ονομάζει ο Ευστάθιος. Από το “παραγιάλον ύδωρ της υποκειμένης ψάμμου ή γης” έγινε το δικό μας “περιγιάλι”. “Αναπίνω” και “αναρροφώ” ήταν λαϊκά ρήματα της εποχής που σήμαιναν την ανάποση του θαλάσσιου ύδατος.

Οι ναυτικοί του 12ου αιώνα όταν έλεγαν “στρατεύονται τα νέφη”, εννοούσαν όχι μόνο, ότι μαζεύτηκαν πολλά σύννεφα, αλλά και ότι κατευθύνονταν προς κάποια διεύθυνση. Τότε, τα σύννεφα πράγματι στρατεύονταν.

Αφού ο άνεμος είναι ο ποιμένας, άρα τα αφρίζοντα κύματα τα ονόμαζαν “πρόβατα”. “Άχνη” λεγόταν ο αφρός του κύματος. “Ιλιγγες” σε θηλυκό γένος ονομάζει ο Ευστάθιος τις δίνες του ύδατος.

Οι λέξεις “φανός”, ή “πυρσός”, ή “φρυητός” δηλώνουν το ίδιο. Τη δέσμη φρυγάνων ή δάδων άναβαν τη νύχτα σε νησιώτικους τόπους για να βλέπουν τους κινδύνους οι ναυτικοί και να προφυλάσσονται ή κτιστά οικοδομήματα στα οποία άναβαν κεριά ή λυχνίες ελαίου. Επίσης, μαρτυρεί ο Ευστάθιος, ότι την ημέρα άναβαν χλωρά ξύλα και ο καπνός οδηγούσε αυτούς που ταξίδευαν στη θάλασσα (PG, 136,637.).

Στοιχεία του αλιευτικού βίου

Εκτός των άλλων τρόπων της αλιείας, διαδεδομένο ήταν τότε το ψάρεμα με πετονιά και με δίχτυα. Η “σπαρτίνα” ήταν σχοινί από ίνες σπάρτου που την χρησιμοποιούσαν στο ψάρεμα. Το ρήμα “μηρύομαι” (=ανασύρω), χρησιμοποιούνταν από τους ναυτικούς, όπως η φράση “μήρυμα καλωδίων”. Η λέξη “οψάριον” παράγεται από το “όψον”. Το “ίκταρ” ήταν είδος ψαριού που οι Βυζαντινοί ονόμαζαν “ητάρας” (Παρεκβολαί, 191,33 & 1710,42.).

Κατά τον Ευστάθιο το ψάρι “αθερίνα” παράγεται από το ρήμα “αθερίζω” που σημαίνει καταφρονώ, περιφρονώ. Είδη ψαριών ήταν η “τριχίς” και η “θρίσσα”. Τρόπους αλιείας των ψαριών αυτών αναφέρει ο Ευστάθιος δύο: α) “δι’ ωδής” και β) “δια κρότων” (Παρεκβολαί, 110,16.).

Οι σουπιές, τα καλαμάρια και τα χταπόδια βγάζουν πυκνό μαύρο ή κόκκινο υγρό για να θολώσει το νερό που ονομάζεται “θολός”. “Θολός” ή “μήκων” ονομαζόταν και η κύστη μέσα στην οποία διατηρούνταν το υγρό.

Το χταπόδι ονομαζόταν και “πολύπους” και η φωλιά του “θαλάμη”. Ένας τρόπος απομάκρυνσης του χταποδιού από τη φωλιά του, ήταν να ρίξουν αλάτι μπροστά της. “Κνίδες” ή “ακαλήφες” ήταν είδος μαλακίου. Για να μπορούν να τα μαζέψουν και για να μην προσκολληθούν, άλειφαν οι ψαράδες τα χέρια τους με λάδι (Παρεκβολαί, 1541,8,36.).

Στοιχεία του μοναχικού βίου

Ο Ευστάθιος πίστευε ότι η μοναχική ζωή ήταν ένας πιθανός δρόμος προς την σωτηρία. Ωστόσο, δεν είναι πάντοτε η σεβαστή οδός προς την αιώνια ζωή. Ο Ευστάθιος αμφισβητούσε την αποτελεσματικότητα του ασκητισμού (Kazhdan & Epstein, 2004).

Αυτοί που έμεναν στο μοναστήρι λέγονταν “καλογέροι” ή “αββάδες” (=πατέρες). Οι μονές είχαν αυλή και εξωτερικό πυλώνα, όπου συνήθως παρέμενε ο “θυρωρός”. Ο Ευστάθιος εδώ απαριθμεί δίνοντας πληροφορίες για τον τρόπο της άσκησης

αναφέροντας διάφορα είδη του ασκητικού και μοναχικού βίου. Ξεχωρίζει έτσι:

- α) τους “γυμνίτες”, αυτοί που αφήνοντας το ένδυμα, ντύνονταν τη σωφροσύνη,
- β) αυτούς που κοιμούνται κάτω, αλλά ανεβαίνουν πνευματικά,
- γ) αυτούς που δεν πλένονται για να μείνουν καθαροί στην καρδιά,
- δ) αυτούς που δεν μιλούν δια βίου,
- ε) τους “σπηλαιώτες”,
- στ) τους “σιδηρούμενους”, που είναι στρατιώτες του Θεού,
- ζ) τους “δενδρίτες”,
- η) τους “μιονίτες”,
- θ) τους “έγκλειστους”,
- ι) τους “αναχωρήτες” (Tafel, 274,86 & 220,61.).

Δια μακρών ο Ευστάθιος αναφέρει πολλά κακά μειονεκτήματα και πάθη των μοναχών και κακίες, αθέμιτους έρωτες και υποκρισίες. Μια συνήθεια κοσμική κάποιων μοναχών ήταν να μην κουρεύονται, πράγμα που ήταν ασύμβατο με τα μοναχικά έθιμα. Οι μοναχοί, όμως, όταν έπαιρναν το μοναχικό σχήμα, κουρεύονταν για να ξεχωρίζουν από τους κοσμικούς (Κουκουλές, 1950).

Ο Ευστάθιος επιτιμούσε τους μοναχούς οι οποίοι ενέδιδαν στους πειρασμούς του κόσμου. Η χαλάρωση της πειθαρχίας των μοναχών ήταν αποτέλεσμα της τάσης του μοναστικού ατομισμού (Kazhdan & Epstein, 2004).

Ο Ευστάθιος εδώ καταφέρεται εναντίον των ηγουμένων. Αυτοί ήταν πριν γίνουν μοναχοί απλοί άνθρωποι, χωρίς ιδιαίτερα προσόντα και αξία. Ύστερα όμως απέκτησαν μια έπαρση και δεν καταδέχονταν να γυρνού την πόλη πεζοί. Παρά τις απαγορεύσεις των ιερών κανόνων, αλλά και της Πολιτείας προς τους μοναχούς να μην εξέρχονται του μοναστηρίου τους και να μην γυρνού στις πόλεις, αυτοί όχι μόνο χρησιμοποιούν γαϊδούρια και μουλάρια της μονής, αλλά και άλογα συχνά ιππεύουν. Και αν μεν έτρεχαν σε δημόσια εξέχοντα πρόσωπα για χάρη της μονής καλώς. Αυτοί όμως, πήγαιναν στα σπίτια των αριστοκρατών και των πλουσίων για χάρη

προσωπικού τους και για να επωφελούνται αυτοί. Μια κατηγορία κοινή και σήμερα κατά των μοναχών, που επισημαίνει και εδώ ο Ευστάθιος για την εποχή του, είναι ότι αυτοί περνούσαν τον καιρό τους στη μονή τους και με αργία, χωρίς να κάνουν τίποτε. Έτσι, πάχυναν και έμοιαζαν περισσότερο με παχιά βόδια ή μοσχάρια, παρά με μοναχούς (Tafel, 258,7 & 229,42.).

Το ένδυμα του μοναχού ήταν ο μοναχικός “τρίβων” που ήταν τρίχινος, μαύρου χρώματος και δεν έπρεπε να είναι πιο μακρύ από τον αστράγαλο. Υπήρχαν βέβαια και μοναχοί σωστά ασκητικοί, που ακολουθούσαν την αρχαία παράδοση. Ο Ευστάθιος, όμως, εδώ αναφέρει πως οι τράπεζες των μοναχών είχαν πλούσιες, πολλές και ποικίλες τροφές, κυρίως όμως ψάρια και μάλιστα τα καλύτερα και πιο εκλεκτά. Έτσι, κοιτάζοντας τον εαυτό τους πολλές φορές έβαζαν σε δεύτερη μοίρα τα συμφέροντα της μονής.

Το τυπικό της μοναστηριακής τράπεζας παραμένει και σήμερα το ίδιο, έτσι όπως μας το περιγράφει ο Ευστάθιος. Αφού δηλαδή έρχονταν στην τράπεζα έκαναν προσευχή, ο ηγούμενος ευλογούσε το τραπέζι και άρχιζαν να τρώνε, ενώ κάποιος μοναχός διάβαζε ένα ανάγνωσμα από τη Βίβλο ή τους πατέρες. Μετά τη λήξη του φαγητού, κάποιος μοναχός έχυνε το “θερμόν” στα χέρια των μοναχών, που νίπτονταν λέγοντας στον καθένα τους “απόνισαι πάτερ” ή “ευλόγησον το θερμόν”.

Συχνή, παρατηρεί ο Ευστάθιος, ήταν η αγραμματοσύνη των μοναχών και η εξ αυτής πηγάζουσα παραμέληση των καθηκόντων τους. Το “ευλόγησον” κατά τη Βυζαντινή εποχή στα μοναστήρια, εκτός από την κυριολεκτική του έννοια, το χρησιμοποιούσαν ως κλητικό επιφώνημα, αντί του σημερινού ορίστε, κοπιάστε, επίτρεψε και διατάξτε (Tafel, 258,10 & 249,1.).

Μια συνήθεια πολλών μοναχών που ψέγει ο Ευστάθιος είναι, ενώ έχουν υποσχεθεί να είναι ακτήμονες, αυτοί πολλές φορές επιστρέφουν στις προηγούμενες ασχολίες τους και επιδιώκουν την απόκτηση πλούτου, αντί να εντρυφούν στο ψαλτήριο και στα άλλα ιερά βιβλία. Η απληστία τους κάποτε έφθανε μέχρι του σημείου όχι μόνο να σφετερίζονται τη γη των γειτόνων, αλλά να αρπάζουν και τα μελίσσια τους. Ο Ευστάθιος κατηγορεί τους μοναχούς εκείνους, οι οποίοι αντί κατά τις συνάξεις τους να συζητούν για το βίο και τη διδασκαλία αγίων ανδρών, αυτοί μεριμνούσαν για τα κοσμικά συζητώντας για την ποιότητα της καλλιεργούμενης γης, για φόρους και για διάφορες τροφές.

Η αγραμματοσύνη πολλών τότε μοναχών ήταν τόσο μεγάλη, που έφθαναν στο σημείο επειδή δεν γνώριζαν την αξία των χειρογράφων που βρίσκονταν στις βιβλιοθήκες των μοναστηριών, είτε να μην φροντίζουν για τη διαφύλαξή τους, είτε και να τα πουλούν σε ευτελέστατη τιμή (Κουκουλές, 1950).

Στοιχεία του στρατιωτικού βίου

Η λέξη “άρμα” που δήλωνε όπλο ρωμαϊκό, ήταν συνηθισμένη στη στρατιωτική ζωή του 12ου αιώνα. Το “κουσπίον” είναι υποκοριστικό της λέξης “κούσπος” που σημαίνει αιχμή, άκρο, ενώ “κοντάριον” είναι το δόρυ ή ο ομηρικός “κοντός”. Το τόξο τότε ονομαζόταν “νευρά” ή “κόρδα” (Παρεκβολαί, 243,14.).

Οι λέξεις “οιστοβρόχιον” ή “σαγιττόβροχον” σημαίνουν βροχή, δηλαδή αφθονία βελών. Οι ασπίδες ήταν διακοσμημένες με “βούλες”, δηλαδή σφραγίδες που ο Ευστάθιος τις παρομοιάζει με ομφαλούς (Παρεκβολαί, 770,48.).

Η λέξη “παραξιφίς” παράγεται από το παρά και ξίφος, σημαίνει το μαχαίρι που βρίσκεται στον μηρό δίπλα στο ξίφος· αλλιώς από το λαό λεγόταν και “παραμάχαιρον”. Πολλές φορές τα πολεμικά όπλα, αλλά και τα μαχαίρια, ήταν στολισμένα στη λαβή με πολύτιμα μέταλλα και ορυκτά, κυρίως δε ήλεκτρο (Παρεκβολαί, 1182,62.).

Ο “κουλεός” ή “κουλεόν”, ήταν η θήκη του ξίφους. Στην εποχή του Ευσταθίου υπήρχε η συνήθεια να ζώνονται οι στρατιώτες τα ξίφη τους και να τα κρεμούν από τους ώμους τους με “βαστάγια” ή “κρεμαστήρας”. Η “κορύνη” ήταν ρόπαλο, καλυμμένο πολλές φορές με σίδηρο. Στην άκρη τους είχαν μυτερή απόληξη και χρησιμοποιούνταν στη μάχη ώστε να σπάζουν τα κεφάλια των αντιπάλων (Παρεκβολαί, 1183,7.).

Η λέξη “φωσσάτον” σήμαινε στρατόπεδο αλλά και στράτευμα. “Φαλαγγάρχης” ήταν ο στρατοπεδάρχης. Με ιερά ψάλματα και σάλπιγγες και άλλα όργανα προετοιμάζονταν και θωρακίζονταν για τον πόλεμο. Γίνονταν έτσι κατάφρακτοι, δηλαδή καλυμμένοι καλώς. Κατάφρακτοι ήταν όχι μόνο οι οπλίτες, αλλά και τα άλογα που χρησιμοποιούσαν στη μάχη. Ο Ευστάθιος μιλά εδώ για θώρακα κρικωτό και αλυσιδωτό (Tafel, 255,28 & 127,53.).

Για να εμποδίζουν την προέλαση των εχθρών έσπερναν στο έδαφος τριβόλους. Πριν

από το στρατόπεδο άνοιγαν λάκκους στους οποίους τοποθετούσαν όρθια μυτερά ξύλα. Με το άναμμα φανών και πυρσών ανάγγελαν ειδήσεις, όπως η έφοδος και προέλαση εχθρών και πειρατών. “Βίγλα” ήταν η σκοπιά. Η λέξη “κλεισούρα” έχει τη σημερινή έννοια δηλώνοντας το στενό τόπο (Παρεκβολαί, 206,46.).

Άνδρες του “ριζίκου” ήταν οι στρατιώτες που στρατεύονταν όχι επ’ αμοιβή, αλλά “για να βρούν την τύχη τους”. “Διάριον” είναι η ημερήσια τροφή, το σιτερήσιο. “Αδνούμιον” λεγόταν η ανάγνωση καταλόγου για να εξακριβωθεί η απουσία ή η παρουσία των στρατιωτών, το προσκλητήριο θα λέγαμε σήμερα.

Η λέξη “έγκρυμμα” σημαίνει λόχος, ενέδρα, και ετυμολογείται από το ρήμα “εγκρίπτεσθαι”. “Αποκοπτός” είναι ο αποκομμένος· “αποκοπή νίκη” είναι όχι η τμηματική, αλλά η συνολική, η μεγάλη (Tafel, 305,36.).

Ο βίος και τα έργα των γυναικών

Αυστηρά τα κορίτσια έμεναν μέσα στο θάλαμο κατά τον 12ο αιώνα, ώστε να μην τις βλέπουν οι άντρες.

Η συμπεριφορά των γυναικών

Ο βίος των γυναικών ήταν σεμνός. Κάλυπταν το πρόσωπό τους με οθόνη, δεν άφηναν τα χέρια τους γυμνά, ασχολούνταν με τα οικιακά και απέφευγαν την πολυλογία.

Ο χωρισμός των φύλων

Οι γυναίκες απέφευγαν την επαφή με τους άνδρες. Δεν σύχναζαν στα ανδρικά συμπόσια (Παρεκβολαί, 1420,56.).

Η γυναικεία φιλαρέσκεια

Τα “Μελιταία κυνίδια” ήταν μικρά ζώα οικιακά που έπαιρναν μαζί τους στα ταξίδια τους οι κυρίες (Παρεκβολαί, 1822,36.).

Τα γυναικεία έργα

Το πλέξιμο και η ύφανση

Κατεξοχήν γυναικεία έργα ήταν να πλέκει, να υφαίνει, να μεταχειρίζεται το στημόνι και τη ρόκα. Με το ρήμα “κλώθω” εννοούσαν το γνέθω. Η λέξη “μίτος” σήμαινε και το καίρωμα και το στημόνι. “Ιστάρια” ονομάζονταν το υφαινόμενο πανί και ο υφαντικός ιστός. Από τη λέξη αυτή μάλλον προήλθε το αστάρι, που σημαίνει τη φόδρα (Παρεκβολαί, 1421,65.).

Η λέξη “παννίον” προέρχεται από τον Πάνα, ισχυρίζονται ορισμένοι, επειδή έλεγαν πως ήταν ο εφευρέτης της υφαντικής. Το υφαντικό όργανο ονομαζόταν, όπως προαναφέρθηκε, “ιστάριον”, αλλά και “εργαλείον”. Απ’ αυτό προήλθε ο αργαλειός. “Δίμιτο” πανί ονομάζεται το ύφασμα αναλόγως του τρόπου ύφανσής του. “Αντίον” είναι ο μπροστινός κανόνας στον οποίον τυλίσσονταν αυτό που υφαίνονταν, σύμφωνα με τον Ευστάθιο, που δεν γνωρίζει πολύ καλά την τέχνη της υφαντικής (Παρεκβολαί, 1328,48.).

Οι γυναίκες της εποχής του Ευσταθίου, σε αντίθεση με τις αρχαίες, ύφαιναν *καθήμεναι*. Ενώ ύφαιναν οι γυναίκες έψαλλαν και τραγουδούσαν (Κουκουλές, 1950).

Η ραπτική και το κέντημα

“Αναλύω” είναι όρος που σημαίνει διαλύω αυτό που υφάνθηκε ή πλέχτηκε. Η πρόθεση «ανά» στο “ανυφαίνω” σημαίνει και πάλι υφαίνω, μπαλώνω, δηλαδή επισκευάζω και διορθώνω υφάσματα παλιά. “Βελόνη” ήταν το όργανο με το οποίο έραβαν. “Ράμμα” ήταν η κλωστή, το νήμα. “Παραλύω” είναι και το ξηλώνω. “Σύρμα” σήμαινε το συρόμενο νήμα, που ήταν καλυμμένο με έλασμα αργυρό. “Κεντώ” σήμαινε στολίζω, αλλά και ράβω (Παρεκβολαί, 1166,32.).

Άλλα έργα των γυναικών

Το δοχείο στο οποίο έπλεναν τα ρούχα, όπως και αυτό που ζύμωναν λέγονταν “σκάφη”. Φαίνεται πως οι γυναίκες τότε έπλεναν στις βρύσες και στα ποτάμια, οπότε χρησιμοποιούσαν μαρμάρινες σκάφες που ονομάζονταν “λεκανίδες”. Έργο των γυναικών, επίσης, αλλά και των ανδρών ήταν να μεταφέρουν στο μύλο τα σιτηρά (Παρεκβολαί, 1263,60.).

Ο θρησκευτικός βίος και οι γιορτές

Η ιδέα ότι η φανέρωση του Θεού φαίνεται από την ευωδία που εκπέμπει στην ατμόσφαιρα γέννησε και στους χριστιανούς την πίστη στους μυροβλήτες αγίους. Πολλούς τέτοιους έχει να επιδείξει η εκκλησία, προπάντων όμως και κατ’ εξοχήν τον πολιούχο της Θεσσαλονίκης, τον Άγιο Δημήτριο το Μυροβλήτη. Με μακρά περιγραφή ο Ευστάθιος αναφέρει τις ωφέλειες αυτών που αλείφονταν με μύρο από τη λάρνακα του αγίου. Ακόμη και οι Τούρκοι σέβονταν και τιμούσαν τον Άγιο Δημήτριο (Tafel, 171,41.)

Εικονίσματα θεία εννοεί τις εικόνες που εκτός από τις εκκλησίες υπήρχαν και στα σπίτια και άναβαν μπροστά τους καντήλες. “Μακαρία” ήταν το μνημόσυνο για τους κεκοιμημένους και οι δωρεές υπέρ των ψυχών τους. Οι ορθόδοξοι θεωρούν ως προστάτες και θεραπευτές διαφόρων νοσημάτων κάποιους αγίους. Έτσι υπάρχει άγιος προστάτης των ζώων, άλλος θεραπευτής των λοιμωδών νοσημάτων, έτερος προστάτης της θάλασσας, θεραπευτής των πόνων των δοντιών, άλλος των ματιών και τέλος πρόθυμα ακούει κάποιος άγιος τις δεήσεις των παιδιών (Tafel, 170,73.)

Για να αποφευχθούν τα κακά και για να έρθουν τα αγαθά, οι Χριστιανοί μαζεύονταν στους ναούς και έκαναν αγρυπνίες, τις λεγόμενες “παννυχίδες”. Πολλές και ποικίλες μαρτυρίες για τις “Καλένδες” μας δίνει ο Ευστάθιος. Αυτές είναι σπουδαίες, διότι δείχνουν αφενός μεν ότι τα σημερινά έθιμα της πρώτης του έτους και της παραμονής ίσχυαν και το 12ο αιώνα και αφετέρου, γιατί σχετίζει τα έθιμα με αυτά των παλαιότερων εποχών, φθάνοντας έτσι στην απαρχή τους. Οι ρίζες των

Καλενδών είναι ρωμαϊκές. Όταν ο Ευστάθιος μιλάει “περί των Καλενδών”, που τελούνται την πρώτη του έτους, κρίνει αναγκαίο να διευκρινίσει ότι εννοεί την 1^η Ιανουαρίου. Το κάνει αυτό, γιατί στις μέρες του θεωρούνταν ακόμη σε κάποιες περιοχές, πρώτη του θρησκευτικού έτους η 1^η Σεπτεμβρίου (Tafel, 303,45,81 & 314,59,72,81,91.)

Συνεχίζοντας ο ιεράρχης μας, μάς βεβαιώνει ότι η γιορτή αυτή γιορταζόταν από όλους, πλούσιους και φτωχούς. Αναφέρει ότι όπως επί Λιβανίου, που έγραψε το γνωστό λόγο *εις τας Καλένδας*, έτσι και στην εποχή του γίνονταν συμπόσια, χοροί, ύμνοι, παιάνες κ.λ.π., στέλνονταν όμως και δώρα. Τα δώρα μπορεί να ήταν φιλοδωρήματα, καρποί, τρόφιμα. Στην περίοδο των εορτών γενικότερα, συνηθιζόταν η αποστολή δώρων, οίνων, καρπών, τροφίμων κ.λ.π. (Tafel, 317,84 & 314,36.)

Κατά τις γιορτές συνήθιζαν, όπως και σήμερα, να καθαρίζουν τα σπίτια τους και να φορούν καθαρά και καινούργια ρούχα. Έτσι έκαναν την “εξάλλαξιν”, όπως έλεγαν, “της εσθήτος”. Υπήρχαν δύο τρόποι πρόσκλησης των πιστών στους ναούς για τις καθημερινές και για τις γιορτές. Ο ένας ήταν το “ξύλον”, όπως λέει ο Ευστάθιος και ο άλλος οι “μεγάλες” ή “βαριές” καμπάνες (Tafel, 192,72.).

Τα επαγγέλματα των ανδρών

Κατά τον 12ο αιώνα έλεγαν για τους τεχνίτες όχι μόνο ότι “κάμνουσί τι” δηλαδή κατασκευάζουν κάτι, αλλά και ότι “κάμνουσιν εις τι”, δηλαδή ασχολούνται με κάποιο επάγγελμα. Η λέξη “παροχή” που σήμαινε επίδοση, δόση, είναι αρχαία, ενώ το “παροχός”, που σημαίνει “τροφοδότης” μεταγενέστερα. “Δουλευτής”, ήταν ο εργάτης, ο χειρώνακτας ή αλλιώς “χειρομάχος”.

“Μαΐστωρ” ήταν ο έμπειρος κάποιος τέχνης, αλλά και ο δάσκαλος αυτής. Λεγόταν μάλιστα και ως πρώτο συνθετικό, όπως το σημερινό μάστρο. “Παντεχνήμων” είναι ο πολυτεχνίτης σήμερα. Η λέξη “εργόχειρο” δήλωνε την εργασία των χειρών. Οι εργάτες άρχιζαν την εργασία τους πολύ πρωί, κατά το χάραμα. Και τότε υπήρχαν κάποια επαγγέλματα που θεωρούνταν κατώτερα (Κουκουλές, 1950).

Το κατάστημα στο οποίο ο καθένας ασκούσε την τέχνη ονομαζόταν εργαστήριο. “Πραγματεία” ήταν το εμπόρευμα και ο έμπορος “πραγματευτής”. Ως “κάπηλο” ο

Ευστάθιος εννοεί τον μεταπράτη, η λέξη όμως είχε και γενικότερη σημασία δηλώνοντας τον οινοπώλη και πανδοχέα (Tafel, 187,17 & 348,24.).

Η σημερινή συνήθεια να τυλίγουν διάφορα εμπορεύματα ή τρόφιμα με χαρτιά ή εφημερίδες υπήρχε και τότε. Ο Ευστάθιος όμως και άλλοι κατηγορούν τους συγχρόνους τους, γιατί έτσι χρησιμοποιούν περγαμηνές στις οποίες είχαν γραφεί κείμενα της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης.

Έθιμο και εκείνης της εποχής ήταν να περιέρχονται οι γυρολόγοι τους δρόμους των πόλεων και να διαλαλούν και να πουλούν το εμπόρευσμά τους. Τον ίδιο τρόπο όμως, της περιφοράς “ανά τους οδούς και τας ρύμας” χρησιμοποιούσαν για να δουλέψουν και διάφοροι τεχνίτες (ράφτες κ.λ.π.), τους οποίους προσκαλούσαν στο σπίτι αυτοί που τους χρειάζονταν (Tafel, 21,82.).

“Ζυγός” ή “ζυγίον” ή “στατήρ” είναι η ζυγαριά, η πλάστιγγα. “Κόκκοι” και “κεράτια” ήταν σταθμά μικρού βάρους. “Λογίζομαι” σήμαινε υπολογίζω το βάρος, λογαριάζω. “Παραλογίζομαι” ή “παραλογισμός” κλέβω στο ζύγι (Παρεκβολαί, 1602,61.).

Συνήθης τρόπος υπολογισμού ήταν να μετρούν με τα δάχτυλα. Πολλές φορές όμως, παίζοντας γρήγορα τα δάχτυλά τους μπορούσαν να κλέβουν στο λογαριασμό ή στο ζύγι. Στη γλώσσα των μπαλωματών χρησιμοποιούνταν το ρήμα “ηπώ” (=τρυπώ) και το όργανο με το οποίο τρυπούσαν τα δέρματα λεγόταν “ηπητήριον”. Έτσι έλεγαν και την “ακέστρια”, την σακοράφα. Το όργανο με το οποίο έκαναν οι τεχνίτες ευθεία τα ξύλα λεγόταν “κανόνας”. “Σπαρτίον” ή “σιναπίδιον” είναι η τεκτονική στάθμη, που χρησιμοποιούσαν οι Βυζαντινοί, αλλά είναι και αρχαία. Συνώνυμή της ήταν η λέξη “δίνος” (Παρεκβολαί, 905,57.).

Ένα επάγγελμα πολύ γνωστό ήταν το επάγγελμα των χαλκέων, που ίσως θεωρούνταν διαφορετικό από τους σιδηρουργούς. Οι χαλκείς χρησιμοποιούσαν πήλινες χοάνες στις οποίες έλιωναν τα διάφορα μέταλλα. Οι “σφυροκόποι” ήταν ένα επάγγελμα, επίσης. Οι λέξεις “στόμωμα”, “στόμα”, “στομούσθαι” χρησιμοποιούνταν από τα παραπάνω επαγγέλματα (Παρεκβολαί, 1148,39.).

“Μακελλάριος” λέγονταν ο κρεοπώλης και “μάγκικας” ο παρασκευαστής άρτου, ο

αρτοποιός. Τον 12ο αιώνα, σε αντίθεση με την αρχαιότητα, ύφαιναν όχι μόνο οι γυναίκες αλλά και οι άντρες. “Ποικιλτής” ήταν αυτός που ύφαινε στολίδια στα υφάσματα. Συνήθως άνδρες ήταν οι ράφτες, κέρδιζαν όμως πολύ λίγα (Tafel, 280,61.).

Η υλοτομία, ένα γνωστό επάγγελμα, ο τρόπος όμως μεταφοράς των ξύλων που περιγράφει ο Ευστάθιος είναι πρωτόγονος και αρχαίος. Οι “Αργυραμοιβοί” εξυπηρετούσαν ξένους εμπορευόμενους διακινώντας ξένα νομίσματα, ενώ οι χρυσοχόοι λέγονταν “χρυσογνώμονες”. Η τοκογλυφία και οι τοκογλύφοι αναφέρονται από τον Ευστάθιο με θετική έννοια. Οι παρασκευαστές των μύρων ονομάζονταν “μυρεψοί”.

Οι λέξεις “παπάς”, “πάπας”, “πόπος” σημαίνουν τον ίδιο τον πατέρα και προσδιορίζουν τον ιερωμένο. Έργο τους να δέχονται και τις “εξαγορεύσεις” των πιστών. Στο επίθετο “πρακτικός” αποδίδει ο Ευστάθιος, τη σημασία του δραστήριος και έμπειρος. Η λέξη “υστάριος” σήμαινε τον γραμματέα, αλλά και τον συμβολαιογράφο (Tafel, 38,57.).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V: ΗΘΗ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ

Τα λαϊκά θεάματα

Κατά τον 12ο αιώνα συνηθισμένο θέαμα ήταν να περιφέρουν κάποιοι επιτήδριοι μέσα στον κόρφο τους φίδια εξημερωμένα, τα οποία δεν τους τσιμπούσαν. Στις αρκούδες που περιφέρονταν τότε ανάμεσα στους ανθρώπους, έβαζαν φίμωτρο ώστε να μην δαγκώνουν. “Προέλευσις” ή “θρίαμβος” ήταν η θρησκευτική ή βασιλική πομπή. Άλλη λέξη για την εν πομπή διέλευση ήταν η λέξη “πρόοδος”. Κατά τον 12ο αιώνα σώζονταν ακόμη κάποια αρχαία σατυρικά δράματα (Παρεκβολαί, 762,5 & 195,32., κ.ά.).

Τα αινίγματα

Με τη λέξη “αίνος” εννοεί ο Ευστάθιος το διδακτικό μύθο. Οι σύγχρονοι του Ευσταθίου τον “αἶνον” τον έλεγαν “αἶνι” ή “γρίφο”, αν και αρχικά διέφεραν οι δύο έννοιες. Το αίνιγμα μπορούσε να είναι και έμμετρο, όπως σε ιαμβικό τρίμετρο· παράδειγμα παραθέτει ο συγγραφέας και έχει μια σκοτεινή ή κρυφή σημασία. Άλλος δηλαδή είναι ο λαλούμενος λόγος και άλλος ο νοούμενος (Παρεκβολαί, 1769,5,8,59 & 713,10.).

Τα “κεράμια” κάποιοι τα θέτουν ως αίνιγμα λέγοντας ότι αυτά είναι παιδιά του χώματος και της φωτιάς. “Μεταφορητός οίκος” είναι το πλοίο και το “θηρίο του Ματρέου” ο Ευστάθιος νομίζει ότι είναι το χταπόδι ή ο φθόνος ή το πένθος (Παρεκβολαί, 1167,5 & 804,52.).

Οι παροιμίες και παροιμιώδεις φράσεις

Η παροιμία: «*ἄγροικός εἰμι τὴν σκάφην σκάφην λέγω*» είναι αρχαία, όμως χρησιμοποιούνταν και κατά τον 12ο αιώνα, αλλά και σήμερα με την έννοια «αυτός λέει τη σκάφη, σκάφη και τα σύκα, σύκα» (Tafel, 19,51 & 106,30.).

Παροιμιώδης έκφραση, γνωστή την εποχή εκείνη και σήμερα, είναι η αντίληψη ότι ο βίος είναι σαν τον τροχό, που γυρίζει και κάποτε φθάνουμε στην κορυφή και κάποτε κυλούμε στα τάρταρα. Η παροιμία: «*Κάν γάρ ὁ στάχυς οὐκ ἦν, ἀλλ' ἡ καλάμη διέφαινεν ἐκείνον*» που αναφέρει ο Ευστάθιος, είναι η αρχαία «*εκ καλάμης γιγνώσκειν*». Είχε δυο σημασίες: ή λεγόταν για γέροντες, που η αλλοτινή δύναμή τους φαινόταν ακόμη ή για όλους, που διατηρούσαν ίχνη της αρετής τους παρά τις αντίξοες περιστάσεις (Παρεκβολαί, 1274,11 & 1758,41.).

Η σημερινή γνωστή παροιμία: «*απ' αγκάθι βγαίνει ρόδο και από ρόδο αγκάθι*» ίσχυε και τότε. «*Εχινόπους*» ήταν είδος ακανθώδους φυτού ή βοτάνου. Η παροιμία «*μαζεύει τα αγκάθια σαν τους εχινόποδες*», που χρησιμοποιούνταν τον 12ο αιώνα, ίσως λεγόταν για τους ικανούς και επιτήδειους ανθρώπους. Ίσως, σήμαινε μαζεύει τα αγκάθια με όση ευχέρεια θα μάζευε κανείς και βοτάνια (Παρεκβολαί, 306,13.).

Παροιμία γνωστή τότε ήταν και η εξής: «*αλλοίμονο στον μύρμηγκα που βγάζει φτερά και πετά*». Αναφερόταν στους περήφανους ανθρώπους. Η έννοια της φράσης του Ευσταθίου: «*οἶνος γὰρ φασὶ καὶ ἀλήθεια*» φαίνεται στη σημερινή παροιμία: «*από μεθυσμένο μαθαίνεις την αλήθεια*» (Παρεκβολαί, 740,14.).

Άλλη παροιμία σε χρήση κατά τον 12ο αιώνα γνωστή και σήμερα είναι αυτή που αναφέρει ο Ιεζεκιήλ: «*οι γονεῖς ἔφαγαν ἄγουρα σταφύλια και τα δόντια των παιδιών μούδιασαν*». Γνωστή τότε ήταν και η σημερινή: «*όμοιος τον όμοιο*». Ενώ με την «*στο σπίτι λιοντάρια και στη μάχη αλεπούδες*», εννοούσαν πως ακόμη και οι τελευταίοι άρχοντες γενικά, στην πόλη τους ήταν ισχυροί (Κουκουλές, 1950).

«*Η σκύλα σπουδαζομένη τυφλά γέννησε τα σκυλιά της*», ήταν παροιμία γνωστή για αυτούς που θεωρούσαν τον εαυτό τους έξυπνο. Άλλη παροιμία, που εννοεί ο Ευστάθιος, αναφέρεται στον συνετό άνθρωπο, ο οποίος όταν πάει σε μια ξένη χώρα συμπεριφέρεται σύμφωνα με τις τοπικές συνήθειες (Παρεκβολαί, 1062,41.).

«Υπάρχει και για τον κουτσό δρόμος» και «έχει κι ο μύρμηγκας χολή, έχει η μύγα σπλήνα», θα λέγαμε σήμερα για δυο παροιμίες παρόμοιες της εποχής εκείνης (Παρεκβολαί,1599,38.).

Υπήρχαν διάφορες παροιμιώδεις φράσεις τότε όπως και σήμερα, που εκφράζουν τη σημερινή παροιμία: «ζένο ψωμί γλυκό σαν μέλι». Ή όταν κάποιος επαινεί ένα ωραίο σπίτι ή κτήμα ξένο λέει: «εδώ είναι παράδεισος». «Να μην συχνάζεις στου φίλου σου» ήταν μια παροιμία σε χρήση τότε (Tafel, 22,43 & 29,94.).

«Από λίγο κάθε λίγο», θέλοντας η λαϊκή σοφία να επιδοκιμάσει το λίγο αλλά πάντοτε. «Μαΐου βρούλλον, ποντία κάνναβις», έλεγαν οι τεχνίτες για να δείξουν ότι τον Μάιο, που άνθιζαν τα σπαρτά ήταν πιο εύκολο να κατασκευαστούν τα σχοινιά, για τους ναυτικούς κυρίως. «Όσο ταρασσεις την κοπριά τόσο περισσότερο μυρίζει» παραθέτει εδώ ο συγγραφέας, ή «έπαθε κι έμαθε» θα λέγαμε σήμερα ή «εδώ βρωμά μπαρούτι» (Παρεκβολαί, 191,36.).

Υπήρχαν επίσης, παροιμιώδεις φράσεις που ήθελαν να δείξουν, αφενός μεν την ευγνωμοσύνη αυτού που έφαγε ψωμί κάποιου, αφετέρου δε και σε αντιδιαστολή το μέγεθος της αγνωμοσύνης αυτού, που έφαγε το ψωμί του άλλου και όμως το ξέχασε. Κάτι ανάλογο με τη σημερινή έκφραση «γελάει με μισό χείλι», υπήρχε και τότε ως παροιμία γι' αυτόν που γελούσε παρά τη θέλησή του. Σ' αυτόν που θέλει να φύγει, παρά τη θέλησή μας, υπάρχει και σήμερα η παροιμιώδης φράση «ο δρόμος είναι ανοιχτός» (Κουκουλές, 1950).

«Και την αναπνοή μου κατηγορεί» για τους ανθρώπους που εύκολα κατηγορούν. Παροιμιώδης φράση επίσης: «το ξέρω καλύτερα από το όνομά μου». Ο άκομψος και αηδιαστικός λεγόταν τότε “άνάρτυτος”, δεν είχε δηλαδή αλάτι, ενώ ο γλυκός και κομψός “νόστιμος”. «Τι σήμερα, τι αύριο», παροιμία που ωθεί σε γρήγορη εκτέλεση ενός έργου. «Δεν του έμεινε σάλιο στο στόμα» λέγεται και σήμερα γι' αυτόν που δεν έχει τίποτε. Και σήμερα αυτός που θέλει να τονίσει τη σταθερότητα των λεγομένων του λέει: «ο λόγος μου είναι λόγος» (Παρεκβολαί,1505,59 & 1840,23.).

«Χαρακτηριστικό των γυναικών είναι τα λόγια και των ανδρών τα έργα». «Τρίξει τα δόντια του», λέμε και σήμερα για κάποιον που θύμωσε, ενώ «του έτριξε τα δόντια» σημαίνει ότι τον απείλησε, τον φοβέρισε. «Του έψαλε τα εζ' αμάξης», «πέθανα στα

γέλια» ή «λιποθύμησα από το γέλιο» παροιμίες γνωστές και αυτές από τότε (Παρεκβολαί,1372,15.).

Η παροιμία «γυμνός εκ μήτρας» λεγόταν για τους απόρους. Παροιμίες που θέλουν να δηλώσουν τον επικρεμάμενο μεγάλο κίνδυνο ή τη διαφυγή του ήταν και είναι και σήμερα οι φράσεις: «κρέμεται από μια κλωστή» ή «γλύτωσε παρά τρίχα». «Δαίμονα δοῦναί τινι» ήταν παροιμιακή φράση, που ήθελε να δείξει ότι κάποιος ταραχτήκε τόσο πολύ, σα να κατελήφθη από δαιμόνιο (Παρεκβολαί, 705,18.).

Κατά τον 12ο αιώνα το ρήμα “θεατρίζω” ήταν συνηθισμένο και σήμαινε το διασύρω. Και σήμερα λέμε «θέατρο γίναμε». «Το έκρυψε από τον ήλιο» λεγόταν για απόκρυψη μυστικού. «Σαν ο λύκος με τ’ αρνί» λέμε και σήμερα όταν θέλουμε να δείξουμε τη σχέση του δυνατού με τον αδύνατο. Και σήμερα όταν θέλουμε να πούμε ότι κάποιος ωφελήθηκε με μεγάλο κέρδος από κάποιον άλλο, λέμε «του ρούφηξε το αίμα» (Tafel, 329,87.).

Για να εκφράσουμε τη μεγάλη ταχύτητα και σήμερα λέμε «έγινε αστραπή» ή «ενριπή οφθαλμού». «Τον τραβά από τη μύτη» λέμε και σήμερα για κάποιον που έχει μεγάλη επιβολή σε άλλον και κάνει ό,τι του λείει (Tafel, 191,91.).

Οι παραδόσεις

Ο Ευστάθιος, εδώ, κάνει απλή αναφορά σε μύθους, οι οποίοι αφήνουν να τονισθεί η αξία του ανθρώπου έναντι του πιθήκου. “Εποψ”, είναι ο «πούπος» ή τσαλαπετεινός. Το όνομά του προέρχεται, κατά την παράδοση, από το «που που». Παίρνοντας αφορμή από τη μυθολογία και τον Προμηθέα και μιλώντας για τη δημιουργία του ανθρώπου, ο Ευστάθιος κατασκευάζει μια παράδοση για τους καυχώμενους και υπερήφανους ανθρώπους, που δεν σκύβουν το κεφάλι τους πουθενά. Όταν το κεφάλι είναι γεμάτο από τη θεία φρόνηση, τότε χάριν ευγνωμοσύνης κλίνει αναγνωρίζοντας τον ευεργέτη του (Tafel, 319,52.).

Τα μουσικά όργανα, τα άσματα και οι χοροί

Οι Βυζαντινοί, όπως και οι αρχαίοι, μεταχειρίζονταν στις διασκεδάσεις τους γενικά τον “αυλό” και ειδικότερα τον “πλαγίαυλο”, την “σύριγγα” και άλλα. Ζητώντας ο Ευστάθιος να ετυμολογήσει από το «ορέγω» τη λέξη “όργανο”, μας πληροφορεί ότι τα μουσικά όργανα τα έλεγαν απλώς “όργανα” και τα χρησιμοποιούσαν ευρέως στις διασκεδάσεις και στα πανηγύρια τους (Κουκουλές, 1950).

Ο Ευστάθιος παραπονείται ότι οι σύγχρονοί του δεν ασχολούνταν με το “χρηστομουσείν”, που σήμαινε είμαι αφοσιωμένος στην καλή μουσική. Έτσι, δεν μεταχειριζόταν το ρήμα άδω, που σημαίνει ψάλλω, αλλά το “τραγουδῶ” ή “τραγωδῶ” (Παρεκβολαί, 1078,36.).

Ο σχηματισμός κύκλου στο χορό πιάνοντας τα χέρια ήταν συνηθισμένος και μεταξύ ανδρών, αλλά κυρίως μεταξύ γυναικών. Ο χορός αυτός είναι ο συρτός, όπως τον αναφέρουν και οι αρχαίες επιγραφές, αλλά και όπως το λέμε και σήμερα. Χόρευαν δε ως εξής: άλλοτε μεν διέλυαν τον κύκλο του χορού, αφού οι χορευτές στέκονταν αντιμέτωποι σε ευθεία γραμμή, άλλοτε, κυρίως οι γυναίκες, πήγαιναν ρυθμικώς ή προς τα δεξιά ή προς τα αριστερά και άλλοτε δημιουργούσαν ελικοειδείς γραμμές. Στην τελευταία αυτή περίπτωση μιμούνταν τους ελιγμούς των οπαδών του Θησέα στο Λαβύρινθο. Ο Ευστάθιος αναφέρει ως συνώνυμα τα ρήματα “βαλίζειν” και “χορεύειν” (Παρεκβολαί, 1167,15 & 1166,19., κ.α.).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI: ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΖΩΗΣ

Οι κοινωνικές τάξεις και οι κοινωνικές σχέσεις

“Προύχοντες” ονομάζονταν τα πλούσια και εξέχοντα μέλη μιας κοινότητας ή αλλιώς “κεφαλές”. Η βουλή τότε ονομαζόταν “σύγκλητος”. Βουλή και συγκλητικοί ονομάζονταν “οι της συγκλήτου”. Η λέξη “ένδοξος” δήλωνε τον πρόκριτο. “Μέγα” ή “μεγάλο” ονόμαζαν τότε συνήθως τον ισχυρό, τον επιφανή, αυτόν που είχε εξουσία (Παρεκβολαί, 1303,34 & 836,16.).

Ο “κοινός λαός” ή οι πολλοί” ή χυδαίοι” αποτελούσαν τότε τους κάτω, δηλαδή την κατώτερη τάξη. Η λέξη “άρχοντες” δήλωνε αυτούς που ασκούσαν κάποια αρχή, κάποια εξουσία. Κατά τον 12ο αιώνα η λέξη άρχοντας ήταν συνώνυμη με το ευγενής και πλούσιος σε αντιδιαστολή με το ιδιώτης (Παρεκβολαί, 192,11 & 401,18.).

Οι ευγενείς και άρχοντες αλλά και οι πλούσιοι συνήθιζαν, όταν έβγαιναν έξω, να συνοδεύονται από κάποιους συνήθως υπηρέτες τους, που είτε πήγαιναν μπροστά, είτε ακολουθούσαν το τιμώμενο πρόσωπο. Αυτοί βιάδιζαν σε όχι μεγάλη απόσταση από τον επίσημο ο οποίος κόμπαζε και υπερηφανευόταν γι’ αυτό. Ο Ευστάθιος διαμαρτύρεται για το έθιμο αυτό που ήταν πολύ συχνό στις μέρες του και συχνά στις ομιλίες του καταδίκασε τη συνήθεια αυτή ως δοξομανία. Και οι πλούσιες και αρχόντισσες του Βυζαντίου συνοδεύονταν, όταν έβγαιναν έξω, από τις δούλες τους (Tafel, 111,1 & 228,49.).

Το να βαδίζει κάποιος πεζός κατά τον 12ο αιώνα θεωρούνταν ένδειξη φτώχειας και κατώτερης κοινωνικής τάξης. Αντίθετα δείγμα ευγένειας και πλούτου να πορεύεται εποχούμενος σε μουλάρι, ή ακόμα καλύτερα σε άλογο. Οι κλίσεις της κεφαλής, οι φιλοφρονήσεις, τα προσηκώματα, θεωρούνταν δείγμα τιμής και απαιτούνταν πολλές φορές από τους ευγενείς (Tafel, 248,45 & 329,94.).

“Υποχείριος” ήταν αυτός που βρισκόταν υπό την χείρα, δηλαδή, την εξουσία κάποιου. Αργότερα με τη λέξη αυτή εννοούνταν ο φτωχός, ο ταπεινός το γένος, ο υπηρέτης σε αντίθεση με τον αφέντη. Η έκφραση “είναι άνθρωπος του δεινός”, δηλαδή, άνθρωπος που ανήκει στην υπηρεσία του δεινός είναι αρχαία, χρησιμοποιούνταν όμως και τότε. Η λέξη “οικειακός” σήμαινε τον υπηρέτη. “Παίδες”

και “παιδίσκες” ονόμαζαν τους νεαρούς δούλους, το υπηρετικό προσωπικό (Παρεκβολαί, 1821,17 & 137,11.).

Τα σχήματα

«Δεξιούσθαι μέχρι και νυν το φιλοφρονείσθαι λέγεται» (Παρεκβολαί, 1398,42.).

Απ’ όσα λέει ο Ευστάθιος μαθαίνουμε ότι οι Βυζαντινοί του 12ου αιώνα έτειναν το δεξί τους χέρι, κίνηση που ανέκαθεν ήταν δείγμα φιλικής διάθεσης. Αυτή την πράξη, όπως και οι αρχαίοι, εξέφραζαν με το ρήμα “δεξιούσθαι”. Στη χειραγία αυτή δεν έπιαναν απλώς την παλάμη, αλλά ακουμπούσαν τον καρπό. Στις πόλεις όμως αντικαθιστούσαν το χαιρετισμό αυτό με το προσκύνημα. Δεν ήταν άγνωστη η χειραγία και με το αριστερό χέρι, αλλά ήδη από την αρχαία εποχή αυτό το απέρριπταν ως κακό σημάδι (Κουκουλές, 1950).

Ο χαιρετισμός ενός προσώπου ή προσκύνημα γινόταν με πολλούς τρόπους: Ή έκλιναν απλώς το κεφάλι, αν δεν ήταν πολύ γνώριμος, ή του απηύθυνε το χαιρε, χαμογελώντας και μιλώντας του για λίγο. Διαφορετικός χαιρετισμός ήταν το «βαθύ» προσκύνημα. Ήταν κύρτωση του σώματος ενίοτε μέχρι του εδάφους. Γινόταν σε πρόσωπο ανώτερης κοινωνικής τάξης ή ηλικίας προς δήλωση μεγάλου σεβασμού ή σε ένδειξη ταπεινοφροσύνης. Χαρακτηριστικό κενού και υπερόπτη ανθρώπου ήταν να μην χαιρετίζει ή να μην προσκυνά. Η «κατάκνυσις» σήμαινε υποταγή. Συμβόλιζε την πτώση μέχρι του εδάφους και ή έδειχνε συναίνεση ή υποχώρηση ή υποταγή στη γνώμη του άλλου (Tafel, 156,27 & 105,39.).

Οι δούλοι μπροστά στους κυρίους τους σταύρωναν τα χέρια τους. Αυτό συμβόλιζε τη δέσμευσή τους. Από τη στάση αυτή των δούλων συνηθιζόταν και στον καθένα που παρουσιαζόταν μπροστά σε ανώτερο και ανέμενε διαταγές να δένει τα χέρια. Πολλές φορές το δέσιμο των χεριών συνοδευόταν και από υπόκλιση της κεφαλής ή του σώματος, στάση που λεγόταν “καμάρωμα”. Αυτός όμως, που σταύρωνε τα χέρια και έμενε ακίνητος εννοείται ότι παρέμεινε και αδρανής, γι’ αυτό το δέσιμο των χεριών θεωρούνταν και στάση του άεργου. Μεγαλύτερη δουλοπρέπεια έδειχναν μπροστά στους μεγαλύτερους όταν έδεναν τα χέρια πίσω (Tafel, 69,14 & 110,93.).

Συνηθισμένο σχήμα δουλικό και ικετευτικό στους επ' εξουσίας ήταν να πέφτουν στα γόνατα. Από εδώ το παρέλαβαν οι χριστιανοί στις προσευχές τους και στις γονατιστές μετάνοιές τους. Ο Ευστάθιος αναφέρει ότι το “κάμπτειν γόνυ” λεγόταν για λαούς που υποτάχτηκαν (PG, 136,625.).

Όπως ήταν γονατισμένος ο ικέτης, θέλοντας να δείξει περισσότερη ταπείνωση ακουμπούσε τα πόδια του ανωτέρου του ή έκλινε προς το έδαφος το κεφάλι του, πέφτοντας έτσι στα πόδια του. Κάποιες φορές ο ικέτης, αντί της βαθιάς προσκύνησης μέχρι του εδάφους, ξάπλωνε καταγής. Το αγκάλιασμα και το φίλημα όμως των ποδιών, δεν συνηθιζόταν μόνο σε περιπτώσεις ικεσίας ή παράκλησης, αλλά και ευχαριστίας και ευγνωμοσύνης (Tafel, 112,28,35.).

Η λέξη “ιδίωμα” σήμαινε το χαρακτηριστικό στοιχείο, τη φύση και τις συνήθειες κάποιου. Το να πατήσει κάποιος τον άλλο στον τράχηλο ήταν ένδειξη της εξουσίας του πάνω του. “Τίθημι μετάνοιαν” σημαίνει βάζω μετάνοια, δηλαδή προσκυνώ, κλίνω το γόνατο και παρακαλώ για συγχώρηση (Tafel, 324,42.).

“Απλώνω χείρας” ήταν έκφραση που συνηθιζόταν την εποχή του Ευσταθίου. Όταν επρόκειτο οι πολιορκούμενοι να παραδοθούν, άπλωναν τα χέρια από τα τείχη, για να δείξουν ότι κατέθεσαν τα όπλα. Όταν, επίσης, πήγαιναν προς το εχθρικό στρατόπεδο έκαναν την ίδια κίνηση ένδειξη παράδοσης. «*Αί χεῖρες αὐτοῖς ὡς εἰς Θεόν ἀνετείνοντο*», «*τήν εἰς οὐρανοῦς ἀνάτασιν τῶν χειρῶν*». Τότε οι προσευχόμενοι στο Θεό πολλές φορές ὕψωναν τα χέρια τους ικετευτικώς (Tafel, 138,86.).

Από την έκφραση των ματιών, τους μυς του προσώπου, το σήκωμα και το σμίξιμο των φρυδιών, το σφίξιμο των χειλιών φαίνεται η διάθεση του ανθρώπου και κατά πόσο είναι σκυθρωπός ή θυμωμένος. Την έκφραση αυτή του προσώπου την χαρακτήριζαν τότε ως “συννεφιά” όπως και τώρα. Συνέδεαν δηλαδή, ανέκαθεν οι άνθρωποι τη διάθεση του καιρού με το πρόσωπο του σκυθρωπού. Την έκφραση “τρίζω τα δόντια” χρησιμοποιούσαν οι σύγχρονοι του Ευσταθίου για να δηλώσουν θυμό ή απειλή (Κουκουλές,1950).

Το “πτύειν” από την αρχαία εποχή και στα χρόνια του ιεράρχου μας και σήμερα εξέφραζε εχθρική διάθεση, αηδία, αποστροφή. Γνωστοί εξάλλου, ήταν οι εμπτυσμοί κατά τις πομπεύσεις καταδικασθέντων κατά το μεσαίωνα. Αυτούς που έφτυναν μακριά τους θεωρούσαν υπερήφανους, άρα οι μοναχοί θέλοντας να δείξουν

σεμνότητα και ταπεινοφροσύνη απέφευγαν να φτύνουν μακριά. Επειδή αυτό προξενούσε αηδία, έσπευδαν να καταπατήσουν το σάλιο (Tafel, 73,58.).

Ήταν συνηθισμένη κίνηση τότε να σηκώνει κάποιος το χέρι του, για να απειλεί κάποιον -κυρίως παιδί- ότι θα τον χτυπήσει. Η σημερινή φράση “του έπιασα τη μύτη”, δηλαδή τον προκάλεσα σε φιλονικία, εκφράζει συνηθισμένο σχήμα και κατά τον μεσαίωνα. Συνηθισμένο σχήμα σε έριδα εκκλησιαστικών ανδρών, ήταν να πιάνει κανείς το κάτω σαγόκι με το ένα χέρι και το πάνω με το άλλο και ανοίγοντας το στόμα σαν χάσμα να απειλεί ότι έτσι θα σχίσει τον αντίπαλό του. Με την ανάταση των χεριών δήλωναν είτε έκπληξη είτε χαρά. Το δάγκωμα των χειλιών δήλωνε έκπληξη, θαυμασμό ή απορία (Tafel, 65,13.), (Κουκουλές, 1950).

Να ανοίξεις τα χέρια, να τα αφήνεις να πέσουν ή να τα χτυπάς μεταξύ τους ήταν σχήμα συνηθισμένο, που δήλωνε έκπληξη για κάποια απροσδόκητη είδηση ή θέαμα μη αναμενόμενο. Όταν πληροφορούνταν κάποιο λυπηρό γεγονός συνήθιζαν να χτυπούν τους μηρούς, ή να μένουν άφωνοι. Το τελευταίο ήταν ένδειξη, επίσης, έκπληξης ή αμηχανίας. Αντίθετα, δάγκωναν τα χείλη όχι μόνο από θυμό ή πόνο, αλλά και για να μην δείξουν το γέλιο ή τη χαρά τους. Το σφύριγμα σε περίπτωση θαυμασμού συνηθιζόταν και τότε. Όταν σκέφτονταν έτριβαν το μέτωπό τους. Δείγμα σιγής ήταν να βάζουν το χέρι τους μπροστά στο στόμα. Όταν ήθελαν να διακόψουν τη σιωπή έπρεπε να πάρουν το χέρι τους από εκεί (Tafel, 331,37 & 308,17.).

Το χτύπημα του κεφαλιού δήλωνε ψυχικό πόνο και λύπη, ήταν μάλιστα συνηθισμένο σε γυναίκες που θρηνούσαν. Δήλωση μεγάλης στενοχώριας και απελπισίας για κάποιο κακό ήταν το χτύπημα του προσώπου ή το τράβηγμα των τριχών της κεφαλής ή του πώγωνος. Πολλοί είναι οι λόγοι εξαιτίας των οποίων προσηλώνει κανείς το βλέμμα του στη γη. Εξαιτίας πένθους ή σωφροσύνης ή και από ντροπή. Από ντροπή, επίσης, κάλυπτε κάποιος το πρόσωπό του (Tafel, 304,29 & 279,40.).

“Παρώπια” ήταν οι παρωπίδες των αλόγων και “αντήλια” οι τρόποι που μεταχειριζόταν για να προφυλαχθούν από τον ήλιο και να κάνουν σκιά. Η υποδοχή με ανοιχτή αγκαλιά ήταν πραγματικό σχήμα ως ένδειξη αγάπης ή αποχωρισμού, συγχρόνως όμως, και φράση που δήλωνε φιλική και πρόθυμη υποδοχή. Ένδειξη χαράς και θριαμβευτικής υποδοχής ήταν να σηκώνουν στα χέρια αυτόν που ήθελαν να τιμήσουν, να δοξάσουν ή να περιποιηθούν (Παρεκβολαί, 1281,2 & 1524,2.).

Κατά την ομηρική εποχή δεν φιλούσαν στο στόμα. Αργότερα όμως, και κατά την εποχή που εξετάζουμε φιλούσαν στο στόμα και στο πρόσωπο, αναλόγως με την περίπτωση. Σε χρήση επίσης, ήταν το φίλημα του χεριού σε ένδειξη σεβασμού, παράκλησης, ή και ευγνωμοσύνης (Παρεκβολαί, 1871,35 & 1811,18.).

Το να δείχνει κάποιος με το δάχτυλο ήταν συνηθισμένη κίνηση για να δείξουν σιγή, κυρίως όμως έδειχναν κοντινά ή μακρινά αντικείμενα. Το κάλεσμα κάποιου γινόταν είτε φωνάζοντας το όνομά του ή με νεύμα ή με το χέρι σηκωμένο ή στέλνοντας κάποιον αγγελιοφόρο. Η κυκλική κίνηση του δακτύλου δήλωνε ότι κάτι εκσφενδονίστηκε μακριά και δεν υπάρχει πλέον πρόχειρο. Συνηθισμένη ήταν η χρήση των δαχτύλων κατά την αρίθμηση. Τα δάκρυά τους τα σκούπιζαν με το δεξί χέρι. Δείχνοντας τον ουρανό με το δάχτυλο παρέπεμπαν το συνομιλητή τους στο Θεό επικαλούμενοι Αυτόν, τρόπον τινά, για μάρτυρα (Παρεκβολαί, 746,27 & 817,17.).

Η προσευχή γινόταν, όπως και σήμερα, προς την ανατολή. «*Καί ἡμεῖς χειρονομούμεν πολλάκις ἐν τῷ λέγειν*»· η κίνηση των χεριών βαδίζοντας ή συνομιλώντας ήταν πάντοτε συνηθισμένη στους Έλληνες, εκφράζεται δε με το ρήμα “χειρονομώ” και το ουσιαστικό “χειρονομία”. Και σήμερα όταν σχηματίζουμε κύκλο με τον αντίχειρα και το δείκτη θέλουμε να δηλώσουμε το πολύ μικρό σχήμα κάποιου κυκλικού αντικειμένου (Παρεκβολαί, 1158,5.).

Η κάλυψη με τα χέρια και τα δάχτυλά τους της περιοχής των γεννητικών τους οργάνων ήταν σημείο άμυνας και αιδούς. Οι σύγχρονοι του Ευσταθίου τα χρήματά τους ή τα πολύτιμα αντικείμενα που είχαν πάνω τους τα φύλαγαν στον κόλπο τους. Η κίνηση, λοιπόν, του χεριού προς τον κόλπο ήταν αναγκαία, όταν ήθελαν να πάρουν ή να κρύψουν κάτι. Μέχρι και σήμερα η χειραψία με το δεξί χέρι ήταν σημάδι επιβεβαίωσης των λεγομένων (Tafel, 295,3.).

Η σημερινή φράση «βάζω πλάτη» έμεινε να σημαίνει την πρακτική εκείνων των χρόνων, όταν κάποιος επρόκειτο να ανέβει σε ένα ζώο και τον βοηθούσαν προσφέροντας τα νώτα του. Η “κυβίστηση” ήταν γνωστή και τότε. “Ανεκομβούτο δια το έργον”, φράση που σήμερα θα τη λέγαμε «ανασκουμπώνομαι» για να κάνω ευκολότερα μια εργασία (Παρεκβολαί, 1751,17.).

Οι ύβρεις και οι έριδες

Θέλοντας να «πειράξουν» κάποιον στρατιώτη που είχε στο αριστερό του μηρό το ξίφος, επηρεασμένοι από τον ναυτικό βίο, έλεγαν ότι αυτός μοιάζει με κυβερνήτη πλοίου. Η λέξη “ξυλοκουμβάρα” σήμαινε ένα είδος πλοίου στρογγυλού και χοντρού. Κοροϊδεύοντας όμως, “ξυλοκουμβάρες” έλεγαν και τις γυναίκες που έμοιαζαν μ’ αυτά τα πλοία και δεν είχαν ούτε ομορφιά, ούτε συμμετρία (Παρεκβολαί, 1676,1 & 584,24.).

Μια συνηθισμένη σκηνή του δρόμου περιγράφει ο Ευστάθιος που αναφέρεται σε ιερείς ή μοναχούς. Φωνάζοντας τα παιδιά “ανάβα, ανάβα”, ο συγγραφέας υπονοεί την πνευματική ανάβαση που επέλεξε ο συγκεκριμένος κληρικός με τη χειροτονία του ή την κουρά του. Μένοντας πιστός σ’ αυτήν και απομακρυνόμενος από την κοσμική μέριμνα δεν κινδυνεύει να ακούσει το “παπάς απάπας”. Η λέξη “απάπας” μάλλον σήμαινε τον καθηρημένο κληρικό (Tafel, 41,68.).

Ο γλυκός άνθρωπος λεγόταν “νόστιμος” ή “εύνοστος”, ενώ ο άχαρος και άχρηστος “ανάρτυτος”. Αφήνει να εννοηθεί ότι ο τελευταίος λεγόταν και “άναλος” ή “ανάλατος”. Αυτός που ήταν άστατος στο μυαλό λεγόταν “ανεμιαίος”. “Σάννας” ή “τζανός” ήταν ο μωρός. Υποστηρίζει ο Ευστάθιος ότι η λέξη ελήφθη από τους κατοίκους της Τζαννικής (Παρεκβολαί, 1927,15 & 846,22.).

Ο ράθυμος και αδρανής άνθρωπος θεωρούσαν πως έμοιαζε με φυτό που δεν ήταν στερεό από μέσα και δεν είχε αντοχή μεγάλη, γιατί ήταν άδειο. Αυτόν τον άνθρωπο τον αποκαλούσαν “σιφλό” ή “ζοφό” ή “ζοχό”, όπως ακριβώς και τους ζοφούς καρπούς. Το “λαγώφθαλμος” ή “λαγομμάτης” ήταν συνηθισμένο πείραγμα (με μισάνοικτα μάτια) (Παρεκβολαί, 972,37 & 812,1.).

Ο λαός τον 12ο αιώνα αντί της λέξης “ύβρις” χρησιμοποιούσε πιο πολύ τη λέξη “ονειδισμός” (PG, 136,576.). Η λέξη “πλαγίως” σήμαινε όχι απ’ ευθείας, αλλά με υπαινιγμούς. “Τύραννος” ήταν ο βίαιος, που βασάνιζε κάποιον. Τύρανοι ήταν οι αρχαίοι βασιλιάδες, οι οποίοι ενεργούσαν σύμφωνα με τη θέλησή τους, εναντίον των νόμων (Tafel, 91,19.).

“Χυδαίος” και “ουδαμινός” λεγόταν ο φαύλος και ανάγωγος και “ωμός” ο ανίκανος. Η σημερινή έκφραση “αυτός είναι κούτσουρο” συνηθιζόταν και τότε. Επειδή τότε

όταν ήθελαν να χαρακτηρίσουν κάποιον «αγαθό» τον έλεγαν πρόβατο, γι' αυτό και ο Ευστάθιος ονομάζει τον μωρό “κριάρι”. “Λικίνιοι” ήταν οι άγριοι και βίαιοι, χαρακτηρισμός παρμένος από τον αυτοκράτορα Λικίνιο, που ήταν σκληρός και βάνανσος στρατιώτης (Παρεκβολαί, 29,33 & 1834,29.).

Για τους Αιγυπτίους ήταν επαινετός ο ευνουχισμός των ιερέων τους. Οι σύγχρονοι όμως του Ευσταθίου διέκειντο αρνητικά προς τον ευνουχισμό. Δεν μας λέγει σαφώς ο Ευστάθιος, υπονοεί όμως, ότι στους συγχρόνους του θεωρούνταν υβριστική η λέξη “κερατάς” ή “κερασφόρος” (Παρεκβολαί, 1183,17 & 1049,27.).

Η λέξη “πείσμα” που σημαίνει ισχυρογνωμοσύνη, είναι δημόδης και συνηθιζόταν κατά το μεσαίωνα. Το ρήμα “πεισματίζω”, δηλαδή, επιμένω, ισχυρογνωμώ σώζεται μόνο στον Ευστάθιο, ο οποίος και τον πεισματικό άνθρωπο τον ονομάζει “πεισμονικό”. “Ζήλος” είναι ο φθόνος και “ζηλευταί” οι φθονεροί, οι ζηλότυποι (Παρεκβολαί, 1927,7 & 1527,36.).

Η λέξη “αψός” υποστηρίζει ο Ευστάθιος ότι προέρχεται από το «απτοετές» και σημαίνει αυτός που εύκολα θυμώνει, τον θρασύ, τον ευέξαπτο. Το “βράζω” σήμαινε οργίζομαι, ωστόσο οργιζόμενος συγκαλύπτω το θυμό μου. “Του τα έψαλλα” λέμε σήμερα αντί τον έβρισα. Η χρήση του ρήματος “ψάλλω” ήταν κοινή ήδη από τον 12ο αιώνα. “Αντιλαλώ” σήμαινε αντιμιλώ (Παρεκβολαί, 709,8.).

Το “προγλωσσεύω” αντί του φλυαρώ ακαίρως, αυθαδιάζω, μεταχειρίζεται ο Ευστάθιος. Κοινές εκφράσεις και τότε και σήμερα πάνω σε καυγά ή φιλονικία παραθέτει ο Ευστάθιος: “και ποιος είσαι εσύ;”, “τι όφελος έχω εγώ από σένα;”, “πέθανες αν τολμήσεις”, “χάθηκες αν το πεις”, “αν το ξαναπείς θα...”. Συνώνυμα του βρίζω με αναισχυντία ήταν τα ρήματα “βαΐζω”, “υλακτώ”. Και σήμερα εάν θέλουμε να πούμε ότι κάποιος βρίζει ασύστολα λέμε ότι «γαβγίζει». Η φράση “κατά πρόσωπον” χρησιμοποιούνταν για να δηλώσει τη φιλονικία «ενώπιος ενωπίω» (Παρεκβολαί, 1312,2 & 1062,40.).

Σήμερα, όταν μαλώνουμε, λέμε σ' αυτόν που πιστεύουμε ότι μας αφαίρεσε άδικα χρήματα: “μου έφαγες τόσα , αλλά θα σε κάνω να τα ξεράσεις”. Η ίδια φρασεολογία υπάρχει και στον Ευστάθιο. Το ρήμα “ατιμόω” αντί του «ατιμάω» σήμαινε ατιμάζω, ονειδίζω (Tafel, 152,57.), (Παρεκβολαί, 781,21.).

Το “στοίχημα” σήμαινε, κατά τα βυζαντινά χρόνια, συμφωνία. Αργότερα ήταν ευρύτατα διαδεδομένο. Η φράση «τίθειμαι στοίχημα» μάλλον προήλθε από τη γλώσσα των συμβολαίων (Παρεκβολαί, 1312,2 & 1062,40.).

Όταν κάποιος ήθελε να προκαλέσει τον αντίπαλό του σε συμπλοκή του, έπιανε τη μύτη για να τον βρῖσει και να τον ερεθίσει. Όσοι μάλωναν τότε, όχι μόνο αυτό αλλά και έβριζαν τον αντίπαλο και τον χτυπούσαν και τον γρονθοκοπούσαν ή τον έφτυναν, τον έριχναν κάτω και τον καταπατούσαν ή τον τραβούσαν από τα μαλλιά. Οι σημερινές φράσεις “μεσίτεψε να φιλιωθούν”, ή “έπεσε στη μέση και τους συμβίβασε” χρησιμοποιούνταν και τότε με την ίδια έννοια. Η λέξη “συμπάθεια” αντί του συγγνώμη και το ρήμα “συμπαθώ” αντί του συγχωρώ ήταν πολύ συνηθισμένα στα χρόνια του Ευσταθίου. Ο Ευστάθιος εκτός απ’ αυτήν μεταχειρίζεται και τη λέξη “συμπαθές”, που μάλλον σημαίνει αυτό που λέμε σήμερα συμπάθειο (Κουκουλές, 1950).

Οι προσφωνήσεις

Συνηθισμένος χαιρετισμός ήταν το “χαίρε, χείρετε”. Αντί του κοινού «φίλε» προσφωνούσαν κάποιον με το “ω φιλότης”. Οι σημερινές, επίσης, προσφωνήσεις “χρυσό μου”, “χρυσέ μου”, δεν ήταν ασυνήθιστες τότε, όπως και το “καλεί” (Παρεκβολαί, 156,27.).

Το “τέττα” ήταν προσφώνηση του μικρότερου προς τον μεγαλύτερο. Οι προσφωνήσεις “θείε”, “παππού”, “πατέρα”, ήταν κοινές όταν απευθύνονταν σε μεγαλύτερα πρόσωπα. “Κύριος”, ή “κύρις”, ή “κυρ” ήταν προσφωνήσεις και τότε αναλόγως με τις συνθήκες (Παρεκβολαί, 490,36.).

Το “αυθέντης” ήταν προσφώνηση προς ηγεμονικά και αρχοντικά πρόσωπα. Κατόπιν όμως λεγόταν και σε άλλα πρόσωπα. Αφού ο επίσκοπος λεγόταν “δεσπότης”, η προσφώνηση “δέσποτα” αναφερόταν σε αυτόν. Κατά κατάχρηση όμως απευθύνονταν με το “δέσποτα” και σε απλούς ιερείς και μοναχούς (Tafel, 117,2 & 40,26.).

Τα Όνειρα

Τα “όνειρα” είναι σκιές αυτών που γίνονται στην πραγματικότητα εν εγρηγόρσει, υποστηρίζει ο Ευστάθιος. Τα όνειρα ονομάζονταν και “ονείρατα”. Ο Ευστάθιος φαίνεται να πιστεύει στα οράματα και κυρίως σ’ αυτά της Γραφής, αντιδιαστέλλοντάς τα από τα όνειρα. “Θράματα” είναι τα καθαρά, τα φανερά, τα αληθινά όνειρα.

Πίστευαν πως βγαίνουν αληθινά τα όνειρα της αυγής. “Παραλαλώ” σημαίνει : α) λέω ανόητα και χαζά πράγματα και β) υπό την επίδραση ζωηρού ονείρου ή ισχυρού πυρετού «παραλαλώ». Η λέξη “ονειροκρίτης” ήταν πολυχρησιμοποιημένη κατά το μεσαίωνα. Σήμαινε αυτό που μπορούσε να “λύσει” το όνειρο, δηλαδή, να το ξεδιαλύνει και να το εξηγήσει (Tafel, 179,75 & 51,86.).

Προλήψεις, δεισιδαιμονίες, σημεία και τέρατα

Φαίνεται πως πίστευαν αρκετά στα όνειρα αγαθών ανδρών και προσπαθούσαν να διακρίνουν τα σημάδια που έδειχνε ο Θεός για την ευνοϊκή πορεία δύσκολων καταστάσεων που βίωνε εν προκειμένω η Θεσσαλονίκη, αφού μητροπολίτης της ήταν ο Ευστάθιος και πολιούχος ο άγιος Δημήτριος, τον οποίο επικαλούνταν (Tafel, 302,66,73.).

Η κραυγή του “νυκτικόρακος” θεωρούνταν προάγγελος κακών. Όταν κάποιος φταρνιζόταν, θεωρούνταν κακό, γι’ αυτό και έκανε μπροστά στο στόμα του το σημείο του σταυρού. Ευρύτατα διαδεδομένη ήταν η πρόληψη ότι θα πεθάνει αυτός που βγάξει με τη ρίζα του το φυτό μανδραγόρα (=μανδραγούδα). Χαρακτηριστικό των λαϊκών προλήψεων ήταν να μεταχειρίζονται διάφορα “ξόρκια” για τα πρηξίματα και τις πληγές (Tafel, 342,35.).

“Αι ύλαι” τις οποίες αναφέρει ο Ευστάθιος είναι λίθοι ή μέταλλα ή φυτά ή ρίζες. Τα διάφορα δαιμόνια θεωρούσαν ότι τις φοβούνταν και έφευγαν μακριά. “Ονόκωλις” ή “ονόσκελις” λεγόταν κατά τον 12ο αι. η “Εμπούσα”, φάντασμα δαιμονικό της αρχαιότητας που έστελνε η Εκάτη ως πρόξενο δυσχερειών (Παρεκβολαί, 1704,4.).

Η εμφάνιση “κομήτου” πίστευαν ότι σήμαινε κάτι κακό: ή θάνατο επίσημου προσώπου ή πόλεμο και καταστροφή πόλεων ή σεισμό ή απώλεια κτηνών ή ανομβρία. Απαίσιο οιωνό θεωρούσαν την πτώση αιματηρής βροχής. Επίσης, παραθέτει παράδειγμα από την Πελοπόννησο όπου το νερό έγινε αίμα για να δειχτεί η διάπραξη ανόσιων πράξεων και μάλιστα από ιερέα (Παρεκβολαί, 831,2.).

Παραθέτει, επίσης, αναφορές για θαύματα κατά τα οποία σε σπίτια ευλαβών ανθρώπων τα δοχεία του οίνου και του ελαίου γέμιζαν μέχρι πάνω και ξεχειλίζαν. Θαύματα κατά τα οποία ιερές εικόνες ιδρώνουν ή δακρύζουν ή εικονίσματα, τα οποία αποκτούν υπερφυσική βαρύτητα, γιατί δεν θέλουν να τοποθετηθούν εκεί που επιθυμούν αυτοί που τα κρατούν, αναφέρει επίσης ο Ευστάθιος (Tafel, 230,43.).

Η τελετή και η ταφή

Κατά την καθομιλουμένη γλώσσα, αναφερόμενοι στους μελλοθάνατους έλεγαν ότι “βρίσκεται στα ζυγά του Άδη”, ενώ γι’ αυτόν που πέθαινε έλεγαν ότι “πήγε με τους πολλούς”. “Απομεριμνώ” σημαίνει απαλλάσσομαι από τις μέριμνες, δηλαδή πεθαίνω (Παρεκβολαί, 699,42 & 1267,43.).

Οι λέξεις “φέρτρον”, “φέρετρον”, “σκίμπους”, βάσταγμα δήλωναν το ίδιο πράγμα. Η λέξη “μνήμα” προέρχεται από τη λέξη μνήμη. Η λέξη “καταχώνω” συνηθιζόταν μαζί με τη λέξη “θάπτω”. Η καύση των νεκρών δεν συνηθιζόταν καθόλου από τους Έλληνες του Βυζαντινού κράτους (Παρεκβολαί, 1140,30 & 573,14.).

“Παραμυθία” ή “παρηγορία” ήταν ανακούφιση των πενθούντων με λόγια παρηγορίας. Ο χαρακτηρισμός των νεκρών ως μακαριτών, ως πολιτών δηλαδή της χώρας των μακάρων, είναι αρχαιοελληνικός. Παρέμεινε μέχρι σήμερα χωρίς διακοπή και χρησιμοποιείται ευρέως. Αρχαίο έθιμο, μέχρι και σήμερα διατηρηθέν είναι να φορούν μαύρα ρούχα οι πενθούντες. Ένδειξη λύπης και διαδεδομένο εκείνη την εποχή, επίσης, ήταν οι πενθούντες να κουρεύονται. “Μακαρία” ήταν το υπέρ του κεκοιμημένου μνημόσυνο (Παρεκβολαί, 29,25 & 1277,54.).

Οι όρκοι, οι ευχές και οι κατάρρες

Ο όρκος *«μα τη σωτηρία της ψυχής μου»*, που αναφέρει ο Ευστάθιος φαίνεται ότι έχει την αρχή του στην Αγία Γραφή και συνηθίζεται και σήμερα όταν λέμε *«μα την ψυχή μου»* ή *«μα την ψυχή που θα παραδώσω στο Θεό»*. Ο όρκος *«μα του Χριστού μυστήρια»* ή *«μα τα άγια μυστήρια»* ή *«μα την αγία κοινωνία»* συνηθιζόταν κατά τα μεσαιωνικά χρόνια. Ο όρκος *«μάρτυς μου ο θεός»* έχοντας την αρχή του στην Αγία Γραφή ήταν κατά τον 12ο αιώνα και σήμερα σε ευρεία χρήση (Tafel, 84,34 & 324,36.).

Ο λόγος του λεγομένου «όρκου του Ραδάμανθυ» είναι ο σεβασμός προς το θείο όνομα. Γι' αυτό αποφεύγοντας κάποιος να ονομάσει τον Θεό, αντικαθιστά τη λέξη με άλλη αδιάφορη, αλλά παραπλήσια. Στη λογική αυτή υπάγεται και ο όρκος που αναφέρει ο Ευστάθιος και συνηθιζόταν τότε από τον απλό λαό: *«μα τα λάχανα»* (Παρεκβολαί, 1871,3.).

Από την αρχαιότητα το κεφάλι, επειδή αποτελούσε το σπουδαιότερο μέλος του ανθρώπινου σώματος, θεωρούνταν ότι αντιπροσώπευε όλο τον άνθρωπο. Γι' αυτό κι ορκιζόταν σε αυτό. Η αντίληψη αυτή συνεχίστηκε και κατά τη μεσαιωνική εποχή. Συνήθως ο όρκος λεγόταν για τους βασιλιάδες, ή για πρόσωπα ανώτερης κοινωνικής τάξης. Μια συνηθισμένη ευχή και τότε ήταν: *«Ο Θεός να σας φυλάξει υγιείς και μακριά από κάθε κακό»* (Tafel, 286,17 & 318,2.).

Κοινή ευχή τότε, όπως και τώρα, η εξής: *«να έχεις την ευχή μου»*, ή *«με όλη μου την ευχή»*. *«Ο Θεός οδηγός»* λέμε σήμερα, όπως και τότε, *«ο Θεός να σε οδηγήσει, ή να σου δώσει μυαλό»*. *«Ο Θεός να σε ελεήσει»* λεγόταν και τότε για ζητιάνους και δυστυχείς (Παρεκβολαί, 920,21.).

Άλλη ευχή συνηθισμένη: *«Ο Θεός να προσθέτει πολλά χρόνια στη ζωή σου»*. *«Ο Θεός να σου ανταποδώσει το καλό που μας έκανες»* και *«να σε δούμε όπως το ευχόμαστε»*, ήταν δύο ευχές συχνές επίσης. Η λέξη «ανάθεμα» είναι αρχαία, επέζησε όμως και στους βυζαντινούς χρόνους και στη σημερινή εποχή (Tafel, 343,21 & 323,67.).

Οι σύγχρονοι του Ευστάθιου συνήθιζαν τα αναθέματα. Έριχναν οι περαστικοί και συσσώρευαν λίθους εναντίον κάποιου που έκανε κάτι κακό. Αυτό ήταν μάλλον απήχηση της τιμωρίας των κακούργων δια λιθοβολισμού. Συνηθισμένη βρισιά και τότε ήταν η αναφορά του διαβόλου, αλλά και η σημερινή «*άμε στον κόρακα*», δηλαδή, όπως εξηγεί ο Ευστάθιος να μην είναι κανείς με ανθρώπους αλλά με κοράκια, δηλαδή έρημος. Κάποιοι εύχονταν να μην πεθάνουν αν δεν δουν κάτι κακό να έρχεται σ' αυτούς που καταριούνται. «*Να πας στον Πόντο*» ήταν μια κατάρα, αναφέρει ο Ευστάθιος. Μάλλον, όμως ο τύπος της κατάρας ήταν «*ποντίζου*», δηλαδή να πνιγείς, να καταστραφείς. Η κατάρα «*μη ὄρας ίκοίμην*» σήμαινε «να μην σ' εύρει η ώρα» (Tafel, 301,47 & 69,37.).

Άλλες κατάρες που αναφέρει εδώ ο Ευστάθιος και που χρησιμοποιούνταν τότε είναι: «*να φάτε χόμα, αντί για ψωμί*», «*να γευτείτε χολή*», «*οι τροφές σας να είναι πικρές στο λάρυγγά σας*», «*να μην χορτάσετε την τροφή σας*» (Κουκουλές,1950).

Τα νοσήματα και οι λαϊκές θεραπευτικές μέθοδοι

Το “λειποθυμό” ή “λιποψυχώ” ή “ολιγοθυμία” προέρχεται, λέει ο Ευστάθιος, από το ρήμα λείπω-αφήνω, εγκαταλείπω. Τον εγκατέλειψε, δηλαδή, η ψυχή του αλλά δεν πέθανε, απλώς λιποθύμησε. Ο “Τάρταρος” ήταν αέρας υπόγειος και ανήλιος άρα ψυχρός γι' αυτό και «ταρταρίζω», σημαίνει ότι κρυώνω πολύ και κατέχομαι από ρίγος· τουρτουρίζω θα λέγαμε σήμερα. “Λαγαρός” ή “λαγρός” λεγόταν ο άτονος, ο ισχνός (Παρεκβολαί, 595,7 & 1014,43.).

“Σιλφός” ονομαζόταν ο ράθυμος και αδρανής, κυρίως στη Λυκία. Το λεύκωμα ήταν πάθηση των οφθαλμών. Η χρησιμοποίηση του ρήματος “βύω” για τη βλάβη των αυτιών ήταν παλιά, αφού κατά τον 12ο αιώνα, όπως υπαινίσσεται ο Ευστάθιος, η χρήση του ρήματος ήταν ιδιωματική και σπάνια. “Μογγία” ήταν η αρρώστια του μουγγού, ενώ “βούγλωσσοσος” λεγόταν αυτός που μιλούσε αργά. “Βατταρίζω” σήμαινε τραυλίζω (Παρεκβολαί, 972,37 & 1014,43.).

Φλέγμα ήταν λευκή μυξώδης ύλη που οφειλόταν σε εσωτερική φλεγμονή, γι' αυτό και πήρε αυτό το όνομα. Το ρήμα “αναβάλλω” χρησιμοποιούσαν για να δηλώσουν την παλινδρόμηση των τροφών από το στομάχι στο στόμα, εξαιτίας κάποιας πάθησης

του στομάχου. Σώζεται σήμερα το «αναβάλλω» ως αναγουλιάζω. Ο ιδιότροπος ονομαζόταν “υποχόνδριος”. Η λέξη σχηματίστηκε από ασθένεια του υποχονδρίου (Tafel, 350,9 & 263,92.).

“Απόκαυμα” έλεγαν τις χιονίστρες. “Ιονθος” ή “ιονθονάριον” ήταν εξάνθημα του προσώπου κυρίως. “Γλυκύ” ονόμαζαν κάποιο εξάνθημα δερματικό στο κεφάλι, κατά τον Ευστάθιο όμως μόνο στον τράχηλο. Τα κατοικίδια σκυλιά “λυσσούν” όταν κάνουν υπερβολική κατανάλωση χοιρινού κρέατος. “Χάλαζα” ήταν νόσος των χοίρων. Λεγόταν τότε και “όροβος” (Παρεκβολαί, 1750,10 & 853,55.).

Το “λήδανον” ή “λάδανον” ήταν φάρμακο θεραπευτικό των διαφόρων πόνων. Το “ρόδεον στάγμα” ήταν απόσταγμα τριαντάφυλλου. Χρησίμευε ως ευώδες ραντιστικό υγρό αλλά και ως φάρμακο (Tafel, 305,62 & 145,88.).

“Κάπυρος” σημαίνει ξηρός και προέρχεται η λέξη, λέει ο Ευστάθιος, από το «καίειν + πυρούν». “Καπυρίδια” ή “τρακτά” ήταν είδη ζυμαρικών. “Τράκτος” όμως ήταν και το λευκό κερί που μεταχειρίζονταν τότε στην ιατρική. Το κερί το χρησιμοποιούσαν ως φάρμακο για ευεξία. Επίσης, το κερί με μέλι χρησιμοποιούνταν πολύ τότε σε όλα τα κοινωνικά στρώματα, από το βασιλιά μέχρι και τον τελευταίο φτωχό. “Άλειμμα” ήταν το φάρμακο που χρησιμοποιούνταν για επάλειψη (Παρεκβολαί, 1087,63 & 735,16.).

Το μέλι χρησιμοποιούσαν για φαγητό, για την υγεία, ως θρεπτικό, ως αντισηπτικό, αλλά και ως καθαρτικό. Το παλιό και μαύρο κρασί ήταν σε χρήση και τότε για ιατρικούς λόγους και για αντισηπτικό. “Μάλαγμα” ή “κατάδεσμος” ήταν είδος επιδέσμου που έβαζαν πάνω σε πληγή. Η “έμπλαστρος” ή “μοτάριον” ήταν ένα τέτοιου είδους κατάπλασμα. Το λάδι είχε όχι μόνο αγιαστικές αλλά και ιατρικές χρήσεις. Το κρεμμύδι ήταν χρήσιμο για τις φλεγμονές, αλλά και για τα δαγκώματα των σκύλων. Ο Ευστάθιος μαρτυρεί ότι το κρεμμύδι δινόταν ως αντίδοτο στους κατοίκους των περιοχών που ήταν καλό το νερό τους. Το φυτό “λάπαθος” προέρχεται από το ρήμα λάπτω που σημαίνει πίνω με τη γλώσσα με απληστία, ρουφώ. Είχε την ιδιότητα να βοηθάει στην κένωση του εντέρου. Η “άγρωσις” ή “αγρία” ήταν και είναι φάρμακο διουρητικό. Την έτρωγαν επίσης και τα ζώα (Παρεκβολαί, 1735,16 & 423,39.).

Με τη λέξη “έλκος” δήλωναν την πληγή καταρχάς, την έμπυο πληγή αργότερα ή το πύον. Συνηθιζόταν ακόμη από την Ομηρική εποχή η “εκμύζησης του αίματος”, δηλαδή το πιπίλισμα της πληγής για να θεραπευθεί (Παρεκβολαί, 462,43 & 464,27.).

Η “θηριακή” ήταν φάρμακο που παρασκευαζόταν από σάρκες φιδιών και κυρίως εχιδνών και χρησιμοποιούνταν εναντίον των τσιμπημάτων των φιδιών. Η χρήση βδελλών για θεραπευτικούς λόγους τον 12ο αιώνα ήταν συχνή. “Βαρυχνάς” ή “εφιάλτης” λεγόταν η πάθηση του στομάχου κατά τον ύπνο, το κοινώς λεγόμενο σήμερα πλάκωμα (Παρεκβολαί, 561,70.).

“Σαρδόνιο” ή “σαρδάνιον” γέλιο λέγεται το γέλιο με πόνο που οφειλόταν, είτε σε τσίμπημα φιδιού, είτε σε νόσο του μυαλού, είτε σε επήρεια δαιμονική. Συνήθως οδηγούσε στο θάνατο. Υπήρχαν βέβαια τότε και οι έμπειροι γιατροί, οι οποίοι επισκέπτονταν τον ασθενή και με τα δάχτυλά τους εξέταζαν τους σφυγμούς, συνιστούσαν τι πρέπει να κάνει ο άρρωστος και έδιναν την αναγκαία θεραπεία (Παρεκβολαί, 1893,13.).

Τα αγωνίσματα και οι αγώνες

“Εξώκαρπος πάλη” μάλλον ήταν η πάλη κατά την οποία αυτοί που πάλευαν, έπιαναν ο ένας τον άλλο από το πάνω μέρος του καρπού του χεριού. Πολύ πριν από τον 12ο αιώνα η πυγμή λεγόταν και “γρόνθος”. Οι αρχαίοι πυγμάχοι όταν αγωνίζονταν φορούσαν ιμάντες στα δάχτυλα. Η έκφραση του Ευσταθίου “ιμάντες βόειοι ειλούντο” και η αναφορά του ως παράξενης της χρήσης ιμάντων από Πέρση πυγμάχο, δείχνουν ότι αυτοί μάλλον δεν χρησιμοποιούνταν τον 12ο αιώνα στην πυγμαχία. Το 12ο αιώνα όμως, συνεχίζονταν οι πυγμαχικοί αγώνες, καθώς και η πάλη. Οι νικητές στεφανώνονταν και τότε. Οι “αγώνες του δρόμου” και το “παγκράτιον” ήταν από τα συνηθισμένα αγωνίσματα. Τα ρήματα “εμβαίνω” και “εισέρχομαι” δείχνουν την είσοδο του αθλητή στον αγώνα. Το ρήμα “ευρίσκω” αντί του επιτυγχάνω ήταν πολύ συνηθισμένο στα χρόνια του Ευσταθίου και αναφέρεται σε μονομαχία (Παρεκβολαί, 1572,38,&, 1324,17., κ.ά.).

Το ρήμα “φεύγω” λεγόταν για τους ιππείς και για τα πλοία που διένυαν πολύ γρήγορα κάποια απόσταση. Τα “κάγκελλα” τα έβαζαν στην είσοδο του Ιπποδρόμου.

Πίσω τους στέκονταν οι ηνίοχοι στα άρματά τους, έτοιμοι να ξεκινήσουν όταν έπαιρναν την εντολή. Η λέξη “ύσπληγξ” σήμαινε το σιδερένιο μοχλό, που έκλεινε τις θύρες των καγκέλλων. Το ρήμα “λείπομαι” με την έννοια του υπολείπομαι, είμαι κατώτερος κ.λ.π. χρησιμοποιούνταν γι’ αυτόν που ηττήθηκε στους αγώνες (Κουκουλές, 1950).

Οι επαίτες, οι κλέφτες και οι ληστές

Οι επαίτες φορούσαν σχισμένα ρούχα, κρατούσαν σακκούλι στους ώμους, έβαφαν τα μάτια τους με τέχνη, άλλαζαν το πρόσωπό τους, γυρνούσαν όλη την πόλη και ζητούσαν ελεημοσύνη και μάζευαν ό,τι τους έδιναν (Tafel, 241,31 & 266,29.).

Σε κοινωνία στην οποία δεν υπήρχε αστυνομία με τη σημερινή της έννοια, ήταν φυσικό να υπάρχουν πολλοί κλέφτες και ληστές. Αυτοί προσποιούνταν τον επαίτη, έβαφαν το πρόσωπό τους μαύρο για να μην τους γνωρίζουν, τριγυρνούσαν τη νύχτα και τότε έκαναν τις δουλειές τους, προσποιούνταν τους μοναχούς κουρεύοντας τα μαλλιά τους, έβαζαν σπόγγους κάτω από τα πόδια τους, άλλαζαν ακόμη και τα χρώματα των ζώων που έκλεβαν. Μόλις οι κλέφτες συλλαμβάνονταν, τους έδεναν τα χέρια πίσω. Αυτό σημαίνει η λέξη “απαγκωνίζω” (Παρεκβολαί, 1221,57 & 1871,7.).

Κατά κανόνα οι Βυζαντινοί δεν οπλοφορούσαν. Όταν όμως οδοιπορούσαν, είχαν στη ζώνη τους μαχαίρι για ασφάλεια από την επιδρομή των ληστών. Αυτοί παραφύλαγαν σε ορισμένα μέρη και όχι μόνο λήστευαν ανθρώπους, τους αφαιρούσαν τα εμπορεύματά τους, αλλά και τους χτυπούσαν άσχημα. Όμως, πολύ πιο φοβερή από τους ληστές μάστιγα, ήταν η πειρατεία. Οι πειρατές έπλεαν στα νησιά και στα παραθαλάσσια μέρη, πολλές φορές προχωρούσαν και στην ενδοχώρα και όχι μόνο κατέστρεφαν τη γη, αλλά έπαιρναν και τους κατοίκους για δούλους και δεν τους άφηναν παρά μόνο αν εισέπρατταν πολλά λύτρα (Tafel, 104,72 & 195,71.).

Το δίκαιο και οι νομικές σχέσεις

Στις συναλλαγές τους και στα έγγραφα (προικοσύμφωνα κ.ά.) που συνέτασσαν αφού γινόταν μια δικαιοπραξία, έγραφαν πάνω-πάνω τη φράση: «εις το όνομα του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος». Επιπροσθέτως, χάρασσαν και το σημείο του σταυρού. Διπλή ήταν η σημασία, αφενός μεν ως εχέγγυο της πιστής τήρησης του εγγράφου, αφετέρου ως υπογραφή των αγραμμάτων. Επίσης, ορκίζονταν ότι θα τηρήσουν όλα τα συμφωνηθέντα, ώστε σε αντίθετη περίπτωση θα βρισκόταν ένοχοι του εγκλήματος της επιορκίας. Η φράση “τυπώσαι συνάλλαγμα” ήταν όρος και προήλθε από τη φράση «τυπώσαι σταυρόν» (Κουκουλές, 1950).

“Αυθεντώς” ήταν επίρρημα προερχόμενο από τη νομική γλώσσα και το χρησιμοποιούσαν στα έγγραφα. Σήμαινε δε περίπου σύμφωνα με το «κύρος των νόμων». “Εκκαλείσθαι” ή “καλείσθαι” σήμαινε καλώ κάποιον σε δίκη (Tafel, 40,50, Παρεκβολαί, 1366,18.).

Η λέξη “δικηγόρος”, που ήταν σε χρήση τότε διασώθηκε μέχρι σήμερα. Η χρήση της λέξης “κριτής” αντί δικαστής ήταν πιο συνηθισμένη από το λαό, αλλά και σε έγγραφα. Φαίνεται όμως ότι οι σύγχρονοι του Ευσταθίου δεν είχαν πάντοτε καλή ιδέα για τους κριτές. Η λέξη “νοτάριος” σήμαινε τον γραμματέα, αλλά και τον συμβολαιογράφο. Επειδή τα παιδιά μοίραζαν την πατρική περιουσία με κλήρο γι’ αυτό και ονομάστηκε κληρονομιά. Το “Πεκούλιο” σήμαινε ποσό χρημάτων και “πεκουλιάζεσθαι” σήμαινε το να αποκτήσεις περιουσία (Tafel, 338,14 & 129,39.).

Η διαίρεση των κτημάτων γινόταν σε κινητά, ακίνητα και αυτοκίνητα. Η λέξη “πιττάκωμα” σήμαινε καταγγελία με “πιττάκιο”. Θα λέγαμε σήμερα έγγραφη καταγγελία. Το “λογοθετώ” ήταν λέξη πολύ συνηθισμένη τη βυζαντινή περίοδο και σήμαινε ζητώ ή λαμβάνω λογαριασμό. “Λογοθέσιο” είναι το βιβλίο του δούναι και λαβείν (PG,136,637 & 136,541.).

Η φράση “αλόγων εκβολή” στη γλώσσα τη φορολογική του 12ου αιώνα, σήμαινε την ελάττωση του φόρου δίνοντας άλογα ζώα. Πολλές φορές τότε απαλλάσσονταν πολλοί από τη στρατιωτική υποχρέωση “δια εκβολής αλόγων”. “Υπόβολον” στους νομικούς ήταν η προγαμιαία δωρεά. Ο Ευστάθιος δηλώνει με τη λέξη αυτή το ενέχυρο. Το “υπόβολον” είναι συνώνυμο του “παράβολον” (Παρεκβολαί, 1405,21 & 1406,43.).

Οι τιμωρίες οι ποινές

Συνηθισμένη ποινή ήταν το δέσιμο των χεριών πίσω. Αυτό εκφραζόταν με το ρήμα “απαγκωνίσαι”. Όργανα με τα οποία συνήθως τιμωρούσαν τους καταδίκους ήταν οι κλοιοί, τα σίδερα που περιέβαλαν το λαιμό, τα χέρια ή τα πόδια που λέγονταν “ποδοκάκες”, “κούσποι” ή “κλάπες”. Συνηθισμένη τιμωρία κατά τη μεσαιωνική εποχή ήταν να τους κρεμούν ώστε να μην πατούν στη γη ή ανάποδα και έτσι να τους κακοποιούν. Συνηθισμένες ποινές, επίσης, ήταν η αποκοπή της μύτης, αλλά και των ποδιών των χεριών, των χειλέων, της γλώσσας, αλλά και το μαστίγωμα. “Ειρητή” λεγόταν η φυλακή (Παρεκβολαί, 1221,57 & 664,42.).

Η τύφλωση ήταν ποινή συνήθως σε πολιτικούς εγκληματίες. Για να δηλώσουν την τύφλωση αυτή χρησιμοποιούσαν τη φράση: *«ἐξ ὀμμάτων ἐγένετο»*. Άλλη ποινή ήταν η “εξορία”. Ο Δήμιος κατ’ αρχάς ήταν ο δημόσιος δούλος. Στους κλασικούς χρόνους ήταν ο εκτελεστής των θανατικών ποινών. Καθ’ όλο το μεσαίωνα, ο δήμιος ήταν ένα από τα συνηθισμένα εκτελεστικά όργανα της δικαστικής εξουσίας (Tafel, 277,31 & 278,38.).

Η λέξη “πομπή” είχε τη σημασία της καταισχύνης, της ντροπής. Χρησιμοποιείται και σήμερα. Το δε ρήμα “πομπεύω” σήμαινε περιάγω, διαπομπεύω, εκθέτω. Επίσης συνηθισμένες τη βυζαντινή εποχή, με την ίδια έννοια, ήταν και οι λέξεις: “θρίαμβος” και “θριαμβεύω”. Πριν να αρχίσει η διαπόμπευση οι κατάδικοι μουντζουρώνονταν με καπνιά (ασβόλη) ή αλείφονταν με πίσσα και τους κούρευαν (Παρεκβολαί, 634,10 & 1858,54.).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII: ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Η θήρα

Η λέξη “διαυλωνία” είναι ελληνική και σημαίνει στενό πέρασμα στο οποίο μπορούσαν να συλλάβουν ορτύκια ή απλώς άγρια πτηνά. “Κοιταία” ήταν οι ορεινές φωλιές των θηρίων. Από το “τόπος” παρήχθη το “τοπάζω” που σημαίνει εξετάζω, παρατηρώ καλά τον τόπο όπου βρίσκεται το ζώο. “Νέφεα” ή “νεφέλαι” ήταν είδος δίχτυών με τα οποία και θήρευαν τα πτηνά, ενώ “νεφελοστάσιο”, ονόμαζαν τον τόπο όπου έστηναν τα δίχτυα (Παρεκβολαί, 1917,32 & 1031,40.).

“Λινάρια”, επίσης ονομάζονταν τα δίχτυα. Η λέξη προέρχεται από την ύλη από την οποία κατασκευάζονται. Η δε λέξη “εκκλινίζειν” σήμαινε ξέφυγε από τα δίχτυα. “Δέλεαρ” των πτηνών και “παγίδα προς θήραν” αναφέρει ο ιεράρχης μόνο τους κόκκους του σίτου. “Ϊξωτά” πτηνά είναι αυτά που τα έπιαναν με ξόβεργες. Αυτά ήταν κυρίως ωδικά, όμως με τον τρόπο αυτό θηρεύονταν και άλλα, όπως αυτά που έχουν κίτρινα φτερά, όπως αναφέρει ο Ευστάθιος (Παρεκβολαί, 574,30 & 1452,60.).

Απαραίτητη ήταν και η χρήση σκυλιών, όπως και η πρόσδεση στον καρπό του χεριού ενός πουλιού για να πιάσουν το θήραμά τους. Μεγάλα θηράματα ήταν τα ελάφια, τα άγρια κατσίκια, οι αγριόχοιροι. Όσοι από τους κυνηγούς πρώτοι χτυπούσαν κάποιο θήραμα, έπαιρναν κάποιο έπαθλο από τα όργανα του ζώου (Παρεκβολαί, 774,38.).

Τα πτηνά

Κατά τον 12ο αιώνα το πτηνό λεγόταν και “πωλίον”. Ούρια αυγά είναι τα άγον, τα άκαρπα. Προέρχεται δε η λέξη από τον άνεμο. Οι κουκουβάγιες ονομάζονταν και “σκώπες”, επειδή είχαν άσχημο πρόσωπο ή άσχημη φωνή. Ένα είδος σταφυλιού που το έλεγαν “κουκούβες”, ονομαζόταν και “κουκουβάγιες”. Άλλο είδος πουλιού είναι

αυτό που έχει χρυσά φτερά. Οι μέλισσες πετούν η μια κοντά στην άλλη, όχι μόνο γιατί πετούν υπό την εποπτεία βασιλιά, αλλά και γιατί φοβούνται μελισσοφάγα πτηνά (Παρεκβολαί, 1523,57.).

“Τρωγλίτης” είναι ο γνωστός μας σπουργίτης. “Πετρογελιδόνες” είναι ένα είδος πτηνών που ονομάζονται και “απόδες”, όχι μόνο γιατί δεν έχουν πόδια, αλλά επειδή είναι πολύ μικρά. Ο “ικτίνος” είναι ένα είδος αρπακτικού πουλιού (Παρεκβολαί, 1502,26.).

Οι κύκνοι, τότε δεν ήταν σπάνια πτηνά. Το “κλωβίον”, δηλαδή το κλουβί ήταν τετράγωνο ή ορθογώνιο ή ξύλινο ή συρμάτινο. “Γραμμιστός” λεγόταν το πτηνό που στο φτέρωμά του είχε χρωματιστές γραμμές.

Οι πέρδικες, επειδή “κικκαβίζαν”, ονομάζονταν και “κακκάβες”. Οι “ακανθίδες” είναι οι γνωστές μας σήμερα καρδερίνες (Παρεκβολαί, 1290,40.).

Στοιχεία του φυτικού κόσμου

Τα δένδρα

“Αίγειρος” ήταν δέντρο που ονομαζόταν έτσι από το λαό κατά τον 12ο αιώνα. “Ανεμόδαρτα” λέγονταν τα δέντρα που ήταν έρμαια των ανέμων. “Άπιος” ήταν το ήμερο δέντρο, δηλαδή απίδια, ενώ “αχράς” το άγριο, δηλαδή η αχλαδιά. Η “ημερίς” ήταν είδος βελανιδιάς που είχε λεπτό φλοιό και λεγόταν έτσι στη Θράκη (Παρεκβολαί, 501,1523,53 & 1095,13.).

“Βάλανος” λεγόταν ο καρπός της βελανιδιάς. “Έγκάρδιον” ήταν το εσωτερικό μέρος της βελανιδιάς, η «ψίχα», ή αλλιώς “εντεριόνη”. “Ιτέα” είναι το γνωστό δέντρο, ενώ “Αχερωίς” λεγόταν η λεύκα. Οι καλαίσθητοι και καλόγουστοι άνθρωποι φύτευαν “κυπαρίσσους” και μέσα στις αυλές τους. Η “κλήθηρη” ήταν η γνωστή σκλήθρα στην οποία προστέθηκε το –σ (Παρεκβολαί, 948,48 & 1748,56.).

Η “φυλία” ήταν είδος άγριας ελιάς. “Πέτηλα” ή “πετήλια” ή “πέταλα” ήταν τα πλατιά φύλλα. Οι βυζαντινοί γενικά χρησιμοποιούσαν τις λέξεις “ο κάλαμος” και το “καλάμιον”. Με την ίδια έννοια χρησιμοποιούσαν και τη λέξη “νάρθηξ”. Η έκφραση “τα γόνατα των καλάμων” προέρχεται από μεταφορά των ανθρωπίνων γονάτων. Αντίληψη γενική του βυζαντινού κόσμου ήταν ότι τα δέντρα και μάλιστα ο φοίνικας έχουν αισθήματα και μάλιστα αγαπητικά και ερωτικά (Παρεκβολαί, 1574,6 & 229,1.).

Οι θάμνοι και τα θαμνοειδή

“Ρωπάκια” ονομαζόταν από το λαό θάμνος χαμηλός και φουντωτός. “Μυρίκη” ήταν θάμνος υδροχαρής που βλάσταινε στα έλη. “Ερείκη” ή “ερείχη” είναι φυτό που έχει άνθη λεπτά και είναι συνηθισμένος θάμνος στην Ελλάδα. “Λυγέα” είναι η γνωστή λυγαριά με τα κλαδιά της οποίας κατασκευάζονται κοφίνια. “Κυνόσβατος” ή “κυνός βάτος” είναι φυτό ακανθώδες και άγριο, γι’ αυτό και το πρώτο συνθετικό εκ του κυνός=σκύλος. Το μικρότερο είδος της κονοσβάτου είναι ο “σμίλαξ” (Κουκουλές, 1950).

Η άκανθα στα χρόνια του Ευσταθίου λεγόταν “ακάνθιον”. Από τους κατοίκους δε του Πόντου λεγόταν “αχάντιον”. “Θυμβρεπίδειπνος” λεγόταν αυτός που δειπνούσε λίγο και ελαφριά, αρκούσαν δηλαδή, στους “θρύμβους”, που ήταν ένα είδος πικρού και έντονου βοτάνου. “Σπαρτά” είναι τα σχοινιά που χρησιμοποιούσαν οι ψαράδες και τα συνέλεγαν το Μάιο (Παρεκβολαί, 746,17 & 191,30,33.).

Τα χόρτα

Η “άγρωστις” ήταν είδος βοτάνης. Την έλεγαν δε και “αγρία” ή «αγριά» σήμερα. Την έτρωγαν τα ζώα. Ήταν όμως και διουρητική. “Αμπελόπρασον” ήταν το αρχαίο «γήθιον» ή «γηθυλλίς» ή «επιθυλλίς». Οι Βυζαντινοί έτρωγαν επίσης, το γάλα των φυτών. Η λέξη “ζοχίον” προέρχεται από το «σομός-ζομός-ζοχός»· είναι χόρτο που φύεται στην ελληνική γη. Το φυτό “ασφάραγος” ή “ασπάραγος” είναι το σημερινό

σπαράγγι. Εκτός από τα άγρια σπαράγγια υπήρχαν και τα καλλιεργήσιμα (Παρεκβολαί, 1553,36 & 972,38.).

Το “σίον” ήταν φυτό υδροχαρές. Σήμερα ονομάζεται αγριοσέλινο. Το “ηλιοτρόπιον” ονομάστηκε έτσι, εξαιτίας της τροπής του άνθους του προς τον ήλιο. “Μάκων” ή “μήκων”, ή “κώδεια” είναι το φυτό μάκος (=αφιόνι), όπως λέγεται σήμερα. Η “κνίδα” ονομάστηκε έτσι από το “κνίζω”, γιατί παράγει κνησμό. Σήμερα ονομάζεται τσουκνίδα. Η “Μηδική” είναι το γνωστό τριφύλλι. Ονομάζεται έτσι, γιατί ήλθε από τη Μηδία στην Ελλάδα. “Ασφόδελος” ήταν είδος χόρτου πολύρριζου, όπως και το “κύπειρον” ή “κύπερον” ήταν άλλο είδος φυτού (Παρεκβολαί, 1524,41 & 714,40., κ.ά.).

Τα δημητριακά

Υπήρχαν είδη σίτου λευκού και μέλανος. Η “όλυρα” είναι σιτικός καρπός, ο “βίκος” γνωστή ζωοτροφή, ο “όροβος” όσπριο. “Βρόμιον” ή “βρόμος” είναι η βρώμη (Παρεκβολαί, 538,15 & 1407,21.).

Φυσιογνωστικά

Για να περιγράψουν το χλωμό άνθρωπο έλεγαν ότι είχε όψη σαν το χρυσάφι ή την όχρα. “Αμαυρός” κυρίως είναι ο σκοτεινός, γι’ αυτό και αμαυρός (=μαύρος). Η “λυκόχρους βαφή” είχε το χρώμα της στάχτης. Το χρώμα που προξενούσε διαπεραστική εντύπωση, λεγόταν “οξύ” (Παρεκβολαί, 812,55 & 1608,58.).

Από πολλά φυτά ή καρπούς προήλθαν οι ονομασίες κάποιων χρωμάτων. Όπως επίσης από τις ονομασίες διαφόρων πτηνών, σχηματίζονταν επίθετα που σημαίνουν το χρώμα εκείνων, όπως από το πτηνό “ψαρ”, σχηματίστηκε το ψαρός. Το επίθετο “κοραξός”, επίσης, προήλθε από τον κόρακα και δηλώνει αυτόν που έχει μαύρο χρώμα, όπως τα φτερά του κόρακα (Παρεκβολαί, 1126,37 & 697,7.).

Το επίθετο “κόκκινος”, για να δηλώσει το ερυθρό χρώμα, χρησιμοποιούνταν από την αρχαιότητα. “Σιναπίδιον” οι τεχνίτες ονόμαζαν το κόκκινο χρώμα. “Αρσενικόν” ή

«αρσενικό» ή «αρσενίκι» ονομαζόταν η κίτρινη ή ερυθρή «σανδαράχη», ορυκτό γνωστό από την αρχαιότητα. Ονόμαζαν «μάρμαρος» το γνωστό και σε εμάς σε ουδέτερο γένος μάρμαρο, προέρχεται δε από το «μαρμαίρω» (=λάμπω), αστράπτω (Παρεκβολαί, 913,57 & 1084,16.).

“Βερονίκη” έλεγαν το ήλεκτρο και ασβέστη την «τίτανο» (= λευκό χρώμα). “Διβίνοι λίθοι” ήταν οι πέτρες που είχαν το χρώμα του κρασιού. Ο Ευστάθιος βλέπει εδώ τη λατινική επίδραση από το *vinum*, δηλαδή κρασί. Από το “θείο” προήλθε ως υποκοριστικός τύπος το “θειάφιο”. Απ’αυτό σχηματίστηκε ο “θέαφος” (κατά το νόημα) (Παρεκβολαί, 1084,16 & 1057,19.).

Στη Λυκία της Μικράς Ασίας υπήρχε ενεργό ηφαίστειο. Γνωστό ήταν κατά την εποχή του Ευσταθίου το “εκ πέτρας έλαιον”, το οποίο δεν χρησιμοποιούσαν ως φωτιστικό. Υπήρχε η αντίληψη ήδη από την αρχαιότητα ότι πολλά σώματα, όπως ο γύψος, το θειάφι, το άσπρο χόμα είχαν στη σύστασή τους από τη φύση τους θερμότητα, η οποία για να εκδηλωθεί έπρεπε τα σώματα να υγρανθούν. Με αυτό τον τρόπο πίστευαν ότι ο άναβαν οι πάπυροι (Παρεκβολαί, 913,57 & 1084,16.).

Ο αμίαντος λίθος ήταν ορυκτό με ινώδη μορφή με το οποίο κατασκεύαζαν και υφάσματα, τα οποία δεν κατακαίονταν (Κουκουλές, 1950).

Μετεωρολογικά

“Λυκόφως” ή “λυκόφωτο” είναι λέξεις που χρησιμοποιούνταν ευρέως κατά τον 12ο αιώνα. Τα κόκκινα σύννεφα άλλοτε προμηνύουν βροχές και ανέμους και άλλοτε καλό καιρό, ενώ τα μαύρα σύννεφα θυελλώδεις ανέμους. “Συννέφεια” ονόμαζαν τη συγκέντρωση νεφελών και την κάλυψη του ουρανού με αυτά (Παρεκβολαί, 809,41 & 689,22.).

Εκτός από τους καταρράκτες των ποταμών ο Ευστάθιος εδώ, υπαινίσσεται τη λαϊκή φράση: «άνοιξαν οι καταρράκτες του ουρανού», σε περίπτωση ισχυρής βροχής. Η λέξη “αύρα” χρησιμοποιούνταν για να δηλώσει τη λεπτή πνοή του ανέμου. “Λιμνάζων αήρ” λεγόταν ο αέρας που ήταν ακινητοποιημένος και δεν ανανεωνόταν με διάφορα ρεύματα (Παρεκβολαί, 980,40 & 982,33.).

“Κυνοκαύματα” ήταν λέξη που χρησιμοποιούσαν για την ισχυρή θερινή θερμότητα. Οι βυζαντινοί, την οργή του Θεού που εκδηλωνόταν με χαλάζι ή ισχυρό άνεμο, ονόμαζαν «έλεος του Θεού». Σαφώς μιλάει εδώ ο Ευστάθιος για τον τυφώνα, όπως ονομάζεται σήμερα, βίαιο δηλαδή άνεμο που σηκώνει, βαριά σώματα και γκρεμίζει τους τοίχους των σπιτιών (Παρεκβολαί, 1255,22.).

Μαρτυρεί ο Ευστάθιος τη χρησιμοποίηση της λέξης “αστρίον” ως υποκοριστικό για το “άστρον”. Το “άστρο” ή “αστερισμός οπωρινός” ονομαζόταν κύναστρον” και είναι ο Σείριος. Ο αστερισμός “Πλειάδες” είναι ο εφτάστερος, φαίνονται όμως οι έξι. Η “ίρις” ονομαζόταν και “τόξον”. Είναι το γνωστό σε εμάς ουράνιο τόξο (Παρεκβολαί, 514,27 & 870,27.).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII: ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Οι οδοί

Η λέξη “ρύμη” χρησιμοποιούνταν πολύ στην εποχή του δηλώνοντας τον δρόμο. Λέξη συνώνυμη με τη ρύμη είναι η “άμφοδος” (αμφί + οδός) του 12ου αιώνα δηλαδή παράπλευρος δρόμος, ενώ “στενωπός” ονομαζόταν ο στενός δρόμος. Η λέξη “λαύρα” ήταν επίσης στενή οδός, όπως ήταν και ο “έμβολος”. “Έμβολος” όμως, στις πόλεις ήταν και η σκεπασμένη στράτα, δηλαδή η αγορά (Παρεκβολαί, 166,21.).

Οι λέξεις “συρέμβολος” ή τζυρέμβολον παράγονται από το σύριγξ και έμβολος και σημαίνουν υπόγεια σήραγγα δια της οποίας διοχετεύεται το νερό. Η λέξη “λεωφόρος” δήλωνε την κεντρική οδό και συνηθιζόταν ως δημώδη λέξη κατά τον 12ου αιώνα (Παρεκβολαί, 1189,48.).

Επίσης, με τη λέξη “αμαξιτός” εννοούσαν την οδό. Ο Ευστάθιος αναφέρει ότι οι δρόμοι ήταν μαρμαρόστρωτοι. Φαίνεται από τα παραταθέντα του Ευσταθίου ότι δεν φρόντιζαν πολύ οι Βυζαντινοί την καθαριότητα και τη συντήρηση των δρόμων τους. “Οδού δέματα” λεγόταν οι εκατέρωθεν της οδού λίθοι, που υποβάσταζαν το χώμα ή τα φράγματα, που φτιάχνονταν με φρύγανα, ξύλα ή άλλες ύλες και εμπόδιζαν τη δίοδο (Κουλουρές, 1950).

“Αλλαγή” ήταν ο σταθμός όπου οι ταχυδρόμοι άλλαζαν τα άλογα για την πορεία τους, σταθμός ανεφοδιασμού και ανάπαυσης θα λέγαμε σήμερα για οχήματα και ταξιδιώτες. Η λέξη “μιλιασμός” σήμαινε τη μέτρηση των αποστάσεων κατά μίλια (Παρεκβολαί, 1729,37.).

Οι επιστολές

Με τις λέξεις “γραφή” και “γράμμα” και “πιττάκιον” εννοούσαν τότε την επιστολή. Οι επιστολές είχαν δύο σχήματα καθώς διπλώνονταν, το σχήμα του δέλτα γράμματος και το ορθογώνιο του πιττακίου. Η λέξη “πιττάκιον” παράγεται από το πίσσα. Η λέξη “τίτλος” δήλωνε την επιγραφή της επιστολής (Tafel, 332,7 & 337,31.).

Η αρχή και το τέλος των επιστολών ακολουθούσαν ένα τυπικό. Δηλαδή εύχονταν υγεία στον παραλήπτη και ενημέρωνε ο αποστολέας για την υγεία τη δική του. Στο τέλος της επιστολής, αφού ολοκληρωνόταν το κύριο μέρος, άρχιζαν οι προσρήσεις, τα χαιρετίσματα και τα προσκυνήματα προς τους οικείους και φίλους. Η λέξη “αξίωμα” σήμαινε παράκληση. Το “αξιώ” ήταν συνηθισμένο σε παρακλητικές και συστατικές επιστολές (PG,136,668.).

Αφού δεν υπήρχε κατά το μεσαίωνα ταχυδρομική υπηρεσία, όπως τουλάχιστον την εννοεί ο σύγχρονος κόσμος, ήταν υποχρεωμένοι οι άνθρωποι να στέλνουν τα γράμματά τους με διάφορους ταξιδιώτες. Δεν ήταν, βέβαια, πάντοτε εύκολο να βρεθούν αυτοί που θα ταξίδευαν ή αν τους έβρισκαν, είτε δεν θα τους θεωρούσαν έμπιστους ή πολλές φορές ανέβαλλαν την αναχώρησή τους, αφήνοντας τους αλληλογραφούντες να αδημονούν (Κουλουρές, 1950).

Τα λαϊκά ονόματα των μερών του σώματος

Η λέξη “ανάστημα” σήμαινε το ύψος του ανθρώπου, αυτό που λέμε και σήμερα «ηλικία» (Tafel, 239,68.). Συνώνυμο με το «ηλικία» ήταν και η “αναδρομή”. Η λέξη “χαρακτήρ” δήλωνε το χαρακτηριστικό γνώρισμα. Συνώνυμο με τους “χαρακτήρες” ήταν η λέξη “σύσσημα”. Σήμερα τα “σύσσημα” τα λέμε σουσούμια. “Εύμορφος” ήταν, όπως και σήμερα, ο ωραίος στην όψη. “Κακοφυής” ο άσχημος. “Στεγανοί” ήταν οι αδύνατοι και λιπόσαρκοι ή “υπόξηροι”, όπως έλεγε ο Ευστάθιος (Παρεκβολαί, 1310,6 & 1151,41.).

“Λαγαρός” ή “λαγρός” σήμαινε τον άτονο, τον ισχνό. Το κρανίο λεγόταν και “κάκαρον”, επειδή είναι σκληρό και ξερό. Η λέξη “μύτις” που σήμαινε την μύτη ήταν αρχαία, όπως φανερώνουν και οι λέξεις “μυκτήρ”, “μύξα”, “μύζειν”. Το επίθετο “δίκωρος” σήμαινε αυτόν που είχε δυο διαφορετικά χρώματα στις κόρες των οφθαλμών του (Παρεκβολαί, 1464,64 & 1796,56.).

“Ο κερατοειδής χιτών του οφθαλμού” ήταν ήδη γνωστός. Το ρήμα “καμμύω” χρησιμοποιούνταν στα χρόνια του Ευσταθίου αντί του καταμύω = κλείνω τα μάτια, βλέφαρα. Οι σύγχρονοι του Ευσταθίου τους τραπεζίτες οδόντες ονόμαζαν “μύλας”, ή “μυλόδοντας” ή “αλήθοντας”. Το ρήμα “εκδοντίζω”, δηλαδή αφαιρώ τα δόντια ήταν της ίδιας εποχής και χρησιμοποιούνταν ευρέως από το λαό. Τα ρήματα “εκβάλλω” και “ρίπτω” στην οδοντοφυΐα χρησιμοποιούνταν με την έννοια του βγάζω δόντια (Παρεκβολαί, 1862,57, 1835,45 & 207,36.).

Η λέξη “μύστακας” σήμαινε το μουστάκι. Η λέξη “ωττίον” χρησιμοποιούνταν από το λαό τον 12ο αιώνα. Οι λέξεις “ανθερεών” και “υπογένειον” είχαν την ίδια σημασία περίπου. “Γαργαρεών” λεγόταν η σταφυλή (Tafel, 94,89 & 1489,8.).

Κατά τον Ευστάθιο οι σύγχρονοί του ονόμαζαν περιπαικτικά τους μυς, “ποντικούς”. Τις σάρκες του ανθρώπου ονόμαζαν και “κρέατα”. Η λέξη “κόκαλο”, δηλαδή το οστό, γράφεται από τον Ευστάθιο με ένα “κ”. “Καρπόχειρ” και “εξώκαρπος πάλη” λεγόταν ο καρπός του χεριού. “Αντίχειρ” και “μέγας δάκτυλος” είναι το ίδιο, ενώ «μικρός δάκτυλος» λεγόταν “μικρό δάχτυλο” ή “δαχτυλάκι”. Όπως όμως στο χέρι έτσι και στο πόδι το μεγάλο δάχτυλο λεγόταν απλώς “δάχτυλος” από το λαό (Παρεκβολαί, 1817,38, 1572,38 & 553,20.).

“Πυγούσιον” λεγόταν το διάστημα από τον αγκώνα μέχρι το μικρό δάχτυλο. “Κορμός” λεγόταν το μέρος του σώματος από τον τράχηλο μέχρι το αιδοίο, χωρίς τα χέρια. Κάποιοι το μέρος αυτό το ονόμαζαν και “θώρακα”. “Θηλή” είναι η άκρη του μαστού, η οποία από το λαό λεγόταν “ραξ”, όπως και η «ράγα» ή «ρώγα» του σταφυλιού. Από τα λεγόμενα του Ευσταθίου δεν φαίνεται αν οι σύγχρονοί του “κνισσάριον” ονόμαζαν μόνο των ζώων το λιπώδη υμένα, που κάλυπτε την κοιλιά και τα έντερα ή και των ανθρώπων. Το ήπαρ των ανθρώπων και των ζώων ονόμαζαν “συκωτόν” από τα σύκα (Παρεκβολαί, 835,50, 1485,59 & 134,23.).

“Νήστις” δεν λεγόταν μόνο ο νηστικός, αλλά και το έντερο μεταξύ της κοιλιάς και του στομάχου. Η λέξη “στάχυς” σήμαινε και μέρος του σώματος γύρω από τη μέση. “Νεύρο” λεγόταν από το λαό το ανδρικό μόριο. “Κτείς” ήταν το αιδοίο και “καυλός” το ανδρικό μόριο. Οι όρχεις ονομαζόταν και “μήδεα” από το “μέδω” που σημαίνει βασιλεύω, κυριαρχώ. Η γάμπα λεγόταν “άνζα” ή “άντα” (Παρεκβολαί, 194,4, 1485,48 & 234,30.).

Αφού τα μέρη της υπόδησης που περιβάλλουν την κνήμη λεγόταν “καλάμια”, μάλλον και η ίδια η κνήμη θα ονομαζόταν “καλάμιον”. Η λέξη “αστράγαλος” είναι αρχαία, χρησιμοποιούνταν όμως ευρέως από το λαό και τότε. “Στήθος” λεγόταν το σαρκώδες μέρος του ποδιού κάτω από τα δάχτυλα. Η λέξη “ίχνος” σήμαινε το πέλημα του ποδιού (Παρεκβολαί, 995,29, 1289,51 & 553,29.).

Τα συγγενικά

Η λέξη “σειρά” σήμαινε το βασιλικό γένος. Η λέξη “γενναίος” και τότε σήμαινε τον ισχυρό και γενναίοψυχο. Κάποιοι όμως, χρησιμοποιούσαν τη λέξη με την έννοια του επιφανή, του μη τυχόντα, αυτού που κατάγεται από κάποια γενιά. “Ίδικοί μου” ήταν οι συγγενείς ή οι οικείοι. Η λέξη “πάππος” είχε τη σημερινή έννοια. Ως προς την ετυμολογία, ο Ευστάθιος εν γνώσει του παρετυμολογεί παίζοντας με τη λέξη, χάριν θρησκευτικών σκοπών (Παρεκβολαί, 695,60, 545,44.), (Tafel, 241,56 & 39,3.).

Η λέξη “αδέλφια” αντί του αδέρφια είναι του 12ου αιώνα και εντεύθεν. Παρετυμολογώντας, και πάλι, ο Ευστάθιος ισχυρίζεται ότι η λέξη “θείος”, που συνηθιζόταν από τότε με τη σημερινή σημασία, προέρχεται από το Θεό. Η λέξη “νέννος” χρησιμοποιούνταν για να δηλώσουν τον αδελφό του πατέρα (Tafel, 38,77 & 324,75.).

“Ανεψιός” λεγόταν ο γιός του αδελφού ή της αδελφής. Οι ανεψιοί ονομάζονταν “εξάδελφοι”. Υπάρχουν όμως οι πρώτοι εξάδελφοι, οι οποίοι είναι παιδιά “εξ αδελφών”. Οι λέξεις “συμπενθερία” και “γαμβρός” συνηθιζόταν και τότε με τη σημερινή της έννοια. Η αδελφή του συζύγου θα ονομαζόταν “ανδραδέλφη” και “ανδράδελφος” ο αδελφός του άνδρα. Κατά το ανδράδελφος, ανδραδέλφη φαίνεται ότι θα έλεγαν κατά τον 12^ο αιώνα όχι μόνο “σύννυμφος”, αλλά και η “σύννυμφη”.

Σήμερα η “σύννυμφος” ονομάζεται συννυφάδα. “Σύντεκνος” ήταν ο ανάδοχος (Tafel, 340,89.), (Παρεκβολαί, 942,36 & 648,64.).

Τα επίθετα

Ο Ευστάθιος έχει υπ’ όψιν του τα βυζαντινά ονόματα, που αποτελούνται από δύο λέξεις. Η πρώτη, όπως και σήμερα, είναι το κύριο όνομα που λέγεται “κλήσις”. Η δεύτερη λέξη, το “κοινόν”, το οικογενειακό που ονομάζει επώνυμο ή επίθετο. Το επίθετο λεγόταν τότε «επίκλην» από το «επίκλησις». Προς δήλωση του επιθέτου μεταχειρίζεται επίσης, ο Ευστάθιος το “επικαλούμαι” που και αρχαίο είναι, αλλά και από τους βυζαντινούς συνηθιζόταν (Παρεκβολαί, 1053,27 & 255,19.).

Με τη λέξη όμως “κλήσις” αναφέρεται κυρίως στο κύριο όνομα. Ο συγγραφέας μας, όμως, μιλάει και για παρωνύμια με τις λέξεις “επίθετο”, “επωνυμία”, “επίκλην”, “κλήσιν”, “επικαλούμαι”, “επονομάζομαι”, “παρωνυμούμαι”, “παρονομάζομαι”. Η κατάληξη –ίτης στη βυζαντινή ονοματολογία σήμαινε καταγωγή. Εάν επρόκειτο για μοναχό δήλωνε τη μονή από την οποία προερχόταν όπως π.χ. “ο Στέφανος ο Αγιοχριστοφορίτης”, που αναφέρει ο Ευστάθιος, προερχόταν από τη μονή του αγίου Χριστοφόρου. Ο εν λόγω μοναχός επειδή δεν θεωρούνταν ενάρετος, οι σύγχρονοί του του είχαν προσάψει το παρωνύμιο Αντιχριστοφορίτης». Η κατάληξη –ηνός ή –ανός επίσης σημαίνει καταγωγή. “Πατρηνός”, από την Πάτρα, “Κομνηνός” από την Κομήνη. “Ρωμανός” από τη Ρωμανία. Η κατάληξη –άς δηλώνει το επάγγελμα. “Αρκλάς”, αυτός που κατασκευάζει “άρκλες”, δηλαδή, κιβώτια, “Βρανάς”, ο υφασματοπώλης, “Κουταλάς”, “Λαχανάς”, “Μαζιδάς”, περίπου όπως ο σημερινός αρτοποιός, προβατάς, τριχινάς (Κουκουλές, 1950).

Στα επαγγέλματα πρέπει να συμπεριλάβουμε και τα εξής: “Μυστικός”, είναι ο εκκλησιαστικός άνδρας, ο έμπειρος των μυστηρίων, “Περατικός”, ο αλλοδαπός, “Φουρνιτάρης”, ο φούρναρης και “Παντεχνής”, ο πολυτεχνίτης. Η κατάληξη –έας ήταν συνηθισμένη στα μεσαιωνικά επίθετα και σήμαινε ή επάγγελμα ή μεγέθυνση, ή επίταση (Tafel, 337,59 & 328,63.).

Κάποια άλλα επίθετα ήταν τα εξής: “Απλούχειρ”, ήταν ο γενναιόδωρος, ο απλοχέρης, “Μαλεινός”, ο δύστροπος, “Καλοβασίλειος” και “Καλοϊωάννης”, ο

αγαθός Βασίλειος και ο αγαθός Ιωάννης, “Καλόκαιρος”, αυτός που γεννήθηκε καλοκαίρι, “Καματηρός”, ο εργατικός, “Καμύτζης”, ο μύωπας, “Κοντοστέφανος” και “Χαμαιδράκων”, τον κοντό, “Τζύσκος”, ο παχύσαρκος και εύρωστος (Tafel, 278,28 & 279,8..κ.ά.).

Τα επίθετα, “Γουδέλος”, “Γίδος”, “Σουμάνης”, “Χούμνος”, “Αβούδιμος”, φαίνονται ξενικά. Η οικογένεια “Δούκα” έλαβε το επίθετό της από τον τίτλο του Δούκα που είχε κάποιος από τους προγόνους. “Κεκαλεσμένος” είναι ένα άλλο επίθετο (Tafel, 341,66 & 290,38.,κ.ά.).

Η κατάληξη –ων σημαίνει μέγεθος, “Κλάδων”, μεγεθυντικό από το κλαδί. Η κατάληξη –πούλλος ήταν επίσης συνηθισμένη. Το επίθετο “Παλαιολόγος” της γνωστής βυζαντινής οικογένειας, σήμαινε αυτόν που είχε συλλογή παλαιών πραγμάτων. Ο Ευστάθιος αποδίδει στους Ιταλούς τη χρήση των παρακάτω επιθέτων: “Σκύλος”, “Σκλάβος”, “Παγάνος” (PG,136,509.).

Το επίθετο “Μαυροζώμης” ήταν επίσης γνωστό. Παραθέτει επίσης, ο Ευστάθιος τρεις ιστορίες για να δικαιολογήσει τα επίθετα “Γέφυρος”, “Μονοναύτης” και “Ποτάμιος”. Από τις παραδόσεις αυτές συνάγεται η πληροφορία ότι τον 12ο αιώνα υπήρχε ήδη η πρόληψη ότι για να ζήσουν τα παιδιά κάποιας γυναίκας που ατύχησε, έπρεπε να δοθούν σε ξένους (Tafel,278,53.), (Παρεκβολαί, 1535,61 & 500,15.).

Τα τοπωνύμια

“Λαγόνες όρους” λεγόταν οι πλευρές του βουνού, ενώ με την έκφραση “ζυγόν όρους” εννοούσαν την κορυφογραμμή. “Διαυλωνία” λεγόταν κάποιο σημείο στενό στο οποίο μπορούσαν να κυνηγήσουν και να πιάσουν ορτύκια και άγριες όρνιθες. Με τον όρο “η δασεία, η κατά το όρος” εννοείται το πυκνό δάσος (Παρεκβολαί, 309,39 & 1917,32., κ.ά.).

Ο Ευστάθιος ισχυρίζεται ότι η λέξη “σουβάλα” παράγεται από το συμβάλλω και σημαίνει τη συναγωγή πολλών υδάτων. “Χηραμός” είναι η κοίλη πέτρα. Στην Πελοπόννησο τις παραθαλάσσιες πέτρες τις έλεγαν “χηλαμούς”. Η λέξη “ζύγρα” που σημαίνει το έλος, παράγεται από το αρχαίο επίθετο «δίυγρος». Το ρήμα “αναβάλλειν”

χρησιμοποιούνταν για τα νερά που ανέβλυζαν από τη γη. “Κλώμακες” ήταν τόποι ή λόφοι ψηλοί. Από αυτό ονομάστηκαν «κρωμακωτοί τόποι» από τους Παφλαγόνες, οι πετρώδεις τόποι που εύκολα δεν τους ανεβαίνει κανείς (Παρεκβολαί, 497,22 & 1248,51., κ.α.).

Οι πληροφορίες σχετικά με τους ξένους λαούς

Ο Ευστάθιος μας δίνει εδώ την πληροφορία ότι οι βάρβαροι οπλοφορούσαν πιο εύκολα γι’ αυτό και οι φόνοι ανάμεσά τους δεν ήταν σπάνιοι. Με τη λέξη Λατίνοι εννοεί διάφορους δυτικούς λαούς, οι οποίοι για πολλά δεινά στην Ανατολή ήταν αίτιοι. Γι’ αυτό και οι βυζαντινοί συγγραφείς και ο ιεράρχης μας δεν είχαν λόγους να εκφράζονται επαινετικά. Οι Λατίνοι, λοιπόν, σε αντίθεση με τους Έλληνες έκοβαν τα μαλλιά τους και ξύριζαν το γένι τους. Φορούσαν δε και ρούχα διαφορετικά από τους Έλληνες. Με όχι κολακευτικά λόγια και με πολύ πάθος μιλάει ο Ευστάθιος για τους Βενετούς (Παρεκβολαί, 83,17.,κ.α.)

Το “Λαμπαρδικόν φύλον” ή “Λογγιβάρδοι” ήταν φύλα βαρβαρικά. Οι Βυζαντινοί συγγραφείς λέγοντας “Γερμανούς”, εννοούν, τους Φράγκους ή καλύτερα τους Γάλλους, όχι όμως τους σημερινούς Γερμανούς. Οι σημερινοί Γερμανοί ήταν πολύ γνωστοί στο βυζαντινό κόσμο και εξαιτίας των επιγαμιών της βυζαντινής αυλής με τη γερμανική και εξαιτίας της πρόσληψής τους ως μισθοφόρων στην υπηρεσία του βυζαντινού στρατού (Tafel, 281,14.).

Τους σημερινούς Γερμανούς οι Βυζαντινοί ονόμαζαν “Αλαμανούς”. Ο Ευστάθιος δεν τρέφει καθόλου καλά αισθήματα προς αυτούς εκφράζοντας κρίσεις δυσμενείς. Οι απόψεις του απέδιδαν τη γενική αντίληψη του ελληνικού λαού γι’ αυτούς, που επιβιώνει σχεδόν μέχρι σήμερα. Στα στρατιωτικά οι λαοί αυτοί ήταν ιδιαίτερα πολεμοχαρείς (Tafel, 44,1.).

Οι “Κελτοί” ήταν βόρειοι λαοί, που διέφεραν κατά πολύ οι συνήθειές τους από αυτές των Βυζαντινών. Για παράδειγμα οι πλούσιοι έπιναν οίνο άκρατο, ενώ ενίοτε στα συμπόσια τους έβαζαν και λίγο νερό. Τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα όμως, έπιναν ζύθο με μέλι. Όσον αφορά στα κρέατα, τα μαγείρευαν με νερό και μετά τα έψηναν στα κάρβουνα ή σε μικρές σούβλες. Είναι χαρακτηριστικό ότι έτρωγαν με τα χέρια. Μόνο όταν κάποιο κομμάτι του κρέατος δεν μπορούσαν να το αποσπάσουν, το έκοβαν με ένα μικρό μαχαίρι (Παρεκβολαί, 871,54.,κ.ά.).

Ενδιαφέροντα επίσης, είναι αυτά που λέει ο Ευστάθιος για την περίφημη «Θεοκρισία» των Κελτών. Στο Ρήνο, τον κελτικό ποταμό, έριχναν τα βρέφη. Τα γνήσια επέπλεαν, ενώ τα νόθα βυθίζονταν. Η σημερινή Ουγγαρία κατά τον 12ο αιώνα ονομαζόταν “Ουγγρία” και ο βασιλιάς τους “Κράλης”. Οι “Σκύθες” ήταν τοξότες, ιππείς αλόγων, απέφευγαν την κατά πρόσωπο μάχη και ζούσαν ως νομάδες, μη έχοντας μόνιμη κατοικία (Παρεκβολαί, 1629,61.), (Tafel, 44,20 & 44,49. κ.ά.).

Οι σημερινοί “Βούλγαροι” ονομαζόταν έτσι και κατά τον 12ο αιώνα. Όμως εδώ ο Ευστάθιος ταυτίζει τους “Πανόνιους” με τους Βουλγάρους. Υπήρχε η τάση κατά τη βυζαντινή εποχή να αποδίδουν οι βυζαντινοί αρχαία ονόματα στους συγχρόνους τους λαούς. Οι αρχαίοι Κόλχοι φαίνεται ότι ονομάζονταν από το λαό κατά το μεσαίωνα, Λαζοί. Οι “Ταύροι” ήταν λαός βόρειος, κάτοικοι της Κριμαίας και ταυτίζονταν με τους Ρώσους. Οι βόρειοι του Βυζαντίου βάρβαροι λαοί συνήθιζαν να καίνε τους νεκρούς τους, όπως και οι αρχαίοι Έλληνες (Παρεκβολαί, 1263,32 & 832,2., κ.α.).

Στους δρόμους της Κωνσταντινούπολης εκείνη την εποχή έβρισκε κανείς ανθρώπους κάθε φυλής και τάξης. Υπήρχαν εκτός από τους μόνιμους κατοίκους της και ξένοι, που έρχονταν στην Κωνσταντινούπολη ή για εμπόριο ή για άλλους λόγους, όπως Σκύθες, Αγαρηνοί, Αρμένιοι, Γερμανοί κ.ά. Οι “Αρμένιοι” θεωρούνταν ύπουλοι και αλλοπρόσαλλοι. Οι Βυζαντινοί κατηγορούσαν τους Αρμένιους ότι μίαιναν την τροφή των ορθοδόξων την Τετάρτη και την Παρασκευή ανακατεύοντας το λάδι με ζωικό λίπος, ώστε να τους κάνουν να αμαρτήσουν. Στη Θεσσαλονίκη εκείνη την εποχή, αλλά και πολύ παλαιότερα κατοικούσαν Ιουδαίοι που δεν ήταν όμως πολυάριθμοι. Εξαιτίας, βέβαια, της επικρατούσας ανεξιθρησκίας, Εβραίοι έμεναν σε ολόκληρη την επικράτεια του βυζαντινού κράτους, χωρίς να είναι πάντοτε ευπρόσδεκτοι. Εξάλλου, ως αλλοεθνείς κατοικούσαν χωριστά από τους άλλους. Βεβαιώνοντας ότι δεν έχει δική του γνώμη από προσωπική έρευνα ο Ευστάθιος, μιλάει για την ύπαρξη “πυγμαίων”, δηλαδή, “νάνων”, που έμεναν απέναντι από τη μακρινή “Θούλη”, στα «Ιγγλικά», δηλαδή, την Αγγλία. Ζούσαν λίγα χρόνια και χρησιμοποιούσαν βέλη σαν βελόνες (Κουκουλές, 1950).

Γεωγραφικά και εθνικά

Όπως ακριβώς ο ήλιος είναι μοναδικός και δεν έχει πληθυντικό, έτσι ακριβώς και η γη δεν έχει πληθυντικό. Βέβαια ο Όμηρος, αλλά και κοινή συνήθεια χρησιμοποιούν το “γαίαι” για τα νησιά ή για τα χωράφια. Ομοίως και οι Λύκιοι θέλοντας να πουν «τας άνω χώρας» λένε “τας άνω γαίας”. Λέγοντας “Έλλαδικήν” και “Έλλαδικούς” ο Ευστάθιος εννοεί τη χώρα και τους κατοίκους της σημερινής παλιάς Ελλάδας (Παρεκβολαί, 1598,47 & 1248,51.).

Η Μικρά Ασία φαίνεται πως ονομαζόταν κατά τον 12^ο αιώνα “Ανατολή”, σύμφωνα με παλιότερη παράδοση. Οι κάτοικοί της ονομάζονταν “Ανατολικοί” και τα προϊόντα της Μικράς Ασίας “Ανατολικά”. Η λέξη “Ρωμαίος” κατά τον 12^ο αιώνα αποδίδεται στον πολίτη του βυζαντινού κράτους, δηλαδή, τον Βυζαντινό Έλληνα. Τόσο γενική ήταν η σημασία αυτή, ώστε ο Ευστάθιος ονομάζει ακόμη και τους αρχαίους Έλληνες, Ρωμαίους. Το “Γραικός” χρησιμοποιούσαν επίσης, αντί του Έλληνας (Tafel, 280,94 & 314,59. κ.ά.).

Η διοικητική διαίρεση των χρόνων του Ευσταθίου περιελάμβανε τους “ρεγεώνας” ή στην Κρήτη και αλλού τις “τόρμες”, παραπλήσια με τους αρχαίους δήμους. Μεγαλύτερα τμήματα απ’ αυτά ήταν οι “ενορίες” ή τα “πετίτα”. Υπάγονταν σε κοσμικό ηγεμόνα ή σε επίσκοπο και ήταν ανάλογα με τους «νομούς» των Αιγυπτίων (Παρεκβολαί, 1610,56 & 1206,49.).

Ο Ευστάθιος εδώ ορίζει τα σύνορα του Βυζαντινού κράτους προς δυσμάς λέγοντας ότι είναι το “Ίλλυρικόν” και ο “Αδριατικός κόλπος”. Το “Δυρράχιον” ήταν πρωτεύουσα τμήματος, το οποίο ονομαζόταν “Νέα Ήπειρος”. Επίσης, αναφέρει πως η “αρχαία Επίδαμνος” ονομαζόταν “Δυρράχιον”. Η λέξη “Δυρράχιο” παράγεται σύμφωνα με τη γνώμη του ιεράρχη, από το δυσ-ράχης εξαιτίας της τραχύτητας του τόπου. Το “Δάλμιον” ή “Δελμίνιον” ή “Δέλμινον” ήταν πόλη της Δαλματίας. Τα χρόνια του Ευσταθίου το νησί των Φαιάκων ήδη λεγόταν “Κέρκυρα” (Tafel, 283,20.), (Παρεκβολαί, 1604,44 & 287,44.).

Η νήσος Σάμος ήδη από νωρίς ονομάστηκε και “Κεφαλληνία” και ο κάτοικος “Σαμαίος”, ενώ ο κάτοικος της ανατολικής καθ’ εαυτό Σάμου λεγόταν “Σάμιος”. Η

Λάρισα ήταν το “Θετταλικό Άργος”, ενώ “Λευκάδα” ονομάστηκε η νήσος Νήρικος. “Στροφάδες” ήταν σύμπλεγμα νησιών στο Σικελικό πέλαγος. Υπήρχε ο “Αρκαδικός Ορχομενός”, αλλά και άλλοι πολλοί που ονομάζονταν από το λαό “Χαρμένα” (Παρεκβολαί, 307,37 & 1414,55.).

Η «Τρίκκη» ονομάστηκε “Τρίκαλα”. Η “Ελασσών” ήταν η αρχαία Ολοσσών, ενώ η «Φθία» ονομάστηκε στα χρόνια του ιεράρχη “Φάρσαλα”. “Σαλαμβρίας” ονομαζόταν ο Πηνειός. Ο “Παρνησός”, “Παρνασόν”, ή “Τερνεσός” είναι το γνωστό βουνό. Ο Σπερχειός που βρίσκεται στην Ελλάδα, όπως λέει ο Ευστάθιος, είναι “επισπερπής”, δηλαδή, ορμητικός και σφοδρός (Παρεκβολαί, 463,28 & 333,39.).

Η “Ανεμώρεια” ή “Ανεμώλεια”, πόλη της Φωκίδας, ονομάστηκε έτσι γιατί βρισκόταν σε ύψος και δερνόταν από τους ανέμους. Η «Υάμπολις» ονομάστηκε και “Υσάμπολις” ως εξής: «Υάμπολις-Άμπολις-Σάμπολις-Υσάμπολις». Οι ονομασίες “Νίσα, Ανθηδόνα, Κορώνεια, Ελικών, Αυλίζ” διατηρούσαν την ονομασία τους από την αρχαιότητα και κατά τη μεσαιωνική εποχή. Η Εύβοια από το όνομα του πορθμού ονομαζόταν και κατά τον 12^ο αιώνα “Εύριπος” (Παρεκβολαί, 274,45 & 275,3.).

Κοντά στην Κάρυστο υπήρχε η κόμη “Στύρα”. Η “Επίδαυρος” είναι διαφορετική πόλη από την “Επίδαμνο” του Ιλλυρικού. “Σκύλλαιον” ήταν ακρωτήριο στην Ερμιόνη της Πελοποννήσου. Για την “Οιχαλία”, τις “Μυκήνες”, τον “Αλφειό ποταμό” αναφέρει ο Ευστάθιος παραδόσεις και θρύλους παλαιότερους και συγχρόνους του (Παρεκβολαί, 281,11 & 287,44.).

Ο Ευστάθιος συγγέει τη “Μεθώνη” με την “Κορώνη”. Τα “Κύθηρα” είναι νησί κοντά στην Κρήτη. Υπάρχει, λέει ο Ευστάθιος και η “Κρητική Ίδη” που στη δωρική καλείται «Ίδα» και τα “Σέρβια” στα σύνορα Μακεδονίας και Θεσσαλίας. Ιδιαίτερη μνεία και αναφορά κάνει στη “Θεσσαλονίκη”, τη μητρόπολή του. Η “Κρανία” και ο “Ζεμενίκος” ήταν κωμοπόλεις κοντά στη Θεσσαλονίκη. Ο Αξιός ποταμός λεγόταν και “Βαρδάριος” (Παρεκβολαί, 328,44 & 623,28.).

Η “Πελαγονία” πήρε μάλλον το όνομά της από τον “Πηλεγόνα”. Η “Παιονία” ήταν στη Θράκη και τη Ροδόπη, εκεί που υπήρχε και η λεγόμενη Κλοκοτινίτζα, όπου καλλιεργούνταν τα “ύδνα”, είδος σπάνιου υπόγειου μανιταριού, της τρούφας. Η “Πύδνα” ήταν το μεταγενέστερο Κίτρος. Στη Θράκη υπήρχε και η “Μελιτίδα” ή “Μελαντιάδα”. Η “Τορώνη” ήταν πόλη Θρακική και “Καρδιανός” ή “Καρδία” ο

Θρακικός κόλπος. Υπήρχαν πολλές πόλεις με το όνομα “Χαλκίδα”, εκτός από τη Χαλκίδα της Εύβοιας, όπως η “Χαλκίδα” στη Χαλκιδική Χερσονήσο (Παρεκβολαί, 1228,13.), (Tafel, 44,82.).

Η Κωνσταντινούπολη λεγόταν “Πόλιν κατ’εξοχήν”, όπως και η Αλεξάνδρεια και η Αθήνα “άστυ”. “Ανάπλους”, από το αναπλέω, λεγόταν και όλο το στενό του Βοσπόρου (Tafel, 121,65.).

Η “Δάμαλις” βρισκόταν στην αντίπερα όχθη του Βυζαντίου, στη Χαλκηδόνα, όπου βρισκόταν και ο ομώνυμος ποταμός. Ονομάστηκε έτσι, γιατί εκεί υπήρχε χάλκινη δάμαλις. “Τήρεια” είναι το όρος κοντά στην Προποντίδα. Ονομάστηκε έτσι γιατί ήταν ψηλό βουνό και μπορούσε από εκεί κανείς να παρατηρήσει τα πέριξ. Η παλιά «Ιλιος» είχε εξαφανισθεί την εποχή του Ευσταθίου και δεν υπήρχε τίποτε. Ποταμοί της περιοχής ήταν ο “Κάρησος” ή “Ροΐτης” ή “Πίδυς” και ο “Ρύνδαξ”. Από τον Κάρησο η περιοχή ονομάστηκε Καρασηνή” ή Κερασηνή (Tafel, 273,76 & 356,1. κ.ά.).

Στην Μικρασιατική Ίδη υπήρχε το “Γάργαρον” που ονομάστηκε έτσι εξαιτίας των καθαρών υδάτων που ανέβλυζαν. Στην Φρυγία υπήρχε πόλη ή όρος που ονομαζόταν “Σίπυλο”. Ορισμένοι νόμιζαν την εποχή του ιεράρχου ότι ήταν ο Κουζινάς. “Οψίκιον” τότε λεγόταν η Βιθυνία. Το “Θρακήσιον θέμα” ήταν στη Φρυγία (Παρεκβολαί, 697,27 & 1367,56.).

Ο ποταμός “Ξάνθος” ή “Σίρμις” βρισκόταν στη Λυκία. Η “Αττάλεια” ήταν πόλη της Παμφυλίας. Αναφορά κάνει ο συγγραφέας μας και για τον “τάφο του Μαυσώλου”. Οι “Τζέλυμοι” ή “Σόλυμποι” κατοικούσαν στην πεδιάδα της Πισιδίας. Οι “Σόλοι” ή “Πομπηϊούπολις” στα χρόνια του Ευσταθίου ήταν πόλη της Κιλικίας. Το “Ανεμούριον” της Κιλικίας ονομάστηκε έτσι από τη θέση του, γιατί εκτίθονταν στις βίαιες πνοές του ανέμου. Η “Γάζα”, παλαιότερα, ήταν πόλη της Φοινίκης, στα χρόνια όμως του Ευσταθίου ανήκε στην Παλαιστίνη. Η “Λέσβος” λεγόταν και “Μυτιλήνη”. Οι πόλεις της Λέσβου ήταν η “Άντισσα”, η “Ισσα”, η “Πύρρα”, η “Μήθυμνα” και η “Μυτιλήνη” (Παρεκβολαί, 907,30 & 369,10., κ.ά.).

Η λέξη “έκβολος” παράγεται από το “εκβάλλειν”. Ο «έκβολος» ή «έμβολος» που βρίσκεται στο ακρωτήριο απέναντι από τη “Ρόδο”, μοιάζει με τριήρη, γι’ αυτό και ονομάστηκε έτσι. Πόλεις της Ρόδου ήταν η “Λίνδος”, η “Ίάλυσος” και η “Κάμειρος”.

Εκτός από την Μικρασιατική υπάρχει και η “κρητική Ίδα” (Παρεκβολαί, 1405,46 & 315,11., κ.α.).

Η “Κύτωρος” πόλη ομηρική βρισκόταν στην Παφλαγονία. Αλλιώς λεγόταν «Παρθένιος» και «Κρώμνα». Ίσως άλλη ονομασία της Κρώμνας ήταν «΄Αμαστρις». Ενώ τα “Κοτύωρα” ήταν πόλη του Πόντου. Η “Κάραμβις” στην Παφλαγονία ήταν το νοτιότερο ακρωτήριο του Πόντου. Η “Θεμίσκυρα” ονομάστηκε και Αμαζόν, γιατί σ’ αυτή έμεναν κατά την παράδοση οι Αμαζόνες (Παρεκβολαί, 361,40,43 & 326,16., κ.ά.).

Η αρχαία ονομασία Αιγιαλός εύκολα μπορούσε να οδηγήσει τους λόγιους του Μεσαίωνα και τον συγγραφέα μας, σε παρασυσχετισμό της μεσαιωνικής “Ηιονοπόλεως” με την “ηϊόνα” που σημαίνει την ακτή. Η χώρα των “αρχαίων Σάννων” ή των “μεσαιωνικών Τζάννων” ή “Τζανική” βρισκόταν στον Εύξεινο Πόντο, ενώ η “Κελτζηνή” στην Αρμενία. Οι “Τιβερηνοί” ή “Τιβρανοί” είχαν πολλά πρόβατα και κατοικούσαν κοντά στη μικρή Αρμενία (Παρεκβολαί, 362,28 & 1761,21., κ.ά.).

Όταν λέει ο Ευστάθιος “εώος”, το αντιδιαστέλλει από το δυτικός και εννοεί αυτόν που κατοικεί στον Πόντο. Έτσι, η “Ρωμόγυρις” βρισκόταν στα ανατολικά μέρη του Πόντου. Οι κάτοικοί της μεταχειρίζονταν το “γήθεν έλαιον”, δηλαδή, το πετρέλαιο για φωτισμό. Ο “Ηριδανός” ήταν μάλλον ο Πάδος των μεσαιωνικών χρόνων. Η “Τεμέση” ή “Τέμψα” κάποιοι έλεγαν ότι ήταν το Βρεντέσιον (Παρεκβολαί, 336,40 & 1409,11., κ.ά.).

Η “Βενετία”, η “Ενετία” ή “Ουενετία” έτσι ονομαζόταν καθ’ όλο το μεσαίωνα. Η Αγγλία ονομαζόταν “Ιγγλική” και “Θούλη”. θεωρούνταν από τους βυζαντινούς ένα από τα πιο απομακρυσμένα μέρη του κόσμου (Παρεκβολαί, 372,23., κ.ά.).

Συμπεράσματα

Ο Άγιος Ευστάθιος ασχολήθηκε με την παρατήρηση και την καταγραφή. Αυτά τα στοιχεία αναδεικνύουν τον Άγιο ως σπουδαίο πρόδρομο της Ελληνικής Λαογραφίας. Ο Ευστάθιος ερχόταν σε επαφή και επικοινωνία με απλοϊκούς ανθρώπους. Μέσα από συζητήσεις και ερωτήσεις συνέλεγε στοιχεία για τα λαϊκά έθιμα. Ο Ευστάθιος ήταν μεγάλος δάσκαλος της ρητορικής και είχε δίπλα του πολλούς μαθητές και θαυμαστές. Σε αυτούς ανέπτυξε τον Όμηρο και προσπαθούσε να παραλληλίσει τα έθιμα της εποχής του Ομήρου με τα αντίστοιχα έθιμα της εποχής του. Σύμφωνα με τον Ευστάθιο αποτελεί μεγάλο προσόν του ανθρώπου να είναι πολύπειρος. Η γνώση του βίου του λαού συντελεί στην πολυμάθεια. Ο Ευστάθιος ήταν συστηματικός λαογράφος και με ιδιαίτερη επιμέλεια συνέλεγε λαογραφικές ειδήσεις.

Τα έργα του αγίου Ευσταθίου Θεσσαλονίκης αποτελούν μία άριστη λαογραφική πηγή. Αυτή η λαογραφική πηγή έχει σημαντική συμβολή στην γνώση του Βυζαντινού ιδιωτικού βίου. Ο άγιος Ευστάθιος ήταν ένας από τους σημαντικότερους πρόδρομους στην λαογραφική έρευνα. Οι λαογραφικές καταγραφές και παρατηρήσεις του αγίου ήταν ιδιαίτερα σημαντικές, καθώς αποτύπωναν των ιδιωτικό βίο των ανθρώπων της εποχής του. Επίσης, στο έργο του αποτυπώνονταν διάφορα λαογραφικά προβλήματα. Το σημαντικότερο στοιχείο στο έργο του αγίου όμως, αποτελεί η σύνδεση των λαογραφικών αποτυπώσεων με ήθη και έθιμα παλαιότερων εποχών και κυρίως της ομηρικής εποχής. Η αξία του έργου του αγίου Ευσταθίου Θεσσαλονίκης είναι πολύ μεγάλη. Ο άγιος γνώριζε τη σημασία που είχε η περισυλλογή του σύγχρονου λαογραφικού υλικού. Το λαογραφικό υλικό επιχειρούσε να το συνδέσει με τα ήθη και τα έθιμα της ομηρικής εποχής, αλλά και άλλων παλαιότερων εποχών και μέσα από την σύνδεση αυτή, να αναδείξει την συνέχεια του Ελληνικού βίου από την εποχή του Ομήρου έως την εποχή του.

Η προσφορά του Αγίου Ευσταθίου Θεσσαλονίκης στην λαογραφία είναι ιδιαίτερα σημαντική. Ο Άγιος κατέγραψε και αποτύπωσε πλήθος από λαογραφικά στοιχεία από τον ιδιωτικό βίο των ανθρώπων του Βυζαντίου, τα ήθη και έθιμα, αλλά και στοιχεία, τα οποία αναπτύσσονται σε κοινωνικό, πολιτισμικό και οικονομικό επίπεδο της εποχής του. Βασικό στοιχείο αποτελεί ότι προσπάθησε να συνδέσει τα λαογραφικά στοιχεία της εποχής του με την εποχή του Ομήρου. Ουσιαστικά σύνδεσε στοιχεία του αρχαίου κόσμου με τον νέο ελληνισμό. Επιχείρησε να σκιαγραφήσει τη συνέχεια του

ελληνισμού από τα αρχαία έως τα χρόνια του Βυζαντίου και του νεότερου ελληνισμού. Ο Άγιος εάν και δεν ήταν συστηματικός λαογράφος, υπήρξε όμως από τους σημαντικότερους πρόδρομους στην λαογραφική έρευνα.

Από την μελέτη του λαογραφικού υλικού του αγίου Ευσταθίου Θεσσαλονίκης προκύπτει ότι υπάρχει μεγάλη συσχέτιση με τα νεοελληνικά έθιμα. Πάρα πολλά ήθη και έθιμα, τα οποία υπήρχαν στην εποχή κατά την οποία έζησε ο άγιος υφίστανται και στην σημερινή εποχή.

Σχετικά με την κριτική των λαογραφικών μαρτυριών του αγίου θα μπορούσαμε να επισημάνουμε τα παρακάτω. Κάθε έθιμο, το οποίο αναφέρεται ως σύγχρονο από τον άγιο Ευστάθιο, πρέπει να το δεχθούμε ως έχει. Η οποιαδήποτε αμφιβολία στο έργο του μπορεί να στηριχτεί μόνο στην περίπτωση κατά την οποία μπορεί να αποδειχθεί το αντίθετο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική Βιβλιογραφία

- Αυδίκος, Ε. (2009). *Εισαγωγή στις σπουδές του λαϊκού πολιτισμού. Λαογραφίες, Λαϊκοί Πολιτισμοί, Ταυτότητες*. Αθήνα: Κριτική.
- Βαρβούνης, Μ. & Σέργης, Μ. (2012). *Ελληνική Λαογραφία. Ιστορικά, Θεωρητικά, Μεθοδολογικά, Θεματικές*. Τόμος Α'. Αθήνα: Εκδόσεις Ηρόδοτος.
- Βαρβούνης, Μ. & Σέργης, Μ. (2012). *Ελληνική Λαογραφία. Ιστορικά, Θεωρητικά, Μεθοδολογικά, Θεματικές*. Τόμος Β'. Αθήνα: Εκδόσεις Ηρόδοτος.
- Ευσταθίου Θεσσαλονίκης, (1542-1550). *Παρεκβολαί εις την Ομήρου Οδύσσεια και Ιλιάδα*. Romae.
- Kazhdan, A.P. & Epstein, A.W. (2004). *Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό κατά τον 11^ο και 12^ο αιώνα* (Α.Παππάς,Μετάφρ.). Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας.
- Καλφαπαναγιώτου-Αλεξανδρίδου, Α. (1989). *Λαογραφικές καταγραφές στο έργο του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης*. Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου εις τιμήν και μνήμην του εν Αγίοις Πατρός ημών Ευσταθίου Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης (σσ.151-165). Θεσσαλονίκη: Ιερά Μητρόπολη Θεσσαλονίκης.
- Καμηλάκη-Πολυμέρου, Α. & Καραμανές, Ε. (2008). *Λαογραφία: Παραδοσιακός Πολιτισμός*. Εκπαιδευτικό Υλικό για τα Κέντρα Εκπαίδευσης Ενηλίκων. Αθήνα: ΙΔΕΚΕ.
- Κουκουλές, Φ. (1950). *Θεσσαλονίκης Ευσταθίου. Τα Λαογραφικά*. Τόμος Α'. Αθήνα: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- Κουκουλές, Φ.(1950). *Θεσσαλονίκης Ευσταθίου. Τα Λαογραφικά*. Τόμος Β'. Αθήνα: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- Κυριακίδου, Α. (1961). *Η Θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας. Κριτική Ανάλυση*. Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας.
- Κυριακίδου, Σ. (1965). *Ελληνική Λαογραφία. Μέρος Α' Μνημεία του Λόγου*. Δημοσιεύματα του Λαογραφικού Αρχείου. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών .
- Λουκάτος, Δ. (1992). *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*. Δ Έκδοση Αθήνα : Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας.
- Μερακλής, Μ. (1999). *Θέματα Λαογραφίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Μερακλής, Μ. (2004). *Λαογραφικά Ζητήματα*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτης & Διάττων.

Μερακλής, Μ. (2011). *Ελληνική Λαογραφία Κοινωνική Συγκρότηση Ήθη και Έθιμα Λαϊκή Τέχνη*. Τρίτη Έκδοση. Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου. Α. Καρδαμίτσα.

Migne, J., & Διώτης, Ι. Κ. (1987). *Ελληνική Πατρολογία: (patrologia Graeca)*. Αθήνα: Κέντρον Πατερικών Εκδόσεων (ΚΕ.Π.Ε.).

Ξένη Βιβλιογραφία

Tafel, Th. (1839). *De Thessalonica eiusque agro dissertatio geographica*. G.A. Reimerum: Berolini.

Tafel, Th. (1832). *Eustathii metropolitae Thessalonicensis opuscula*. Frankfurt.